

Vikerkaar

RK ISSN 0234-8160

9/2003

KÕIK ON KOKKU ... MATRIX? Bruno Mölder: Kas me oleme ajud purgis?
Tanel Tammet: Kas me märkaksime endast targemat arvutitsivilisatsiooni?
Jüri Eintalu: Kas filosoofia teab, mis homne toob? **Slavoj Žižek:** Meie tegelik passiivsus *versus* virtuaalne kõikvõimsus. Unenäod ja luupainajad **Mehis Heinsaare** ja **Matt Barkeri** novellides. Arvustuse all on **Andres Herkeli**, **Aare Pilve** ja **Kadri Tüüri** mõttemasinad. **Katrin Kivimaa:** maalikunstnik **Alice Kask**. **Piret Bristol**i ja **Kirsti Oidekivi** luulet. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 18. aastakäik.
September, 2003 Nr. 9.

SISUKORD

Robert Graves *Läbi luupainaja* 1

Mehis Heinsaar *Vennad uneluses* 2

Matt Barker *Malmkurat* 16

Piret Bristol *Luulet* 29

Kirsti Oidekivi *Luulet* 34

Jaak Rand *Harilik pealkiri* 39

Mart Kangur *Jaak Rand* 47

Eksinud... 49 *Lotmanieux* 53

Katrin Kivimaa *Meesaktid lõuendil ja vineeril: Alice Kase viimaste maalide tõlgendamise projekt* 64

Slavoj Žižek *Matrix: perversiooni kaks külge* 66

Jüri Eintalu *Matrix: filosoofial juhtmed seinast välja!* 87

Bruno Mölder *Matrix purgis* 95

Tanel Tammet *Matrix, skynet ja sõda teispoolsusega* 106

Vaatenurk

Ülo Mattheus *Mõttemasinaga sakraalajas* 111

Jaanus Adamson *Ideaal ja iha* 117

Märt Väljataga *Subjektiga vastu ideoloogiamüüri* 125

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotod Alice Kase maalidest: Toomas Kohv

© "Vikerkaar",
2003.

Esikaanel: ALICE KASK. Kükitav mees. Õli, lõuend. 145x210 cm. 2002.

Tagakaanel: ALICE KASK. Näoga mees. Õli, lõuend. 145x210 cm. 2003.

ROBERT GRAVES

Läbi luupainaja

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

Ärgu sind kunagi lakaku lummamast
Koht, kuhu sa ennast mõnikord unistad,
Kaugel kõikidest unenägudest,
Ega ka need, keda leiad sealt eest, kuigi harva
Võid nende seltsi sa istet võtta –

Nood taltsutamatud, elavad, õrnad.
Kas pole sa kohanud neid? Keda? Nad aja
On mähkinud nagu jõe ümber oma maja,
Nii et ajaloo teed mööda sinna ei pääse
Neid loendama või nimetama.

Su uniseist silmist loen ma teekonda,
Millest sa katkendlikult räägid; see äratub
Minus sooja imetlust, et sa võtad rännata
Läbi luupainaja sinna kadunud ligipääsmatule maale,
Olles ise loomult nii arglik.

MEHIS HEINSAAR

VENNAD UNELUSES

Meid oli kolm. Kolm venda, kõik ühte nägu, kasvu ja meelt. Aga see, mis meid loomu poolest ühte liitis, olid me ilmsi und nägevad silmad. Meie vanemad surid varakult, kui olime alles lapsed, ning kas neid võttis mõni haigus või õnnetusjuhtum, ei mäleta enam. Päranduseks jäi neist meile aga suur ja kõle, kõrgete lagedega korter Supilinna idaservas Emajõe tänavas. Seal siis elasime, nagu oskasime. Mängides enamjagu ajast peitust ja pimesikku, sai meie lemmikuks siiski mere-meeste kehastamine allveelaevas, mis oli kursilt kõrvale kaldunud ning uitas mööda tundmatuid ookeanipõhje ringi. Ookeanidena kasutasime voodialuseid. Söögi ja riietuse eest hoolitses mõnda aega onu, samuti maksis ta ära ka hiiglasliku korteri üüri ning pani meid viimaks, küll paariaastase hilinemisega, kooli. Kuid et temalgi oli kodu, naine ja lapsed, siis sai ta meid vaatamas käia üha harvemini. Nõnda kasvasime üles enamjaolt omapead, süües ja pestes end, kuidas juhtus, minnes linna peale hulkuma, kui tuju tuli, ja käies kolme peale koolis vähemasti niipalju (muide, nagu hiljem selgus, oli onu meid pannud nägemispuuetega laste kooli, võimalik, et tolleaegse koolikohtade defitsiidi tõttu, kuid me ei pannud seda talle pahaks), et üks meist alati tunnistuse kätte saaks. Ühest tunnistusest piisas meile täiesti. Sest... meie elu viibis tegelikult mujal.

Päevad kulusid meil enamasti aeglaseks ärkamiseks, ringutamiseks ja lõputuks teejoomiseks. Istusime uimaste ja liikumatute kujudena laua ümber, mis oli kaetud kuivanud kalaluude, äratuskella hammasrataste ja vedrudega, vanade portreefotode, roostes taskulampide ja koide poolt äranäritud ajakirjadega. Need olid tunnid, mil me olime ärkvel, mis tähendas uimast ja apaatset olemist ilma ühegi uitmõtteta peas. Neil tundidel olime tusased ja vaiksed, sest polnud igavamat tegevust kui tajuda maailma sellisena, nagu ta paistab.

Õhtu liginedes hakkas meie liikmeisse aga tasapisi kogunema värskest ja elu. Selle sünnitajaks oli unelus. Õrn uneluspuhang, mis hakkas sisse imbuma pliidualustest hiireaukudest, seinapragudest ning vanaade asjade südameist. Vähehaaval muutis see meid üha erksamaks, toad meie ümber muutusid salapäraseks, värske hingusega täidetud maastikeks, mille keskel me tuhmid silmad naljakalt särama löid.

Saagijahil rebastena ärkasime haistma selles maastikus hõnge, mõtteid ning kujundeid, mille olemasolust meil hetk aega tagasi veel aimugi polnud. Tundsime lähenemas kassilikku aega, mis me noorte kehade ümber nurrudes hõljuma jäi, ning unelusveskit, mis võttis meie kolme vahel teelaua kuju, veskit, mille tiibadeks sai meie endi meel, veskikiviks aga vana ja mõlkis teesamovar laual. Jah, siis vast sai öelda, et meie tööpäev on alanud.

See ei tähendanudki esialgu õieti muud kui meie liikumise jätku, meie suude tasast üminat ja märkamatuid käeviipeid üksteise suunas, kuid see ei olnud enam niisama aega viitev ega vegeteeriv, vaid pingest täidetud ning unelusega elektrifitseeritud liikumatus. Meis hakkas ilmet võtma teatavat laadi kiirus. Ja kui see meid viimaks paigalt raputas, kui me viimaks üksteisele raugelt naeratades viipasime, siis võis öelda, et meie *päev*, meie töö- ja teguderohke *päev* oli alanud.

Tõusime, riietades end vaikse ümina saatel auklikesse vihmamantlisse, ning väljusime majast. Oli kätte jõudmas meie esimene tund. Kõige lõbusam, kuid ühtlasi ka kõige tühisem unelustund.

Pidades silmas meie ülimat sarnasust, hargnesime tänavale astudes ja mantlikraesid üles tõmmates kohe eri suundadesse laiali, võttes igaüks sihikule ühe suuremat sorti toidukaupluse. Jalutades poodides ringi, lasime endi tundlikel näppudel üle kaupade libiseda. Mida meil sealt vaja oli, selle me siis sealt ka lihtsalt võtsime, ilma et ükski teine ostja, müüja või turvamees meid oleks märganud peatada. Enamasti kuulusid menüüvaliku hulka paar värsket peekonit või kalkunit külmetist, vasikaliha filee ja doktori vorst, purgitäis rohelist oliivi, veini, karp mitmekihilist hapukooretorti ning mõni kilo jäätist. Ja muidugi kõikvõimalikke maitseaineid. Võtsime alati niipalju, kui sülle mahtus, vaevumata oma kaupa isegi hõlma alla peitma. Seejärel möödusime kohmetu naeratuse saatel turvameestest ja müüjaist. Nad vaatasid meile ükskõikse näoga vastu, märkamata meie juures kunagi midagi

kahtlast. On täiesti mõeldav, et higinäärmete ja väljahingatava õhu kaudu levis meist mingit rauguse või unustuse hõngu, mistõttu meid jäeti lihtsalt kahe silma vahele, kuid tõenäolisem on siiski see, et nende valvsate pillkude eest kaitses meid unelev kiirus, mis suurenes sedavõrd, mida aeglasemalt ja kaalutletumalt me tegutsesime.

Toidukraam koju tassitud, suundusime järgmisele ringile, milleks oli ära visatud või ripakile unustatud asjade ning esemete jahtimine, mille mateeria viitas ilmsele ebakohasusele. Taoliste asjade peale oli meil aastatega välja arendatud hea nina. Meie jahimaadeks olid enamasti kesklinna pööningud ja keldrid, ent tiir sai peale tehtud ka linnaäärsetele prügimägedele, kangialustele ja mahajäetud majadele. Ükski lukk ega taba ei pidanud meid kinni, kui tundsime kusagil seinaga taga vedemas mõnd ammu unustatud asja. Öine kesklinn oli meie ringiaskeldavaid varjusid täis, kuid ometi jäime vastutulijate poolt tülitamata, kuna otsustaval hetkel pidasid nad meid kas vihmaveetoruks või tänavapostideks.

Ja polnud õnnestavamat jalutuskäiku, kui hiilida tasasel sammul mööda nagisevaid pööningulaudu, hingata sisse ununenud aegade kiva tolmu ning kummarduda seejärel mõne saepuruga täidetud, ilma jalgadeta mängulõvi kohale, silitada tal õrnalt pead ja pista ta seejärel põue. Tassisime sel kombel koju kõiksugu träni, küll katkiseid vihmavarje ja lintmakke, kipsist loomaskellette, mida koolides enam ei vajatud, kuna tegu oli hiljaaegu väljasurnud olevustega, poolikuid pildiraame ning jalgrattaosi. Neile lisandusid kolme jalaga toolid, nukupead, vineerkohvrid ja vurrkannid. Sel moel täitus meie suur, kolmetoaline korter peagi asjadega, millel puudus enamasti igasugune praktiline väärtus, kuid mis oli hädavajalik inventar selleks, et kujustada unelev aeg meie ümber nähtavaks ja kuuldavaks.

Pärast röövretke mööda linna jõudis kätte söögitegemise aeg, milleks kulus enamus õhtust ja ööst ja mis kuulus keskse koostisosana meie tseremooniade hulka.

Menüüs olid enamasti vürtsised ühepajatoidud ja täidetud kalkunid või kanad. Üheks lemmikroaks kujunes meil välja suure linna (enamasti hulgi-laost varastatud kalkuni) siseõõnsuste täitmine vasika või vorstiliha tükkidest hakitud täidisega, maitsestades seda aromaatselt pipra või muskaatpähklitega. Peale kerget pruunistamist tõstsime täi-

detud linnu seapeki ja sibulaga maitsestatud jahukastmesse. Enne vedeliku äraauramist kallasime liha üle veel klaasitäie rummiga, ning kui toit viimaks valmis, tõstsite ta vaagnale ja kandsime lauale, asudes toiduaurudest peaaegu nähtamatuks muutunud toas suure naudinguga einet võtma.

Üks meist vajutas tööle vana, hõõglampidega raadio, kust hakkas läbi ragina kostma keskaafrika vaikset öömuusikat.

Seejärel asusime oma põhitöö juurde.

Sukeldusime iseeneste põhja nagu saarmad, et jälgida territooriume, kus asjad, sõnad ning aistingud alles vormuma hakkasid. Need olid alad, kus maastike ja järvede all voolasid magma- ja gaasijõgede kihid, kus loodust valitsesid veel käsnjad ja seenjad vormid. Kõndides salamiisi sõnajalgade vahel, kummardusime imestunult eneste aistingute, tunnete ja meeleolude juurte ligi. Need olid meeleolud, mõtted ning asjad omaenese lootevees, kus sõnad, üminad ning tähendused moodustasid veel ühiseid – massiivseid vorme. Kus mina polnud veel mina ja tema polnud veel tema, kuid mitte enam ka päris üks ja seesama. Need olid alad, kus valitsesid soised rägastikud ja jõed – samblased maastikud ilma inimeste ja loomadeta. Kuigi – hüüp undas juba sealgi. Nimetasime selle seisundi enestes mesosoikumi-ajastuks.

Seejärel sukeldusime aeglaselt ülespoole, jälgides enestes ärkamist ja vormumist kõrvalt, tuues enese meeltesügavusest ühes nägemusi ja seoseid, mis seni veel uurimata. Kirjutamata jäänud ajalooürikuid naeru ja meeltesegaduse teemadel – suurejoonelisi arhitektuuriprojekte, mida oleks pidanud teostama juba paar sajandit tagasi – õhulisi kaubamaju – liblikaid täis keemialaboreid ja tulevikukirikuid, mida seal samas asusime mõttes üles ehitama. Kõiki neid teoseid ja ehitisi iseloomustas enamasti lõppematus struktuur. Näiteks õhulisi, paradiisilaadseid parke ja ülikondi, mida inimesed neis parkides kandma pidid hakkama, iseloomustas pealtnäha kaootiline, kuid tegelikult üsna kindlastruktuuriline muster, mis pidi tekitama inimestes täiusliku äraeksimise tunde; samas kui pargid ja ülikonnad inimeste seljas olid väljastpoolt vägagi piiritletud.

Mitte ükski pisiasi ei jäänud me valvsa uneluse alt välja.

Keset seda külluslikku, toiduaaurudest ja unelemisest tihket sööma-
aega ilmus kusagilt vanade ajalehtede kuhilast lagedale ka üksildane
hiidprussakas, kes oli meiega juba aastaid ühist korterit jaganud ning
keda me hellitlevalt Franzuks kutsusime. Tema jalutuskäigud tekitasid
meis alati rõõmsat elevust ning me läksime ilmtingimata vaidlema,
kelle kord on Franzule piima valada. Peab ütlema, et tal olid kõik toa-
koera meeldivad omadused. Vahel haarasid teda lõbusad vallatlus-
hood, mis väljendusid tema kummalistes putukatantsudes meie söö-
gilaua keskel, ja vahel, kui ta oli meie peale miskipärast solvunud, ei
ilmunud ta päevade kaupa oma urkast välja.

Sedaviisi möödusid meie noorusaastad – uneldes, äravisatud asju jah-
tides, süües ja teed juues. Just säärase elu kohal armastas me aeg vii-
bima jääda, ei kiirustanud ennast ega meid edasi, püües nähtamatu
hõljumina meie noorte ja jõude lesivate ihuliikmete ja silmade ümber.
Silmade, mis vahtisid enamuse ajast liikumatul pilgul lakke, nähes seal
moodustumas kõikvõimalikke mustreid, rändavaid pilvi ja väljasur-
nud loomi.

See kõik oleks võinud ka samal kombel jätkuda, kui meid poleks
haaranud kesk meie õnnelikku letargiat tung ka käegakatsutava para-
diisi järele... See vajadus lihtsalt purskus meis ühel päeval esile, päe-
val, mil tundsin, et oleme täiskasvanuks ja eluküpseks saanud, et
meie kehad nõuavad oma... Samas võis see tingitud olla ka sellest, et
meie rafineeritud unelused aistinguid, õnnest ja elurõõmust saavuta-
sid aja jooksul üha teravamaid ning kaugeleulatuvamaid äärmusi, se-
davõrd peenenud puudutusi ja lähedaloleku tunnet elu enese südame-
le, et paratamatult tekkis meis, või õigemini *ühel* meie seast, korraga
tunne, et ta on kohale jõudnud – et paradiis on tõepoolest maa pea-
le laskunud.

Ja see *üks* meie seast, kes tundis, et peab minema, kelle õnnetunne
täitis rahutusega ta keha, tõusis üles ja läks, astudes silmi kissitades
otse teravasse päevavalgusesse, lülitades oma ideede ja pöörase ener-
giaga veel samal päeval kõikvõimalikesse eluvaldkondadesse.

Reipal sammul, seljas koitanud ülikond ning suul lapsik naeratus,
kõndis ta mööda argipäevaseid tänavaid ringi ja vaatles inimesi. Aeg-

ajalt astus ta mõnele neist ligi, soovides ehmunud vastutulijale maa peal viibimise puhul õnne ja tugevat tervist. Ta sisenes raamatukogusse, avades lapse imestaval pilgul sõnaraamatuid ja õpikuid, mis olid täidetud tundmatute sõnadega, süvenes neisse, ning omandas hämmastava kiirusega algteadmised mitmetes keeltes, aritmeetikas ja füüsikas. Samuti köitsid teda sealsamas bioloogia-, tehnika- ja astronoomia-alased ajakirjad, kuna need olid täidetud teadmistega, mis kõditasid tema unemeelte närve just nõnda, nagu kõditab tuli püssirohtu. Säärastele kokkupuudetele järgnesid alati avastuslikud meeleolud (et mitte öelda plahvatused), nii et ta sirgendas ajakirjade servadele sealsamas sündinud uusi ideid küll parkide kujundamise, soengumoodide kui praktilise moraali kohta. Tema pea oli neil hetkedel täis väga konkreetset salapära, otsekui alkeemia labor, kus igakordsel uriini, lubja ja savi kuumutamisel sünnib mõni uus metall.

Raamatukogust tänavale astudes tülitas ta tänavail taas inimesi, selletas neile õhinal midagi üsna segast paradiisiaedade kohta, mis asuvat inimteadvuse äärealadel ning mis on nende endi laiskuse ja muga-va elu tõttu metsistunud ja söötis. Seejärel astus ta sisse ühte väheldasse rätsepatöökotta, teatades imestunud rõivameistrile kätega veheldes, et kuna me elame väga õnnelikul ja õigupoolest ainsal planeedil, kus sünnivad imed, siis ei kõlbavat enam kuskile see, et siinsed elanikud käivad ringi hallides ja mustades ülikondades, ning koukis põuest välja hulga pabereid, kuhu oli visandatud paradiisiaia-mustrilisi, valgete tornide, moonide, punase ristikehina ja keerdtrepi-mustrilisi ülikondi.

Tülitades sel moel veel paljusid ettevõtjaid veidrate arhitektuurikavandite, teekannuvormide ja paljude muude pööraste ideedega, juhtus sageli nõnda, et ta visati neist asutustest tänavale, kuid leidis ka neid, kes ta ära kuulasid, mõttesse jäid ning viimati mõne tema poolt pakutud idee ka töösse rakendasid. Ja nii mõnelegi tõi see suurt tulu ning rõõmu.

Linnavalitsusele tegi meie vend ettepaneku ehitada lagunevad agulimajad ümber parkmajadeks, kus põrandaid kataks muru või ristikehein, tubades kasvaksid herne- ja redisepeenrad ja kus lagede ülesannet täidaksid taevas ja pilved. Igal parkmajal oleks oma kass. Ta lunis linnavalitsuselt välja ka mõned kasutamata ruumid kesklinnas, kuhu rajas peale linnaametnikega pikemat mangumist ja tingimist vanakraa-

mi- ja antiigiäri, kuhu tassis müüki kõik selle, mida me unelev nina pööningult, keldreist ja mahajäetud majadest päevalgele oli nuhkinud (tsaariaegsed portselanserviisid, hõbemedaljonid ja kuldmündid, tolmu alla mattunud ning sõja eest ära peidetud Pallase koolkonna väljapeetud maalid ja akvarellid, kunstnikerdistega toolid ja puhvetlauad), ent mis meie jaoks liiga terved, otstarbekohased ning seetõttu uneluse jaoks ebapraktilise väärtusega asjadena tundusid.

Selle metsiku energia vastu ei saanud keegi, paljudele inimestele sai meie vend eeskujuks ja kõneaineks – milline elujanu! – milline sarm! –, ülekeeva uneluse tema silmis ajasid nad segamini meelekindluse ja arukusega.

Teda kuulati vaikides ja toodi teistele eeskujuks – “siin seisab mees, kes seisab kahe jalaga maa peal!” – kuid... Paari-kolme kuu möödudes oli ta äkki tühi, tema usk maisesse paradiisi kustunud. Tüdimus ja pettumus selle maailma kõleduse üle sundis teda tagasi pöörduma *koju* – oma vendade ja uneleva aja seltsi. Nii vaarus ta ühel ööl uksest sisse, kehas roidumus ja väsimus, vajudes siis kuhugi tagumisse toanurka röötsakile, pesemata linade, vanade ajalehtede ning kalarapete sekka. Sinna jäi ta kerra tõmbununa lamama pikaks ajaks.

Venna kojusaabumise peale avas aga silmad järgmine meist ja, raputanud enese kehast välja letargia, jätkas ta poolelijäänud tegemisi sealt, kus eelmine lõpetanud oli. Sel kombel sai meid teisel pool koduust alati olema ÜKS, keda hakati seal, tegudelinnas, reaalses ja asjalikus maailmas, pidama meeletu vitaalsuse ja ideedepagasiga meheks, kel on põhjalikud teadmised ja originaalsed mõtted mitmes vallas.

Vendade soontes, kes jäävad koju, voolab aga endiselt uni ja neid ümbritseb vaikne, tegudeta aeg. See aeg armastab nende tubadesse viibima jääda, end seal välja sirutada ja iseendast puhata. Ühes meestega istub ta vana teelaua ümber liikumatus poosis lõputuid tunde, süüdates vahel uue piibutäie tubakat või kallates klaasi jahtunud teed.

Vennad uneluses – ei unes ega ärkvel, ei kohal ega ära, ei kodus ega külas. Nähes ilmsi ikka üht ja sedasama und – eneste aeglaselt triivivaid aistinguid, vaikelu kompavaid tundlaid, mis randumas kivistunud olendite, merirooside ja teokarpidena kusagil tühjal kaldal.

Nähes üht mõõnaaegset düüni, kus märjas liivas kellegi lapse värsked jäljed.

Jälgede järgi võis aimata, et ta on korjanud liivalt üles unelejate eelmiste päevade tajud ning kivistunud mõtted – et anda ruumi uutele.

Last ennast aga ei nähta kunagi.

* * *

Ühel päeval ilmus meie ellu armastus. Siia maani pole teada, kes meist teda esimesena nägi. Aga juhtus see seal, väljas, teisel pool ust.

Ta oli ameti poolest juuksur, säärane kõhna ja nääpsuke, suurte ja kevadiste silmadega tüdruk. Arvatavasti sattus keegi meist tema uneleivate silmade võrku puhtast eksitusest või looduse arusaamatu kapriisi tõttu, kuna peagi ilmnes, et pole olemas kainemat ega asjalikumat inimest maa peal kui see naine. Ja ometi, üks meie seast armus temasse, ja naine omakorda ühte meie seast. Ja miks ka mitte, välimuselt polnud meil ju viga, rahagi oli meil juba kogunenud ning muretsetud väike, aga kallid korter kesklinna.

Samas peab tunnistama, et ehmata vastuolu selle naise praktilise mõistuse ning ta unenäoliku välimuse vahel viis meid alguses küllalt suurde segadusse. Meil tekkis selles küsimuses mitmeid eriarvamusi. Üks meie seast oli kindel, et säärane naine toob majja vaid tüli ja pahandust, lõhkudes ära me ühtse aja ning uneluse. Teine aga väitis, et kuna säärane naine on juba enne tema reaalselt ilmumist meie ühiseid unenägusid täitnud, siis on ta meile saatuse poolt määratud ning temast loobumine oleks lapsik. Kolmas pakkus välja kõige leebema lahenduse, et las aeg anda arutust. Nii see asi ka jäi.

Tänu oma praktilisele ja elutervele mõistusele ei taibanud naine meie kolmesest olemasolust midagi. Ta ei teadnud, et iga paari-kolme kuu tagant astub ta koduuksest sisse hoopis üks teine mees, kallistab, vestleb ja naljatleb temaga, et öö saabudes võtta ta õrn keha oma embusse. Ei taibanud sedagi, et oma uneluses olime kõik kolm tema ümber alati kohal. Et oma ulmades kandsime ta kehakuju üle hoopis teistsugusesse, raugesse ja õhulisse maailma. Tõime ta oma nägemustes üle *siia poole* ust, oma Emajõe-äärsesse majja. Panime ta alasti istuma teelaua taha, asetades ta vasemasse pihku teokarbi, paremasse aga aurava teepiaali. Hingasime ta suhu vaikuse ja naeru ning ta silmades-

se maanina, mille tipus kõrgumas majakad. Ta ei aimanud, et tegime temast uneleva aja enese kehastuse, midagi pooljumalanna taolist, armastades tema väliskuju kaudu sel kombel hoopis kedagi teist. Näppasime temast kõige parema – tema kehakuju, märtsikuu valguse ta silmadest ja kassiliku naeru ta suult – andes neile aaretele oma salajases maailmas hoopis teise tähenduse...

Teisalt ilmutas ta aga koduperenaisena, igasugustel tühistel ja tüütuil asjaajamistel ning paraku ka rahakulutamisel säärast andekust, et olime sunnitud sageli vaikivas imestuses kukalt sügama. Naise asjalik loomus ilmnes eriti tema täpsuse- ja korraarmastuses, mis, peab ütleva, oli üks meie nõrgemaid omadusi. Tänu sellele erinesid meie kesklinna muretsetud korter ja meie *kodu* teineteisest nagu öö ja päev. Üks säras ja läikis steriilsest puhtusest, teine nägi välja kui kolikamber.

Aeg jätkas kuuldamatul linnusammul oma teekonda. Aastad libisesid meist läbi kui jõevesi kalavõrkudest, kuhu jäi rabeledes kinni üksikuid haruldasi mõtteid ning väiksemaid uneluskalu.

Kõrvuti meie Supilinna unelusimpeeriumiga arenes üha tõusvamas joones kesklinna-elu. Jah, võib koguni öelda, et see *kolmas* meie seast, keda inimesed teadsid kui ühtainust hakkajat meest ja kes meie kehade kaudu iga paari-kolme kuu tagant oma elujanu uuendas, hakkas oma antiigiäri, uute sõprade ja perekonna keskel end üha kodusemalt tundma. Peagi sünnitas ta naisele ka lapse. Täpsemini tütre. Kes, kui välja arvata meie hääletu naer ja hea uni, oli nii välimuse kui iseloomu poolest emasse. Ja silmad, suured ja unistavad märtsikuised silmad olid tal samuti.

Meie organism muutus tasapisi. Jõuvahekord argimaailma ning unelusmaailma vahel nihkus aeglaselt teisale – ja mitte meie kasuks. Üha harvem viitsisime oma *päriskodus* tõusta asemeilt. Üha harvemini jaksasime minna uitretkedele mööda öise linna põõninguid. Võib koguni öelda, et enamuse ajast istusime väsinute ja kurnatutena toanurgas, silmad unetusest paistes, saamata aru, miks meiega lood sedaviisi on. Võimalik, et selles oli süüdi too *kolmas* meie seast. Ta hakkas meie uneluste arvelt enesele üha enam ja enam energiat nõudma, viibis üha kauemini linnas, laiendas antiigiäri, ostis (seda küll osalt kasvava lapse

ja naise üha suurenevate nõudmiste tõttu) suurema korteri ning – ja see oli juba ilmne allakäigu märk – hakkas viimati koos naisega ka kinosid ja restorane külastama. Püüdsime seda protsessi peatada, püüdsime teha nii, et meist keegi enam unelusimpeeriumist ei väljuks, kuid see ei läinud korda. Liiga palju olime endist välismaailmale ära kinkinud. Võõras külm ja hingetu aegruum oli meie tseremooniaid alla neelamas.

Ja ometi – koitis kord veel üks päev, kus me kolmekesi kui üks mees võitlusse asusime.

See juhtus, kui *kolmas* meie seast avastas, et tema abikaasal on tekkinud visa ja pealetükkiv austaja. Ning mis kõige hullem – tundus, et naine polnud selle austaja suhtes samuti ükskõikne. Mees oli lõunamaist päritolu ja välimuselt väga ilus, samuti külvas ta naise üle pidevate väikeste kingituste ja lilledega, mida meie enam ammugi ei teinud (õigemini küll tegime, kuid salamisi ja nägemustes).

Endalegi üllatuseks äratas see energiline ja libe tüüp meis agressiivse ja veritseva armukadeduse. Uurisime välja, kus see mees elab, kus ta töötab ja mis kohvikutesse ta meie uneluste kehastust kohtamisele kutsub. Päev-päevalt sai üha selgemaks, et kui me midagi ette ei võta, siis varem või hiljem langeb naine selle meelitaja käte vahele. Ja nii võtsime ühe keskkõise koosistumise järel vastu otsuse, et peame sellest tülikast tegelasest vabanema. Meie kõigi hingerahu huvides.

Ühel ööl, kui *kolmas* meie seast koos abikaasaga restoranis istus, hiilisime meie, teised kaks, lõunamaalase koju. Roninud vihmaveetoru kaudu rõdule ning hiilinud sealt edasi tuppa, tabasime oma vaenlase elutoast diivanilt. Ta oli poole ajalehelugemise pealt magama jäänud. Pikemalt mõtlemata kargas üks meist kaksiratsi tema jalgadele, samal ajal kui teine mehele padja ühes päevauudistega näkku surus. Mees oli sitkem ja tugevam, kui me arvasime. Mitmeid kordi tõukas ta meid enese pealt maha ning, nähes, et teda on ründamas kaks täiesti sarnast, katkistes ülikondades kõhna ja vihast meest, valdas teda paaniline naeruhoo. Ta hakkas meid loopima kõikvõimalike asjadega, ise ühekorruga naerdes ja hüsteeriliselt karjudes. Kuid meie viha oli visam kui selle lõunamaa mehe jõud, ja kuigi läks veel tükk aega, enne kui suutsime ta jalust maha niita, õnnestus see meil viimaks ometi ning uuesti istus üks meist kaksiratsi mehe jalgadele ja teine surus padja

talle näkku. Mässinud ta keha ja pea ümber lisaks ajalehe ja teki, viskusime talle veel omakorda raskuseks peale, kuni meil õnnestus ta lõpuks lämmatada.

Väsinute ja higistena pühkisime seejärel oma riided tolmust puhtaks ning lahkusime sama teed pidi käratult majast.

See oli ka meie viimane ühine ettevõtmine.

Mõne kuu möödudes haigestus *kolmas* meie seast mingisse kopsuviirusesse, mispeale ta tükk aega pidi antibiootikume sisse võtma. Kuid teatavasti on igasugune keemiline ravi looduslike unelustsereemoniate kõige suurem vaenlane. Nii et kui vennas viimaks paraneki, siis mäletas ta meid – *kojujääjaid* – justkui läbi udu. Kuid mälu nõrgenemisest veelgi kohutavam oli see, et ta lakkas uskumast meie olemasolu.

Sellele aitasid kindlasti kaasa kõik need tööd ja erinevad projektid, milles ta kaasa lõi, naise ja lapse üha kasvavad nõudmised ning see võõras ja praktiline aeg, mis teda ümbritses.

Kõik see kokku moodustas meie venna peas viimaks vaikselt, ent meelegendlalt uue reaalsustaju, uued röömuaiastungud ning põhimõtted, mähkides ta üha enam tühja ringirabelemise, tõise argipäeva ja maksude maksmise maailma.

Meie vend ei tulnud enam koju.

Meie vend oli meid unustanud.

Meid unustati...

Võib-olla olin see tõesti mina, kes unustas... kuid samahästi võis see olla ka üks mu vendadest, kelle arvan nüüd enese olevat.

Tagantjärele on seda väga raske öelda.

Möödus palju päevi ja aastaid, enne kui ma taas tervenesis, enne kui mulle taas meenusid mu vennad, kes mind *koju* ootama jäid. Säärase tervenemise põhjuseks sai nimelt üks kodune ja käre tüli minu ja mu naise vahel. Arvatavasti algas see mingist pisiasjast, kasvades vähehaaval suureks sõnasõjaks ning mingil hetkel, sellesamuse tüli käigus, tõstis keegi minus äkki pea ning vaatas imestunud pilgul ja kael õieli

ringi, et kas see ongi siis *minu elu*, mida ma elan. Nägin äkki end justkui kõrvalt, kellegi vaikiva pilgu läbi. Nägin üksteise peale karjuvaid nägusid, oma argielus kalestunud loomust, naist ja last, kes ootasid mult raha ja turvatunnet ning teatud kindlaid tujusid – ja mind valdas korruga masendus, nõrkus ja hirm. Kuulsin ümbritseva elu õõnsaid hääli, selle hingetu masinavärgi kriginaid, mille osaks olin saanud, ning see kõik tekitas minus korruga iiveldust... Tõstsin silmad kalendri- rille ning taipasin kohkumusega, et viis aastat, juba viis aastat olen ma *kodust* eemal olnud, oma päriskodust, mis ootab mind Emajõe täna- val kuuendas majas neljanda korteri ukse taga... veel selsamal hetkel katkestasin tüli oma naisega, tormasin uksest välja ning jooksin lõõt- sutades tagasi Supilinna, tagasi Emajõe tänava majja, kuid ... *koduust* avades vaatasid mulle vastu võõrad näod ning mu küsimustele ja nõudmistele, et mis nad mu vendadega on teinud, jõllitati mulle ainult arusaamatul ja nõutul pilgul otsa, otsekui oleksin ma poolearuline. Ent ma ei jätnud jonni ning vihase nõudmisega oma vendi näha saa- vutasin viimaks selle, et uued üürnikud lubasid mulle politsei kutsu- da, kui ma neid rahule ei jäta. See korter olevat neile juba kolm aastat tagasi müüdnud kinnisvaraameti poolt ja neil polevat mingitest ven- dadest mitte mingeid andmeid. Kui nemad sinna sisse kolisid, olla korter vaid haisvat rämpsu täis olnud...

Mul ei jäänud muud üle, kui pöörduda tagasi kesklinna, oma kõle- dasse ja mugavasse elupaika. Oma naise ja lapse juurde, kes olid minu jaoks muutunud korruga võõrasteks inimesteks. Tundsin meeletut väsimust. Heitsin voodisse siruli ja vajusin rampraskesse unne. Kui naine mind järgmise päeva hommikul üles ajada püüdis, et ma tööle lähaksin, avasin vaid hetkeks silmad ja naeratasin läbi une. Siis keera- sin talle selja ja magasin edasi.

Sedaviisi seal kerratõmbunult lamades sai minust jällegi vähehaaval see, kes ma ju õigupoolest alati olin (*alati olime*) olnud – uneleja.

Esiailgu kannatas naine mu meeletumuutused veel ära, arvates, et see on ehk mingi ületöötamisest tekkinud ajutine tuju. Aga kui ma olin umbes kolm nädalat jutti poole lõunani voodis vedelenud, tülpinud näol kollaseid ajalehti lugenud, õlut lürpinud ja telekast tobedaid komöödiaid vaadanud, ilma et oleksin vahepeal näinud vajadust en- nast pesta, oma juukseid ja habet lõigata, ilma et ma kordagi oleksin

viitsinud prügiämbrit välja viia, siis tõstis naine viimaks mässu. Ta seadis mu valiku ette. Et kas ma võtan ennast kätte, hakkan end jälle kasima ja lähen tööle tagasi, või nad lahkuvad tütrega mu juurest...

Ei tahaks ennast küll kiita, kuid ma ei katkestanud kogu selle sõimamise ajal kordagi üht vaikset viisijuppi, mis mu peas tiirles ja mille ümismisest ma suurt mõnu tundsin. Kui naine viimaks hingeldades vait jäi, pöördusin ma aeglaselt tema poole, lükkasin oma sorakil juuksed näo eest ära, lausudes, et “mul on hea meel, et sa mind viimaks tõsiselt oled hakanud võtma”.

“Homme hommikul vara,” ütlesin talle veel, “võtan ma oma kaks kohvrit ja lähen tagasi koju. Sest see pole minu kodu mitte kunagi olnud. Jätan nii korteri kui ka antiigiäri sulle ja tütrele. Ja – meie ühiselt pangaarvelt ei võta ma rohkem, kui läheb vaja ühe toa, ühe kõrgete lagedega kööktoa ostmiseks Supilinna.”

Ja nii nagu ma ütlesin, nii ma ka tegin, kuigi mu naine ei uskunud seda kuni viimase hetkeni. Arvatavasti mõtles ta, et ma olen ajutiselt ära pööranud.

“Imelik,” mõtlesin ma, “miks arvatakse alati, kui inimene tahab tagasi *koju* minna, et ta hakkab ära pöörama?”

Olen jälle tagasi. Kodus. Ja seda on hea tunda. Mu juuksed ja habe on kasvanud rinnuni. Olen öösiti hakanud jällegi mööda linna ringi kondama ning kasutuid asju kokku tassima. Unelusetaimestik mu meeltes on tuhmimaks muutunud, visioonid hajusamaks. Kummalised mõtted ei pane enam uskuma maisesse paradiisi. Kuid siiski, nad on tagasi ja seda on hea tunda. Mõte labürinthekkidega pargist, mille peaks rajama raekoja platsile. Mõtted meeleolude juurtest. Mesosoikumist. Unelev aeg hõljub jällegi mu ümber. Ta küll ei istu ühes minuga enam laua taga, ei viibi mu toas pikalt, kuid ta hingust tunnen aeg-ajalt ometi. Hiireaukude, seina- ja uksepragude kaudu hiilib tupp külm. Kuid selle vastu aitab kange tee, suur kannutäis teed ühes piibutäie tubaka ning kujutlustega tsepeliini-liinidest, mida näen kurseerimas Saturnuse ja Jupiteri vahel. Ahi ajab vingu, kontides ja liigestes annab tunda reuma. Keedan potis odavat supikonti ja kõnelen mõttes oma vendadega. Hammas tuikab. Unelused on jäänud hõredaks. Nad ei soojenda

mind enam, ma ei suuda enam nendesse ära kaduda. Vahel see kurvas-
tab mind, kuid mitte kauaks. Ptüü! Olen elus karastunud vend. Ümi-
sedes toidan piimaga laua all tarakani. See ei ole enam Franz. Ei, ta
nimi on nüüd Feliks, kuid ta on peaaegu sama asjalik ja tubli kui
Franz. Siiski... mingi hetkeline, nimetu valu vahel. Igatsus vendade
järele? Keda vahest pole kunagi olnudki? Ah, ei tea. Nostalgia... he-
hee – naiste värk. Vahel tabab mind seevastu nooruslik kuraas ja ma
üritan mõne suure broileri kauplusest välja tassida, kuid peaaegu alati
jään vahele. Turvamees annab mulle võmmu kuklasse ja viskab kaup-
lusest välja. Kuid ma ei solvu. Mingid tühised äpardused mind enam
ei murra. Suurte vihmadega lasevad mu uues kodus laed läbi. Kolmes
kohas pean pesukausse all hoidma. Mis armsad toimetused...

Saabub õhtu. Heidan juba narmendama kippuva mantli selga, tõm-
ban krae üles ja lähen välja. Igaõisele saagiretkele. Altkulmu piidlen
vastutulijaid. Kassidele naeratan, inimestele mitte. Mingil kesklinna
tänaval, neoontulede valgel, pilgutab mulle ühe kaupluse aknalt silma
mu enese peegelpilt ja ma tunnen temas ära ühe oma vendadest. Ker-
gitan kaabut.

MATT BARKER

MALMKURAT

Esimestena saabuvad Toomas ja Sirja. Otse Soomest, esimest korda lennukiga, et jõuda õigeaks ajaks. Nende ajakava on tihe, kolme päeva jooksul peavad nad jõudma Toomase sugulaste juurde Elvasse – seal võtavad nad vastu jõulud –, edasi Sirja isa juurde Tallinnasse ning lõpuks, enne lahkumist, väike võtmine Tomi endiste sõpradega.

Tere-tere. Tere, mees. Teil on siin ikka päris lödi ilm, mine või paljalt välja. Meil on küll lumi kubemeni, viimati tuiskas kõik suusarajad kinni. Külma stabiilselt kahekümneviiekas.

Tom polegi väga muutunud, tiba korralikumalt riides ainult. Sirja on endiselt vaikne, hoiab tema varju, õelutsedes aeg-ajalt alkoholismi teemal. Tema punnis kõhuke viitab umbes seitsmendale kuule. Nüüd Tom ei saagi teda purjus peaga selja peal tassida, nagu tal tavaks. Huvitav, et nad üldse julgesid lennukiga tulla.

Tunni aja jooksul täitub kogu jahimajake. Telefon on pidevalt punane, viimased saabujad kipuvad pimedal metsateel eksima.

No ja kuhu nüüd? Paremale? Küll sa puhkad ikka pärapõrgus!

Ja jälle: tere-tere.

Kes siin siis on? Mõned minu praegused kolleegid haiglast, paar tükki laborist, samuti paar endist kursavenda, nende hulgas ka Tom. Oma lihast venda ma ei kutsunud, temaga me veel kohtume. Täna on soendusõhtu alkoholist võõrdunud maksale. Mõned naise sõbrad, enamusel elukaaslased kaasas. Konjaki- või veiniklaasid käes, jututeemad seinast seinale, üldsumin laeni.

Sauna pole veel valmis saanud?

Ei, ei ole. Tuleval aastal loodetavasti.

Kes me oleme? Noored ja ilmselt ka edukad. Kontingent, kes mulle alati vastukarva olnud, kuid kelle hulka olen ennast paratamatult välja rüganud. Kinnisvara linnas ja maal, liisitud autod, keskmisest suurem sissetulek, millega võib pangale juba hinge ja füüsis müüma hakata. Omavaheline spionaaž: kes, mida ja kui edukalt. Seltskonnaajakirja

trükkimata variant.

Mul on täna juubel. Sellepärast Tom esmajärjekorras mind küllastabki. Sauna mul tõesti pakkuda ei ole, muidu sumisemist ja uudiste vahetamist küll. Ööbimisega on kah kitsas, osa lubas linna külje alla motelli minna, teised aga kohe Tartusse edasi. Ööbima jäävad ainult Tom ja tema naine.

Uudiseid kellelgi peale Tomi eriti ei ole. Ta on karjääri teinud, sai mingi keeleksamiga maha ning palka tõsteti saja euro võrra. Soetas kah viimaks korteri, plaanib pikemalt pöörijoone taha jääda. Palk parem, kõiksugu soodustused, linnake rahulik. Iga õhtu käib suusatamas. Sirja jääb nüüd küll Eestisse, kõhuke ei kannata sealset kliimat ja püsivat pimedust.

Kes seda pimedust ikka talub.

Siia riputad tuhakühvli ja siia ahjuroobi, sarvede vahele peaks mahtuma väiksem lillepott või küünlaalus.

Ma jälgin voodist, kuidas naine askeldab eilsete kingitustega. Nagu mindki, köidab teda kõige rohkem malmist valatud karkass, milles on üpris kergesti äratuntav vanakurat. Käerootsud ettepoole sirutatud, toetub ta pika malmsaba peale, kaks sarve võrutaolise pea ümber. Põhjala seppade käsitöö, Tomi kingitus. Midagi sellist mul kamina ette tarvis oligi. Ülejäänud kuhi on standardne: paar meestelõhna, pudel eksklusiivset vene viina Moskvast, CD-mängija, väike puidust veiniriidul ning kella sisaldavad hõbedased mansetinööbid. Viimaseid ei kannu ma kunagi. Ma ei hooli hõbedast.

Viimased külalised lahkusid alles lõuna paiku. Ööbimine toimus plaanivastasel, spontaanselt. Naised, need õnnetud kained autojuhid, alistusid ükshaaval. Öösel lahkusid vaid minu professor ning üks naise sõpradest. Magati neljakesi voodis, kolmekesi kitsal diivanil, seitsmekesi põrandal ning üksinda oma okseloigus köögilaual. Kuhu üks naine kaduma läks, ei mäletanud keegi. Tema telefon ei vastanud, see leiti viimaks esikust jalanõude vahelt. Ilmselt lahkus ta koos naise sõbraga.

Läbuks ei tahaks seda nimetada. Viisakad inimesed siiski. Ja ikkagi juubel. Ilmselt on see ületöötamisest, mõtlesin, otsides koduapteegist esmaabivahendeid pohmaka vastu. Inimesed ei oska enam lõõgastuda. Aeg-ajalt tuleb see siga enda sisemusest valla päästa. Nii kord-paar

kuus. Suvel muidugi oluliselt tihedamini. Naeran endamisi tuseselt: vaene Sirja. Pähe lõikab valu.

Aga see vanakuri on päris stiilne. Põhjala sortside toode. Tal pidi isegi hing sisse loitsitud olema. Rakastan sinua, Tommi Suominen.

Järgmised päevad on suhteliselt rutiinsed. Kohtun vennaga, tõmbame ennast vaikselt vine alla ning lähme kumbki oma pereelu elama. Tema kingitus jääbki mul avamata.

Lapse jaoks on jõulud, käime koguni esimest korda kirikus jumalateenistusel. Mina kingin talle värvilise pildiga äratuskella, naine mängusüntesaatori. Ta ei tunnista seda, kuid tundub, et ta teeb kõik, et lapsel ei tekiks vähimatki huvi vanemate eriala vastu. Kell üksteist, kui televiisori vaatamisest on juba kopp ees, jääb kahe meriseaga jäändamisest väsinud laps viimaks magama ning me sõidame naisega mõneaastase traditsiooni kohaselt nelikümmend kilomeetrit linnast välja metsa.

Seisame metsateel. Meid ümbritseb kottpimedus. Ilus ja vaikne on. Päeval hakkas lund sadama, sajab siia maani. Sadu on koguni tihenenud, varsti muutuvad siinsed teed läbimatuks.

Kõhe on. Sul ei ole?

Tibake. Kujuta ette, kui auto enam käima ei lähe. Tal on ju aku siia maani vahetamata. Või jääme vindisena politseile vahele. Laps ärkab üles, kodus pole aga kedagi. Kukub voodist välja, saab verejooksu pähe ja sur...

Košmaar, jah. Kindlasti vahib meid praegu kari näljaseid hunte.

Hommikul nokitsen tujutult oma väitekirja kallal. Väljas sajab endiselt lund, aeglaselt ja tummalt mattub linn hiiglaslike lumeräitsakate alla. Meenub Tomi jutt meie lödist ilmast, ning samal hetkel heliseb telefon. Ohhoo, ongi Tom! Jahume mõnuga üleeilsetest sündmustest, arvutame kokku džinni, viina ja viski koguseid, mis maksast läbi sai aetud, ning imestame, miks pohmakas polnudki nii hull. Tom on juba kolmandat päeva voolu all. Sirja olla tolsamal hommikul kohe Tallinna isa juurde põrutanud ning ei tahtvat enne Tomi Soome-minekut temast midagi kuulda. Vaene Sirja, tõepoolest.

Pärastlõunal külastame lühidalt minu vanemaid, ajame kingitustevärgi korda – isa jaoks ei õnnestunudki midagi erilist leiutada, tuli

osta standard, habemeajamiskomplekt – ning seejärel sõidame Otepäälle naise isa-ema juurde. Last peab ju aeg-ajalt vanavanematele näitama. Kui me lõpuks kohale jõuame, magab ta juba oma turvatoolis, lutt sülle kukkunud ja ila suunurgast rippumas.

Hommikul lahkun vara, et tööle jõuda.

Väitekiri ei taha kuidagi edeneda. Võib-olla on tegemist jõuludeaegse meeleeolutõusuga, mida olen viimasel ajal hakanud varjama. Ei tea. Jõulud tegelikult juba möödas. Asjaajamised kulgevad endises rütmis, välja arvatud see, et laps on nüüd nädalajagu vanavanemate juures. Naine käib tööl, mina olen ennast väitekirja pärast kuuks ajaks vabaks võtnud.

Ma peaksin vist mõneks päevaks maale minema. Natuke aja maha võtma ja keskenduma. Pea on üpris tühi.

Naine ei vasta midagi.

Ma võtan merisead kaasa.

Mul ükskõik.

Ma ei ole kunagi tõsiselt mõelnud sellele, kas minu äraolekul on naine mind reetnud või tahtnud reeta. Huvitav oleks teada, kui palju ta ise nendele asjadele mõtleb, kui mina sedamoodi ära olen. Me mõlemad teame, et voodi on meie ümber külm, kuigi kohati üritame veel anda endast parimat. Naiivne oleks arvata, et ta pole mind korragi reetnud. Kui ma viimati Lissabonist tulin, ei leidnud ma teda kaks päeva eest. Väidetavalt elas ta koos lapsega vanemate juures. Aga mis vahet seal on? Meid seovad omavahel sama tihedad suhted nagu pangaga, juriidiliselt kinnitatud, varaliselt tagatud. Et seda kõike omavahel jagama hakata... ei, kergem on mõlemal vasakul edasi käia.

Olen Rakverest juba läbi sõitnud, kui pööran nende mõtete ajel otsa ringi ning teen linna peal tiiru. Ostan alkoholi, söögipoolist ja piibu-tubakat. Aeg on varajane, kuid ma otsustan põigata läbi ka kõrtsist. Õnneks on siin päris vaikne, ma laotan oma paberid lauale laiali ning vaikselt kohvi rüübates üritan süveneda teadustöodesse. Mul ei ole mingit plaani. Tean, et täna pean saama naist. Kuidas ja kust – saab näha. Ilmselt siiski taksojuhtide kaudu (mul läheb nende antud vene-lasest kupeldaja number kogu aeg kaduma, kuid ega tal midagi eriti

kaunist pakkuda olegi). Ma pole ennast juba pool aastat värskendanud. On viimane aeg.

Vahin tühja pilguga artikleid. Labakäsi katab närviline higi. Ahmin näljaselt suitsu. Tellin neljanda kohvi. Neil on siin nii väiksed tassid, et häbi peaks olema!

Seekord mul veab. Ma olen juba lahkumas, kui sisse vajub esimene õhtuses meeleolus seltskond. Kui nad tellima tormavad, irdub pundist tudengiohtu blond tütarlaps, kellele ma olevat teisel kursusel lugenud une- ja sõltuvushäirete neurofüsioloogiat ning käesoleval kursusel sõltuvushäirete kliinikut. Tuleb tuttav ette küll, tõepoolest. Ta veel tundis huvi “sabaskäimise” võimaluste vastu kliinikus.

Me ei räägi millestki sellisest, mida oleks oluline teada. Kujutlegem tudengit ja noort – mitte kättesaamatut – õppejõudu, tudengipoiste viihavaenlast. Naist, kes üha enam tahab, kuid ei julge seda välja näidata, ja meest, kes tahab samuti üha enam, aga suudab seda mitte reeta. Triviaalne rutiin. Ma olen aus ja laon lõpuks kogu tõe lagedale, oma perekonnaseisust ja vajadustest. Ta on sel hetkel juba korralikult võtnud, kaotanud oma seltskonna ja tantsinud minuga kogu õhtu.

Seisame ööklubi ees. Laternavalguses langevad rasked lumehelbed. Auto on sügavale lume alla mattunud, salongis on külm.

Kõik lõpeb õnneks ja, nagu tavaliselt sellistel juhtudel, ma ei kahetse midagi. Välja arvatud ehk asjaolu, et ta on tudeng ning ilmselt me veel trehvame. Muidu päris õnnestunud valik. Või lihtsalt joppas. Vähemalt sõitsin seekord kaine peaga.

Kui ma linnast jälle tagasi tulen, tunduvad maja ja eriti voodi ikka veel soojad. Meeleolu on tõusnud. Täna tuleb kõvasti tööd teha. Lumesadu võiks küll juba maha rahuneda, madalapõhjaline auto kipub roobastes alatasa kinni jääma.

Kui ma toidukraami koju tassin, viirastub mulle akna taga liikumas tume sarviline vari. Seisatan instinktiivselt. Aknal peegeldub õõtsuv mets. Keda siis mina ootasin? Ilmselt eilset tudengineidu. Naeran närviliselt. Nagu tavaliselt sellistel juhtudel, tahaks temaga kohe mitu päeva jutti mässata, kui saaks. Kahjuks tuleb nüüd tööle hakata. Lõõgastatud küll. Aeg on hinnaline valuuta.

Kütan ahju, teen kiiruga süüa ja kannutäie kohvi. Topin piibu. Ikka

veel on tiba kõhe olla. Kujutlen tühjas majas sarvekandjat liikumas. Väljas on juba kottpime. Jäätunud puud praksuvad kaminas. Nadi on olla. Käed värisevad veidi. Ma ei talu nii palju kohvi. Kui ma vaid teaksin ideaalretsepti, mida teha, et ainult tööle keskenduda. Lõpuks hakkab ka rinnus pistma. Ei, nii see ei lähe.

Süütan laetule, kustutan mürgiselt tossava piibu. Manustan pitsi konjakit, tassi kohvi ja tableti rahustit. Seejärel võtan vägisi ette iiveldust tekitava artiklivirna ning asun kirjanduse ülevaate tarvis märkmeid tegema. Peagi annab torkiv valu rinnus järele.

Miks ma olen noor ja edukas? Olgu, noor küll, aga – edukas? Ainult palganumbri alusel ja sedagi üpris napilt. Ma ei oska töötada nagu loom ega leida fekaalidest geniaalseid ideid nagu minu professor. Ma töötan küll mitmes kohas, mille eest mind austatakse, ja reisin rohkem kui keskmine arst, kuid ei tegele ühegi asjaga süvitsi. Kliinikus on suva, seal on rutiin, vaimuvaene töö nagu kassapidajal. Aga teadust nii ei tee.

Vaatan ära õhtuse AK ja töötan edasi. Kunagi üritasin saada maha millegi erilisega. “Absoluutne teooria kõige kohta” (jällegi, pole algselt minu leiutis) olnuks selle nimi. Last meil siis veel ei olnud. Mul oli kodus, kahetoalises üürikas, umbes kolmkümmend merisiga, keda ma ristasin vastavalt “ülemale” äranägemisele. Pidasin ennast jumalaks ja neid inimühiskonna primitiivseks analoogiaks. Viisin neid kokku “saatuse näpunäitel”. Osa neist olid alkohoolikud, teised agressiivsed pätid, kolmandad vaiksed koduperenaised lastega. Ühed olid edukamad – need said suurema osa toidust ja sigisid rohkem –, teised olid vähemedukad. Ma muudkuigi ootasin, millal nende populatsioon ületab väikse toa pindala kohta kriitilise läve, nii et lahvataks spontaanne suitsidaalne ja homitsiidne käitumine, aga ei jõudnudki ära oodata. Naise kannatus katkes ning ta käskis likvideerida koloonia, mille järel koristamine hakkas meil üle jõu käima. Nüüd on neid jäänud ainult kaks emast, ja üks neist on kah sant, epileptik.

Mälestuste taustal tekib jälle vastikustunne käsil oleva töö vastu ning ma korjan paberid laua nurgale virna. Võtan teise pitsi konjakit, tableti unerohu, lülitan elektrikütte välja ja keeran tusaselt põhku.

Kamin hõõgub vaikselt. Selle ees seisev malmist vanakurat heidab

seinale sünget varju. Toas on nii palav, et võtab teki all higistama. Uinun märkamatult.

Ärgates on hoopis värskem tunne. Täna pole linna asja, kuna toit ja jook on kõik käepärast. Pealegi on auto ja metsatee nii sügavale lumme uppunud, et nende väljakaevamine võtaks vähemalt pool päeva aega. Töötan kuni lõunani, sünn isutult ning asun siis kirjanuduse ülevaate esimest osa arvutisse toksima. Õhtusöögi paiku turgatab korraga pähe, et peaks naisele helistama – imelik, et ta ise ei ole helistanud! –, ning ma kulutan telefoni otsingule peaaegu tund aega. Lõpuks leian ta lumme mattunud auto kõrvalistmelt, kuid ei leia nüüd enam autovõtmeid.

Asi kisub koomiliseks, koguni tragikoomiliseks. Töötaju on saanud surmava hoobi, kuid mul pole enam mahti sellele mõelda. Paaniliselt tuhnin läbi kõik taskud, kotid, sahtlid ja riiulid. Vaatan isegi vaipade alla. Läänud mis läinud. Ma ei teagi, kas vihastada või ehmatada. Väljas on juba ammu pime. Läbi poolde reide ulatuva lume on suurele maanteele *circa* kaheksa kilomeetrit. Lumesadu aga ei kavatsegi vähemaks jääda. Pealegi on temperatuur juba langenud miinus kolmeteistkümmeni – sellistel tingimustel pole auto nigelast akust kahe-kolme päeva pärast enam mingit laengut oodata.

Võtan pitsi konjakit ning kallan kohe uue. Tõenäoliselt pudenesid võtmed kuhugi lumme auto ja maja vahel. Tuleb rahulikult hommik ära oodata ning siis kõik hanged auto ümber üles äestada. Käin veel kord auto juures, valgustan taskulambiga läbi jäätunud klaaside salongi. Jah, kurat, mobla ongi surnud – ilmselt siis külmast, sest ta aku oli viimati täiesti täis.

Ma pole ammu nii vihane olnud, kuigi ma plahvatan viimasel ajal eriti kergesti. Ararat hakkab kah juba otsa saama – olin selle planeerinud vähemalt kolme päeva peale, aga mitte nii, pits pitsi järel võtmiseks. Viimaks pääseb alkohol siiski mõjule, ma rahunen, korjan oma paberitöö jälle kokku, tundes heameelt sellegi üle, et tänane päev pole päris luhta läinud, ja istun kamina ette piipu popsutama.

Absoluutne teooria kõige kohta, ütlen valjult ja mekin keelega selle kõla. Ma võiksin olla geenius, aga mitte noor ja palgaliselt edukas. Olen juba parajalt purjus, kuid otsustan siiski filosoofia asemel une

kasuks, et hommikul kohe otsingutega jätkata, ning võtan unerohu sisse.

Kui ma juba rahunenult uinumas olen, kostab elutoast korraga vali metallikolin. Ma kargan ehmunult püsti. Ebakindlad jalad ei taha kanda. Hetke seisan pimeduses, otsides tuge seinalt, siis süütan laetule.

Ma sülitan pahaselt ja kukun valjult vanduma. Põhjala seppade saatlik käsitöö on seletamatu loodusjõu toimel tasakaalu kaotanud ja kärssapidi põrandale kukkunud, pillates laiali tuhakühvli ning ahju-roobi. Hea pudrukäpp!

Sellistel juhtudel mõtled enne tegutsemist ikka, kuidas taoline sündsusetus juhtuda võis – tuba tõepoolest lainetab aeglaselt, vajudes aegajalt kangekaelselt kreeni, kuid see on ju suhteline. See on minu nägemus asjadest, viisakalt öeldes. Malmist saatan peaks neid asju hoopis teisiti nägema.

Ma võpatan unest üles – olin seina najal magama vajunud. Minu poole pöördutakse:

Mis sa vahid, aita mind püsti, kärss läheb lömmi.

Seisan veel hetke paigal. Ei, nüüd ma ilmselt ei maga. Aga teksti kah enam ei kuule. Unerohi ja konjak – ega see naljaasi ole. Kähku tegutsema ja kiiresti voodisse, enne kui olen püstijalu magama jäänud ja ennast sandiks kukkunud!

Olen nii uimane, et kustutanud ära tule ja aidanud sarviku jalule, vajun väsinult hingeldades tema ette tugitooli istuma. Võib ju ka siin ennast välja magada. Külme ei hakka, kamin hõõgub tuhmilt, nii peaks see kestma veel tükk aega. Olukord on siiski sedavõrd ebatavaline, et ajan ennast jälle püsti, võtan kaminasimsilt küünla ning asetan selle pahareti sarvede vahele.

Sobib päris hästi, taat?

Rapsin juba tikku põlema, et küünalt süüdata, kui mind jälle kõnetatakse:

Geenius, kuule. Taat ei tahaks olla jõulupuu.

Pilgutan uneliivast kipitavaid silmi. Ei, seekord ma kindlasti ei maga. Ma seisan jalul, kergelt tuikudes, ning minu käed on õhku tardunud, ühes tikk, teises toos. Ma vahin enda ette maha, justkui põiepidamatuse all kannatav koolipoiss, ning minu ees seisab puusadeni küündiv malmist vanakuri, küünal sarvede vahel.

Taadile ei meeldi kirikust ostetud pühitsetud küünlad.

Kas see on pühitsetud? Ma ei tea sellest midagi.

Loomulikult ei tea, see on su naise ostetud.

Istun maha ning vaatan talle otsa nii teraselt, kui see praegu õnnestub. Jah, aga... Ei. Malmkarkass on tumm ja liikumatu. Muidugi, tal pidi ju olema sisseloitsitud hing kah kauba peale.

Jah, ei.

Ma rapsin tiku põlema ning panen küünlale tule otsa – pühitsetud küünal? Kes oleks osanud arvata...

Samal hetkel raputab sarvikut kramplik värin, ahjuroop ja tuhakühvel pudenevad taas kolinal põrandale ning järgmisel hetkel on kõik ümberringi muutunud. Ma rapun üle keha, pead kõrvetab talumatu kuumus, silmist peksab sädemeid. Läbi selle põrgupiina näen enda vastas punakas kumas istumas noort meest, mind ennast. Ta käsi on minu poole sirutatud, joomasel näol kahjurõõmus muie, silmad tõsised ja tähelepanelikud. Ta lausub midagi, millest ma aru ei saa, ning tema käsi teeb minu pea kohal kiire liigutuse. Siis vaibub kõik, ainult värinad ei anna veel tükk aega asu.

Mõistad nüüd? saan ma viimaks tema jutust aru. Ma ju hoiatasin, et sa seda ei teeks. Põlev küünal teeb ju kurjale hingele haiget.

Ma rahunen. Hüsteeriat või paanikat, mida oleks oodanud, ei järgne. Samas pole kahtlustki, et kõik on reaalne. Ma usun jumalat, kuigi pole ammu südame kutsel kirikus käinud. Südame kutsel – väga ammu. Üritan endale risti ette lüüa, kuid ei suuda malmkätt painutada. Tema vaid muigab.

Ära üritagi, sellest pole sulle abi.

Vaikime. Üritan keelel kokku veeretada asjakohast küsimust.

Kas ma jäängi selliseks?

Põhimõtteliselt ei. Ma usun, et sa suudad hästi käituda, aga kuna ma tunnen sind palju paremini kui sina ise, siis esialgu jääme praegusteks. Ma pakun sulle üht vestlust. Võib-olla vastan mõnele su küsimusele. Sa oled mind ammu otsinud, ise sellest aru saamata, ja koguni hinge müüa üritanud, mida ma sult eriti vastu võtta ei taha. Igal juhul ei jää sa praegu kaotajaks pooleks. Kas sobib?

Kõhklen hetke. Valikut paraku pole.

Väga hea. Mina hakkam rääkima, sina mõtle lihtsalt kaasa, sellest

täitsa piisab... Tead, et maailmas on vandenõu? Kõik on ette määratud ja inimesed on tühipaljad orjad, kellest ei sõltu midagi.

See mind ei morjenda.

Inimpopulatsioon on ületanud kriitilise arvukuse-pindala suhte ning vallandunud on spontaanne suitsidaalne ja homitsiidne käitumine.

Ma tean seda.

Sel hetkel panen tähele, et pimedal põrandal punakas kumas vilksatab miski, ning järgmisel hetkel hoiab mees – minuks kehastunud vanakuri – oma süles kahte väikest skeletti, kelles võin eksimatult ära tunda merisea jäänused. Nad ronivad talle rinna peale ja kaenla alla. Ta puhkeb rõõmsalt naerma ning laseb nad põrandale tagasi, kus nad kaovad jälle pimedusse. Aeg-ajalt ilmub tugitooli kõrvale kondine nina ning kiikab õhku nuuskides tühjade silmakoobastega minu poole.

See siin on Ruth. Sinu modelleeritud ühiskonna ürgema. Suri selektamatult, ilma igasuguse eelneva vihjeta tervisehäirele. Mäletad teda?

Miks ma ei mäleta.

Neid õnnetukesti nähes tõmbab miski mu hinges valusalt kokku, täpselt nagu siis, kui ma nad kõik korraga “gaasikambri” likvideerisin. Enne uinumist üritasid nad veel ruigamise saatel asjatades neile eraldatud platsi omavahel ära jagada ning paar noort isast ronisid vanematele emastele paaritumistungis selgagi.

Ära muretse, neil läheb väga hästi. Nad ei kaotanud selle manöövriga midagi. Olgu, jätame nad sinnapaika. Kas tead, et sinu naine teeb praegu sugu intensiivravi osakonna valvearstiga? Sind see ei üllata, eks ole?

Jah, ei üllata. Ma lihtsalt ei teadnud, kellega ta seda teeb. Kas see on tal püsivariant?

Jah. Naised on meestest selles osas erinevad.

Kas asi on selles, et me ei sobinud voodis?

See on vaid ojake, mis suubub ookeani. Sulle ei ole jäänud muud kui töö, karjäär, pool last ja lõputud liisinguarved.

Umbes nii ta on.

Sa tahaksid sellest üle olla ja midagi enamat saavutada. Mis variantid sul on?

Teha väga kõva karjääri ja saavutada vabadus maistest hüvedest, olles kõigist peajagu üle!

Ta puhkeb seepeale valjusti naerma ega suuda ennast tükk aega pidada. Ikka veel naerdes korjab ta kuskilt pimedusest jälle üles väikse sibliiva skeleti ning seda õrnalt silitades vajub mõnusalt tugitooli lõsaskile.

Oh teid, pörsakesi, lausub ta ja pole selge, kas ta räägib minust või meriseast. Ma teadsin, et sa niimoodi mõtled, aga ma ei uskunud, et sa selle niimoodi ette suudad vuristada. Oled selle asja üle kõvasti juurelnud, ma näen. Kas see tiraad oli sul jõulusalmiks? Olgu, olgu. Jätkame. Sa kasvatasid oma pörsakesi, tohterdasid neid ja aitasid iga-pidi, suunasid nende saatust. Sa olid neile jumala eest...

Muide – jumal. Mida tema praegu teeb, kui sa mind kiusad?

Kas ma kiusan sind? Ei, ära muretse, ma ei tee sulle viga. Ma ainult vestlen sinuga. Sa oled ettur ja ma tahaks sind natuke sinu mõttekäigu kaudu suunata. See, et sa seda tead, ei tee minu plaanile viga, ära karda. Aga jumal? Lihtsa paralleeli alusel seletades – kui sa oma pörsakesed kõik magama panid, nutsid sa nende surma pealt vaadates jumala kombel, tegelikult aga olid neile vanakurja eest. Sa mõistsid nende üle kohut, suunasid saatust, katsetades oma lihtsaid teooriaid, aga aeg-ajalt ka kiusasid, ajades omavahel toidu pärast kaklema, andsid lahjendatud viina joogiks ning eraldasid pojakesi emadest...

See oli tavaline maternaalse isolatsiooni katse!

Ole viisakas, ära õpeta oma isa nikkuma. Ma tean küll, mida ja miks sa tegid – miks mina seda kõike tegin. Sa olid neile saatusesõrmeks ja ülimald kohtumõistjaks. Isegi sina suutsid olla neile niiõelda loomuliku evolutsiooni eest. Vahetame nüüd kohad, mulle ei meeldi kaua sureliku tundlikus nahas olla.

Ta asetab väikse skeleti põrandale, kust see kohemaid pimedusse kaob, ning järgmisel hetkel on kõik endine, nagu poleks midagi juhtunudki. Mina istun pehmes tugitoolis, käed üle tugede rippus, ja vahin kamina tuhmis valguses seisvat malmkuju. Enne kui ma toibuda jõuan, võtab ta sarvede vahelt ettevaatlikult kustunud küünla ning, ronides kaminasimsile, asetab selle oma kohale tagasi.

Miks sa pühitsetud küünalt kardad?

Ma ei karda seda. See pole lihtsalt viisakas, sa pead nägema, et ka mina elan iseendaga teatud reeglite järgi. Et on olemas hea mina, keda saab paluda, ja sellest eraldi seisev halb mina, keda tuleb karta, kuid

kes võtab palveid palju parema meelega kuulda kui hea mina. Sa pead arvama, et ma olen sinu leiutis ning et ma vahest ka allun sulle.

Ta korjab oma tuhakühvli ja ahjuroobi põrandalt üles ning, lõpetanud askeldamise, tardub algsesse asendisse. Teda üksisilmi vahtides võiksin koguni vanduda, et midagi polegi juhtunud ning et kõik nähtu-kuuldu oli vaid farmakoloogilis-alkohoolne illusioon. Panen ka tähele, et olen oluliselt kainemaks saanud – sellepärast ilmselt kõik asjad omale kohale asusidki.

Ei, ei. Ära ennast nüüd kohe segadusse aja. Alkoholi seedisin mina sinus ära. See on üks minu praktilisemaid leiutisi, milleni sina veel ei küüni ja mis mekib mulle endalegi, ainult ilma sakummi ja pealevõtukata.

Vajun hetkeks mõttesse, piieldes teda tähelepanelikult. Peas toimuvad paanilised kalkulatsioonid. Sarvik seisab täiesti liikumatult, häbenemata mu pilku.

Kas sa võtsid mu hinge ära? Kas ma saan midagi vastutasuks?

Ei võtnud ma sult midagi, kuigi kui sa vaatad, siis kõik su sõrmeotsad veritsevad. (Vaatan, tõepoolest veritsevad.) Mul pole ei sinu ega kellegi teise hingega midagi peale hakata, sest ma pole seda teile andnudki. Teil on hinge – ja tegelikult mõistust kah – sama palju kui nendel õnnetutel merisigadel, kes peavad teie pilli järgi tantsima.

Olgu. Aga miks sa just minu valisid?

Küllap nii on vaja. Sa pole ainuke, nii et ära pea ennast väljavali- tuks. Kui sa ennast ja teisi minu positsioonilt näeksid, avaneks sulle umbes sama ilmetu vaatepilt nagu vastpöetud ühekõrgust muru kaedes. Hoia ainult, et sa ennast hommikul kohe lolliks ei tee. Auto võtmed leiad minu kurapoolselt sarvelt. Et sa mind kohe ka ära ei unustaks, pead tulema siia õigeid võtmeid otsima kevadel, kui lumi on sulanud. Ära muretse, enam ei kohtu me kunagi. Nüüd aga – hyvää yötä.

Oota veel korra! Ütle veel, kas sina kah tantsid kellegi pilli järgi? Ma pole temaga veel kohtunud.

Ta toob kuuldavale hirnatuse, mis mulle selle rahumeelse vestluse käigus esimest korda kananaha ihule ajab, ning enam ei õnnestu mul temalt ühtegi sõna välja peilida. Ainult tema rõkkamine kajab veel tükk aega valusalt kõrvus. Õiged küsimused hakkavad alles nüüd pähe

tulema, kui ma olen jälle kohanenud lihast, luust ja rasvast kerega. Mõistan selle pinnimise mõttetust alles pool tundi hiljem, kui ta ei reageeri ei püha küünlaga põletamisele ega ahjuroobiga kolkimisele.

Alistunult heidan magama. Kamin on juba peaaegu kustunud. Mis kell võiks olla, pole aimugi.

Hommikul on vähimadki detailid selgelt meeles. Võtmekimbu leian tõepoolest tema vasakult sarvelt. Komplekt on tiba teistsugune ja pu-nase tulukesega võtmehoidja kuulub mu naisele. Nii et mu oma kimp ongi ilmselt kusagil lumevaiba all peidus.

Lund ei saja enam. Õhtuks olen metsatee sõidukorda kühveldanud. Naine imestab, miks ma tema võtmed kaasa võtsin, ja tänab sapiselt, et ma talle koduvõtmedki jätsin. Vastan, et olen enda omad kuhugi poetanud. Ta soovib teine kord ikka hoiatada, kui ma jälle nii tege-ma peaksin. On nädalavahetus. Me sõidame Otepääle lapsele järele. Ööbima me ei jää.

Mu sees haigutab hirmuäratav õõnes auk. Mulle on avanenud liiga palju olulist infot ühekorraga ning sellega on raske – kui mitte võima-tu – edasi elada. Millegipärast on elu ümberringi – kergelt öeldes – kaotanud sisu. Valitseb tühjus, kõle ja hall. Ma pole kellelegi midagi rääkinud. Ma ei suhtlegi enam kellegagi, isegi mitte naise ja lapsega. Ma olen nukkunud oma tühjusesse ega lase ennast häirida välisärriti-tel. Töökohast otsitakse mind taga, kogu aeg helistatakse koju. Naine ütles, et tahab lahutada.

Lumi on sulanud. On aeg istuda autosse ja sõita maale võtmeid ot-sima. Ning kui ma tõepoolest leian võtmed sealt, kus nad väidetavalt peavad olema, siis... siis on minu otsus langenud. Ma ei suuda enam edasi olla, teades, et olen tühipaljas statistiline evolutsiooniühik, ro-hukõrs põetud murulapil või säilivusajaga mängukann. Minu säilivus-aeg on läbi.

PIRET BRISTOL

Kõnnib üle

1

mõnel päeval ei ole midagi valesti
mu kell käib ette
liiga kiiresti
mind pannakse maha
ja kustutatakse

2

mu rong on läinud ilma minuta
kuid inimene pole ühiskondlik loom
vaid oma kronoloogiasse põgenenud ohver

ära näita mulle viimsetpäeva
opereeri oma süda välja
sulle pole kättesaadav
ükski abi ja haigekassa ravikindlustus
on sulle kättesaamatu luksus
üleväsimuses üksinduses südaööl
harjuta end alguse ja lõpuga
sind topitakse kapinurka

romantilise luuletaja sõnaraamat
sillutab otsetee sinna
kus hea meelega ei oleks osanud ühtegi keelt

3

aina lahjeneb-tiheneb-koondub ja lainetab
aastaid mind kaisus hoidev unenäotunne
kõik katsed suhelda välismaailmaga
on sümboolsed endasse suunatud
ja kui arvad et tass kohvi aitab sellest üle eksid
kõik on täpselt sama tontlik nagu enne
majaesine asfalt läbi kingatallagi soe
alles hommikul sain pangast selle riigi raha
uued värvilised paberid
piiri passita ei ületa

nööriil rippuva pesu valgete plagude vahel
siiski kummarda päikeseloojangu ajal –
siis naaberhoovis enne kukelaulu maa alt välja tulla
ja eksida ja undki näha võid

4

õmblusnõeltena päikesekiired
jooksevad südameni ja teiselt poolt jälle välja
selle mehe vari keda eile veel armastasin
siseneb mu teadvusse

võin sinuga
magada hommikuni
üleval olen ka siis
kui mitu korda võtsin unerohu
palun hoia mu ümbert kinni
selleks on vahetevahel kindel põhjus ma ei valeta
mu külmi käsi soojenda
veel pole joodud pooltki sellest viinast mis mul plaanis
meil plaanis oli väga palju juua:
kui rong on läinud ilma sinuta
siis sosista need sõnad kuuldavalt

usalda sõpra usalda vaenlast
miski pole nii vastik
kui oma kronoloogiasse takerdunud olevuste
nakkav hirm

5

kuldse kleidiga naine
lükkab mu sel päeval trepist alla
ta tegi soengu ega valmistu pidama odavaid pühi

kohtan teda kahe kolmandiku ajal
oma ärkveloldud elust
ja võin koguda asitõendeid
kriipsud kirjatähed paberil
mustad nõud kraanikausis
kleidid voodilinal pesumasinas
peent kildhaaval pilastatud olmerealismi –
mõnes mõttes juba täiesti tähtsusetud
tunnistajad
taskurätikuga oskamatult varjatud verejooks ja
õhupuudus regulaarne kepp

see naine kehastab igatsust teda on võimatu rahuldada
selge pilguga näha ainiti läbi vaadata – nagu päikesest
ta on tühi tuba
öömajale mind ootad ega jaksa ära oo-
data

nii ka kõige võimalikkus siin maailmas
on kõrvalt paremini näha
mulle surutakse peale nõusolek
tema kõlvatuid lillekimpe
värdjalikke geneetilisi eksperimente
on kõik kohad täis

6

võib-olla nendest võimalikkustest
saan kokku süüdistuse veel lasen
end päevaelus pilgata ööd ei
suuda seda ravida
mis sünnib ärkveloldud aja kahe kolmandiku jooksul
kõik muu siin maailmas on võimalik
mu unes kõnnivad luupainajad verised süstlad käes

7

nii ilusad
tahavad sinuga – käest kinni – kõndida läbi linna
provintsigootikaga end raamida
silmad pimedad kõrvad kurdid suud lakkamatult
naermas laulmas ja rääkimas
nende naer ja jutt läbibistab poolitab sind ega varja ühtegi saladust
olgu su vestluspartner raadio või arvutiekraan
väljamõeldud aadress internetis
kirjad selle linna postiasutustes

see võib olla ükskõik milline öö
ja olgu su vestluspartner kas või diktofon
ta on padjal su kõrval
või olgu selleks kellegi – sinu – pilt
kuni magama jääd või ärkad
või ei saa und:

kellelgi sinu sees on kiire
püüad meenutada teda kes tahab põgeneda
kõrvaklappidega arvuti taga trotsides klaustrofoobiat
kuulmisest ja nägemisest lootes jääda ilma
ega soovi ka selget juttu

eeldatavalt on teine seisund segane
mõttele filmile "Torn"
seal tappis inimesi maja

öine külaline tuleb sisse
koputamata sõnalausumata
ainult vesi ei lõpe
voolab sõrmede vahelt läbi

8

kui vihma sajab pole vaja nutta
kimalane kõnnib üle silla sinu juurde
suviste rünkpilvede all
vihmapiisad tegelikult ei jookse
mööda su nägu
lähed otse läbi vikerkaare
mille alla mahub terve Tartu äraneetud siluett
Jaani kiriku torni bussijaama ärihoonete sillatornide
ja Fortuuna tänava valge majaga

ja kui longates möödub üks mees
küllap ta sinu asemel kukub ja uuesti tõuseb

KIRSTI OIDEKIVI

Miks me ostame küünlaid

Suumani Sassile

küsisin poest viis küünalt ja pudeli õlut.

“mis te küll nende küünaldega teete?”

üks just ostis kümme tükki.” –

“no neid võib ju põlema panna ja igale poole siis –”

“milleks?”

“– noh... et elektrit kokku hoida näiteks...”

“seda ma arvasingi!” rahunes

*

punarebane sosistab tasa: ära rakmest mind sakuta!

viib maailma lõppu see teekond, eks ta ikka veidi raputa!

(etendusest “Iiri muinasjutud”)

kingitud Aapo Ilvesele

PUNAREBANE

kõik need vaiksed sosinad ja ohked, õhust õhku kukkumised,
aistingutest hääled, ootan teravana, kas ka sina kuuled?

SOSISTAB

nüüd küll on! lõputult vaikust ja hääli, üks

nimetu kõndis siin ümber, siin ümber ja siin ümber ja

TASA

vaikus!

nüüd näen neid värve, sulgedes kõrvas.

kanarbik käpa kõrval lõhnab, õrnalt

ÄRA

kuid mis keerukas lõhn?! siit peab lahkuma,
leekivana suurte hüpetega, suurte hüpetega kaugenen jäädavalt

RAKMEST

oli neid päikeseloojanguid, kuid pean kaduma,
ükskõiksus nurmedel näitab oma saba ja selga

MIND

olin ju väike, olin ju keras, ootasime
millal punarebane toidu toob, võtsime sellest

SAKUTA

aga see on minu turi! ühtegi karva siit
ei tohi langeda mujale kui maale, millel ta lõhnad

VIIB

siin me nüüd oleme! hüpleme õe ja vennaga,
säravaimana veel kunagi nendega saan kokku

MAAILMA

seal ongi need muldseimad mutid! küllaltki maitsvad,
oh üks oli veel, olin nii sirakil, et ei

LÕPPU

tundnudki lõppu ega algust, silmades oli
valgus, mu kõht oli täis ja ma olin siin

SEE

see! näinud kõige kaunimat iseennast,
ta saba viib taevani, ta koonul on valge laik

TEEKOND

nüüd ma pidin jooksuma, iseenese teise saba
iseenesele saama, rõõm vaatas mind kõikidest metsadest

EKS

eks, need olid ju metsad? seal ääres oli lund
ja tormi, eks ma vaatasin neid oma rebasesilmaga

TA

olen juba päris väsinud, olen üks päris väsinud rebane.
võibolla ta ütleb mulle midagi? ootan siin ja mõtlen

IKKA

ja vist jäängi. tänagi mu ümber kanasuled lendasid,
küllap see oligi väsimus, et olin neid juba näinud

RAPUTA

ja üks karje tabab mind! rappun sinistest metsadest
läbi, me koos, me käpad ja koonud, valgelt valges

*

tahtmatus, mis lõppude lõpus lõpeb nagu täna –
naeran natuke, tantsin natuke, ei suuda vihata

midagi – selle kohta pidin kuulma.
selle kohta kuulen siis uuesti kõike mis öeldi.

*

siinkohal küll tahaks iroonilist nägu teha –
teengi, ja oodati isegi rohkemat.

ma tean ja mäletan, et mu kõht on täis.
tean ja mäletan muudki – nälga.

sellepärast tahaksin valida kergusastet tantsule –
mida kergem ta on, seda kiiremini kukun –

sellepärast lõhkusin selle seinal rippuva peegli –
olen ise oma peegel. terviklik, täiuslik, tume.

*

õiglaselt irooniline suur surisev päike;
laotab end laiali mu õigustatud võitlusele
koha eest tema all; kellegi sõrmed kukkusid
ükshaaval küljest, kelle sõrmed need olid,
millega nad end määratlesid, grammatiliselt käändusid.

püüan hoida end kinni ühe naeratuse küljes,
aga see ei naerata; tunnen et maailm algab,
nii kergena, et olen sunnitud lahti laskma
sõrmed; tunnen nende määratlematta lõplikkust
kogunevat laiali laotunud päikese alla.

nüüd on üks igavene teadmine, et võiksin ka
igavesti vaikida; sellel teadmisel puudub
nii eetiline kui esteetiline väärtus.
täiesti lõplikult võiks jääda siia teki alla
külmast värisema, laiali laotunud päikese kätte.

*

heidab oma läbipaistmatu varju;
läheks tagasi, kui mäletaks,
milleni minna; unenäoseletaja on uinunud,
püüan seletada tema läbipaistmatuid
näojooni; veidralt tühjana,
uskudes nii mereni, uneni, lumeni;

orenji – no, monokraamne;
ikka veel ei tea ma selle sõna tähendust

Luiged

imelik siiski kui tihti me ütleme
et vaata et luiged, või mõtleme
ja ikka imestamast ei väsi. rästad
elavad silmis vaid korraks kevadel, ja
osutame neile vaid murelipuus. miks küll
arvasime et luiged?

isegi siis kui lakkasin tantsimast, isegi
siis kui tänavad tuhmused, isegi kui
unustasin terve päeva armsamast mõtlematta,
kui vaatasin viletsust nii et silmgi ei pilkunud,
jõudsin mere äärde et merdki ei näinud – luiged
vaid, nende taga killuke merd.

viimati vaatasin niimoodi lund puudel
ja õhus – nagu tahaks valgest värvist
kududa silmadesse surmaloori, igatsedes lõplikku pulma.
vaata et luiged, vaata et lumi, muud on nii raske vaadata.
pea hakkab pööritama, oled üksi maa ja taevaga.

JAAK RAND

HARILIK PEALKIRI

“Mida sa loed?”

“Kirjandust.”

“Ei, mitte selles mõttes.”

“Klassikalist kirjandust.”

“Ei mitte ka selles mõttes.”

“Tähti loen, noh!”

“Saad aru küll, mida ma mõtlesin.”

“Ah et kas ma tahan sulle öelda pealkirja? Kas see sulle midagi loeks?”

“No mida siis? Lihtsalt ütle!”

“Asi pole selles... Sa ei lase lõpetada mõttekäiku ja see mõttekäik on see, et pealkirjad ei loe midagi, need ei ütle midagi... milleks sulle see mõte, mis igal juhul tahab kohale jõuda? Ja milleks lihtsalt aimu vaja saada – see jääks sind ainult häirima.”

“Vigurdad, kurivaim! Me ei jõua niiviisi tõesti kuhugi.”

“Ma ütleksin niiviisi: loen üht kui teist, pisut kolmandat ja viiendat.”

“Aga kas sa ise läbi loed, või ainult loed, et aimu saada?”

“Su küsimused on ükskõiksed, hoolimatud. Sa tahad rääkida, suhelda põgusalt ja siis meelegerguseks unustada, vajaduse korral kõrva taha panna. Mina tahan lugeda ja vajadusel kirjutada.”

“See on mõttetu! Nii ei saa öelda!”

“Näed isegi, sa ei kannata vastuseid, mis sind otsekohe ei rahulda, sa nagu ei küsikski minu käest, vaid nagu vajutaksid nupule, klahvile, kirjutaksid endale justkui ise vastuseid.”

“Mida sa nüüd ajad?”

“Mida ja mida!”

“Vot täpselt!!!”

“Ma ei saa aru, kui sa ei ütle, mida sa ise selles jutus kuuled. Ma ütleksin siis, kui sa ...”

“Sa pead minema. Sinu troll tuli. Sa võiksid ennast kõrvalt jälgida. Head aega!” (“Ja nii ajab ta seda juttu kogu aeg... mh...”)

*

Eelnev episood pole kuidagi seotud järgmisega. Niisiis, kui te kahtlustate, et ikkagi on, võite analüüsi teha. Võibolla ongi, kuid sel pole mingit tähtsust.

Olge head ja lugege edasi. Kui teid aga ei huvita, lugege edasi, kuni teid enam üldse ei huvita ja te tahate selle peaaegu käest ära panna, proovige natuke veel, kas või ainult enese taltsutamiseks. Ja kui seegi on ära proovitud, proovige mõnd oma varianti, mis teie huvi võiks tõsta. Kui teie huvi ikka veel ei ärka, siis puudub teil küll igasugune huvi. Lugege järgnev lõpuni niisama, ilma igasugusegi põhjusega.

*

Torman seda öeldes ja talle otsa vaatamata trolli peale. Silmis on mul kerge põlastus. Võtan trollis oma mapi vahelt raamatu ja hakkan lugema. Raamat on külm, teda pole hiljuti hoitud. See tähendab käes hoitud. Raamatul on nahksed kaaned kaitseks ümber tõmmatud. Raamatu lehed on külmad, kui näpud vana järke otsivad.

Minu vastas istub Pjotr Mihhailovitš, hõõrub käsi, tal on ka külm. Ta köhib vahepeal pihku ja siis jälle hõõrub. Siis vist vaatab oma peopesalt saatuse jooni, ma ei tea – igal juhul ei saa vist neist mingit sotti; vaatab uuesti, ei midagi – sama lugu. Tõstab siis pea ja vaatab mulle otsa. Aga jah, pigem minu poole, sest mina teda vaatama ei jää, vaid teen, nagu loeksin, nahksed kaaned ümber raamatu ja silmad ekslemas üle tähise välja. Pjotr Mihhailovitš ajab põsed punni, avab huuled ja õhk tuleb välja. Teeb sedasi neli-viis korda, ise ta kordi ei loe. Nihutab istmikku pingil natuke ettepoole, nii et tema põlved suruvad vastu minu omi. Tõstan pilgu raamatult – tema poole. Küsiva pilgu. Pjotr Mihhailovitš ajab suunurgad hästi alla, tõstab kulmud hästi kõrgele. Tema silmad on suured. Osutab siis vasaku käe nimetissõrmega enda

suunas (koputab sellega nõrgalt vastu oma rinda) ja raputab seejärel pead. Mina ajan kulmu kortsu ja teen veel küsivama näo. Pisut paha-sema pilguga. Pjotr Mihhailovitš märkab seda ja raputab veel tugevamini pead, veelgi süütuma ilmega. Mina omakorda teen veelgi küsivama näo ja mulle tundub hetkeks, et küsiv ilme minu näos plahvatab ja lendab trollis laiali. Kulmud kukuvad laubalt alla ja samal hetkel tunnen, nagu lööks välk mulle kuklasse. Kukul tuikab. Siis mühatan, löön pilgu uuesti raamatusse, valesse kohta, olen seda juba lugenud. Otsin, ei süüdista kedagi. Hingan sügavalt ja otsin, kuid häiritult. Selle aja sees on Pjotr Mihhailovitš end juba istmel tagasi tõmmanud ja mantlihõlmad eest lahti teinud. Ta võtab sallil, mis tal ümber kaela, otstest kinni ja kukub saagima – kaela. Tõstan häiritult pilgu uuesti Pjotr Mihhailovitšile ja üritan enesele selgitada, mida ta ometi teeb. Mis asja ta korraldab, mis palagani ta toimetab, just siin minu silme all – ta on minu jaoks kontvõõras. Ausalt öeldes ta ongi pisut kondine, aga ma ei võõrasta teda sellepärast. Olen täielikus hämmingus. Ainus asi, mis ma temast tean, on tema nimi – Pjotr Mihhailovitš. Miks ma tema nime tean? Sest ta ise ütles. Pjotr Mihhailovitš saab salliga vist sageli kaela. Oma kaela.

Aga nüüd on ta oma huuled hammastelt eemale tõmmanud, rida kauneid valgeid pisikesi hambaid paistab, ta laksutab neid ja saab kaela edasi. Selle mehe eest on hoolet kantud.

Hetkeks tundub mulle kõigest hoolimata, et ta on šimpans, kes on märganud, et teda jälgib hulk rahvast. Aga šimpans ta tegelikult ei ole. Pjotr on. Mul on sellest teatrist kõrini ja ma kõnetan Pjotr Mihhailovitši:

“Kas ma saan teid kuidagi aidata?” Küsimus pole muidugi siiras, sest mul on kulm viltu ja tegelikult ei kavatse ma teda ka aidata.

Pjotr Mihhailovitš laseb oma näo jälle harjumuspäraselt rippu ja jätab saagimise, öeldes:

“Tõepoolest, te siis ikka märkasite mind?”

Olen jahmunud ja kaalun, kas tema arusaama asjast tasub kinnitada kuidagi peenetundelisemalt või mitte, aga ta jätkab ise: “Te loete siin trollis seda asja juba mitmendat korda, olen seda oma ihusilma-ga näinud, aga te ei ole millegipärast nõus näitama või ütleva või kuidagi kolmandal viisil avaldama, mida te õigupoolest loete. Kas see

on saladus? Või arvate, et te loete privaatselt? See ei saa ju ometi saladus olla! Keegi on selle ju kirjutanud, keegi on seda trükkinud, keegi müünud, keegi ostnud, keegi võibolla laenanud... varjamatut varjata on narrus.”

“Tõepoolest, ja-jah, ei ole ma nõus näitama, mida ma loen,” vastan irooniliselt, nagu see mind ei häiriks, “kasutan nahkseid kaasi ainult selleks, et raamatukaaned säiliks.”

“Küsimus pole selles, te idioot!”

Olen täielikus hämmingus. Miks ta mind sedasi otsekohe idioodiks peab? Aga enne kui jõuan oma üllatuse välja puhkida, võtab minu kõrval seisev naisterahvas hoopis resoluutse positsiooni ja seda Pjotr Mihhailovitši poolt:

“Tal on ju üleni õigus! – Te olete seda asja siin pikalt ja pikalt lugenud, pole aga tahtnud kellelegi avaldada, mida siis õigupoolest?”

Ohin. Puhin. Mu silmad on pärani, vahin ringi, justkui otsiksin sellest mõttetust rahvahulgast toetajaid, Mihhailovitši naeruvääristajaid, kuid ei suuda kuidagi sellest üle saada, kuidas võiks minu raamat neid inimesi ülepea huvitada.

“Vaadake, kallid härra,” manitseb üks teine vanem daam rahva hulgast, õlg ees, esile trügides. “Mul on siin ühes käes toidukott ja teises käes tualettpaberi pakk. Mõistate!?!... Noooh, peaks nagu mõistma...?”

“Jah, muidugi mõistan ja mul pole sellega mingit probleemi,” püüan neid võõraid inimesi uue retoorikaga hajutada ja peletada.

“Ärge segage vahele oma tobeda jutuga! Ma ei lõpetanud veel,” pragab vanem daam ja näitab kurja nägu. “Tahtsin öelda,” räägib ta pragades, “et see on mul siin niisama näpu otsas ja kõik võivad lugeda, mis see on ja kui palju. Näete, siin on kirjas, et pakis on neli rulli ja igas rullis *circa* 25 meetrit. See tähendab, et kui ma iga korra jooksul kasutan kolm... ei, ütleme neli lehte, siis ma saan 220 korda väljakäiku teha. Nüüd mõistate?”

Ma pole eluilmas näinud rumalamat naist kui see siin ja ometi on ta siin. Mulle tundub, et ma olen ainus, kes temast niiviisi mõtleb. Rahvasumin sumbub sujuvalt ja pöördub tasapisi vaibudes huviga ootele, mis mul selle peale kosta on. Olen segaduses, hakkam higitama ja ruttan kähku mõttele, et võibolla on kõige parem neid kõiki ignoree-

rida. Aga see pole võimalik.

“Ja see ei ole mingi saladus!” lisab vanadaam pärast lühikest vaikuspausi punkti oma mõtteavaldusele.

“Täpselt!!!” hüüatab ka Pjotr Mihhailovitš ja venitab pilgu auväärsest vanadaamilt minule. “Sel daamil ei ole tarvis panna nahkseid kaasi ümber oma toidukoti ega WC-rullide paki, aga teil on tarvis, eks!”

“Ma ju ütlesin, et see kaitseb raamatut!”, ometi ei paista keegi seda kõige tähtsamat kuulvat. Mulle tundub, et õhus on juba nii palju irooniat, et hakkab kahtlustama, on see uni või mõni trikk. Ei ole. Rahvas vahib mind.

“Kuulge, jätke ometi! See ei ole WC-paber, mida ma loen. See on pigem...”, aga rohkem ei jõua ma pudistada oma ilmselgest argumendist ja minu kõrval seisev, resoluutselt Pjotr Mihhailovitši poolt olev naine paneb äkilise liigutusega oma käe mu raamatule, vaatab mulle oma kosmiliselt sügavaks värvitud silmadega otsa ja küsib aeglaselt, iga sõna selgelt artikuleerides ja täpselt rõhutades:

“Aga mitu lehte seal on?”

“Jumala pärast! Ma ei tea, ma ei loe lehti!” pudistan ma vastu. Ma loodan, et see võiks kellelegi vähemalt nalja teha. Aga ei.

“Keegi ei küsinud ju midagi teie rumalate kommete kohta. Te ju võite ometi järele uurida, mitu lehte seal on,” sekkub ilmselt üks lihtne tehasetöeline, mulle õlale koputades. Ta on end parajasti nii palju ettepoole nihutanud, et näeb üsna selgesti üle mu õla. Mõtlen hetkeks, et see pole enam võimalik. Need inimesed ei saa üksteist tunda. Võin neile ju tõepoolest öelda, palju siin lehti on, samas ma ei usu enam, et nad sellega piirduksidki. Nad tahavad minust midagi. Ma ei suuda ennastki uskuda, miks ma selle jamaga kaasa lähen, manan näole ainult tobeda irve, kui samal ajal vihiseb terve patakas lehti mu pöidla alt läbi. Peatub viimase peatüki viimane lehekülg. Vaatan lehe allservas kükitavat leheküljenumbrit ja ütlen: “215 lehekülge.” Oh, kui piinlik.

“Oota, seal peab ju olema ka sisukorraleht ja märkuste leht raamatu väljaandjalt. Kui te neid ei arvestanud, siis teeb see kokku 219 lehekülge. Kas pole?” arvutab Pjotr Mihhailovitš mu ees. Ta ei teeks kõhviigi selle nimel, et mind piinlikkusest säästa.

“Jah, ja kui ma ei eksi, siis jäi 215. lehekülg raamatu avades pare-

male poolele. Niisiis on 216. lehekülj üldse tühi lehekülj. Kokku on ikkagi 220 lehekülge! Hurraa!” Tehasetöoline rõõmustab mu selja taga, täiesti segane tüüp, kes temalt midagi küsinud on. Aga nüüd on minu ümber juba kõik kaassõitjad äärmiselt huvitatud, mis edasi saab. Jälgin neid nägusid üksipulgi, nagu loodaksin kedagi nende hulgast ära tunda. Kas kellegi näol on muie?... Ei! Aga nad on kõik justkui üks ja seesama tundmatu inimene. Ma võõrastan neid kõiki.

Ma ei pea enam teesklema. Ma pole ka enam segaduses, vaid kindel, et järgmises peatuses lähen ma maha. Tõusen kähku istmelt, troll hakkab peatusele lähenema ja valmistun maha lipsama. Sumin ja saigin kasvab, paljud on üllatunud, et ma niiviisi poole pealt ja nende meelest lausa ebaviisakalt plehku püüan panna. Nad kehitavad üllatuses üksteise poole õlgu. Aga ma ei jõua veel ukse vahelegi astuda, kui troll, mis just peatuda jõudis, juba uuesti kohalt võtab. Oh aeg! Jään karmi pilguga aknaruutu puurima, käsipuust kangestunud haardega kinni hoides ootan sihikindlalt järgmist peatust. Sisemine veendumus ei aita aga kauaks.

“Nõnda ei pääse te siit kuhugi,” lausub Pjotr Mihhailovitš. Ta on oma jalad mõnusasti välja sirutanud ja käed kuklale asetanud, ta vaatab mind ja on ise äärmiselt rahulik. Tunnen tema näos ära perverdile vastavaid jooni, aga ta ütleb järsku: “Istuge rahulikult tagasi.” Ta annab selle käskluse malbelt ja isalikult.

Jõllitan Pjotr Mihhailovitši poole, mõeldes, mis asi ta selline olla võiks, mida ta endale lubab ja... ja ennekõike kuidas??? Teen tema suunas otsustava manöövri, surun hambad kokku ja kissitan silmi, et panna teda oma algatuse eest vastust andma. Ma paotan:

“Mida te... te minust õigupoolest tahate?” Teen veel ühe õnnetu žesti, püüan näppu vibutada. Aga lähen rahulikult tagasi oma kohale, kust tõusin. Just hetk tagasi oleks sinna oma keha toetanud üks invaliid, kuid teda ei lastud, sest Pjotr Mihhailovitš oli käega keelava märgi andnud.

“Laske noorhärra!”

“Milles asi?” kordan ennast.

“Te kordate ennast!” kaebab invaliid, keda istuma ei lastud.

“No jumala pärast! Midagi teil kõigil ju südames kipitab, te tüütate oma küsimustega inimesi, kellest teil aimugi pole. Mis oleks see,

mis teid päriselt vaevab? Õelge siis juba! Laske tulla, kui ma kord juba siin olen! Saate oma südame puhtaks öelda.”

Vanem daam poekoti ja tualettpaberipakiga tahab mind selles parandada:

“Ma tahaksin teid parandada. Teie ju küsite küsimusi. Meie oleme juba kõik öelnud, mis öelda. Meil pole saladusi, me ei varja asju nahksete kaante ega millegi muu taha.”

“Vanal daamil on õigus, noorherra,” ütleb Pjotr Mihhailovitš. “Teil oli midagi meile öelda.” Ta teeb hästi kavala näo ja jääb ootele. “Teil oli ju midagi...teil on alati midagi öelda, noh... palun, õelge siis!”

“Ma ei saa!!”

“Miks?”

“Sest kõik jõllitavad...” Olen kohkunud, sest ma ei mõista, kuidas ma seda võisin öelda. Mispärast hakkab inimene kriisiolukorras võõrastele inimestele ütlema asju, mis tal enesel kavas ei ole? Nad sunnivad mind. Vaatan hirmunult ringi, kuna mul on tunne, nagu kõneleks keegi minu seest.

“Meie küll ei jõllita, eksju tüdrukud,” arutab omavahel väike ring keskkoolitüdrukuid. Ka mujal kasvab salgav sumin ja valdavalt raputatakse pead “ei jõllita”, “ei jõllita”, kehitatakse õlgu, tehakse imestunud, enesekindlaid, isalikke või juhuslikke nägusid.

“Õelge julgesti!” õhutab naisterahvas mu kõrval. “Keegi ei taha teile leiba... või see... halba!”

Rahva seast kostab: “Õelge, õelge!”, “Noh! Õelgu ära siis!”, “Huvitav, et ta ei ütle!”

Trollijuht jätab trolli seisma, pistab pea kabiini ukse vahelt välja, asetab peopesa kõrva taha, et paremini kuulda, ja kuulatab, teravalt. Vaikus ajab mu keema. Plahvatan.

“Kas te tahate kuulda, kuidas ma ütlen: see raamat on sama mis WC-paber, tal on samuti 220 lehekülge?” Üritan asja veel kuidagi naljaks pöörata ja krutin näkku midagi võltsi. Kõik on täielikult vakanud ja kuulatavad pingeliselt, vahtides ainiti mu miimikat, käte ja sõnade värinaid. Mõistan öeldu rumalust. 220 lehekülge teeb tegelikult 110 lehte, WC-paberi 220 lehte aga 440 lehekülge. Pealegi ei ole tualettpaberi mõlema küljega midagi teha, samas kui on vägagi võimalik kirjamärkide alla matta kirjapaberi mõlemad küljed. Järelikult ei

saa ka nemad seda silmas pidada, et raamat ja rull on samad. Loogilise, tänuväärse arutlusega proovin viga parandada ja jõuan alustada:

“Teil on õigus...”, ja see on kõik. Enam ei jõua mu suu midagi lausuda, sest kohe tekib vali sumin ja rõkk. Enamik seejuures muheleb, mõned vahetavad muljeid, heites minu poole silmanukast põlglikke ja naeruvääristavaid pilke. Katsun uuesti ja veidi valjemini:

“Mida see siis tähendab...”, aga näen selgelt, et mu hääli ei käi käärust üle. Tunnen, kuidas pupillid laienevad ja kustutavad värvi mu silmadest. Vahin ringi nagu marutõbine, suutmata millelegi pilku kinnitada. Hingeldan. Keegi ei tee märkamagi, kui kehvas olukorras ma olen. Miks keegi ei aita? Mu laup on üleni niiskunud ja moodustuvad esimesed külmad higitilgad. Ma olen ühe hetkega raskesti haigestunud. Suudan lõpuks peatada pilgu ainult Pjotr Mihhailovitšil, kes mind miskipärast vaatab. Ta tõmbab sügava sõõmu õhku sisse ning pead vangutades ja välja ohates muutub ta nägu erakordselt rahulikuks, lausa tülpinult heidab ta pilgu aknatagusesse linnapilti. Sagimine ja jutuvada on trollis muutunud taas tüüpiliseks, nagu tavaliselt siis, kui rahval on, millest rääkida. Mul jääb õhku järjest vähemaks ja tundub, et hakkab lämbuma. Kiskudes hõlmad eest lahti ja salli kõrilt eemale, võtan salli otstest kinni ja hakkan kaela saagima, pead aeglaselt paremale-vasakule nõksutades.

“Saan ma teid kuidagi aidata...”, küsib Pjotr Mihhailovitš minu vastas, või nii ma vähemalt arvan. Selle peale lähen ma peast täiesti lolliks, kukun pingilt maha ja hakkan jalgadega rahvast sõtkuma. Peatuses visatakse mind kahe tugeva tehasetöölise poolt kõrge kaarega välja. Ma lendan vastu bussipeatuse pinki, mu selgroog murdub ägeda raksatusega ja ma jään liikumatult paigale, nahksete kaantega raamat näppude vahel ja veel loetavalt lahti. Minu näoilmele võiks järeldada, et olen surmahädas, aga kahe mööduva koolipoisi käest kuulen hoopis, kuidas nad arutavad:

“Huvitav, mida ta loeb?”

Teine aga kõneleb nii madalalt või pomiseb omaette, et ma ei kuulegi, mida ta ütleb.

MART KANGUR

JAAK RAND

Näitasin Jaagule kirjatükki, mille pealkirjaks oli tema nimi: “Jaak Rand”. Ta uuris seda tähelepanelikult ja küsis:

“Mis õigusega sa minu nime kasutasid?”

“Mis on siin pistmist mingi õigusega?”

“See on minu nimi,” ütles ta.

“See kirjatükk on sinust.”

“Ma ei tunne ennast siin ära,” ütles Jaak Rand. “See tekst ei ole eriti hea.”

“Ja siis?”

“Ei midagi. See on kuidagi odav.”

“Sind tõesti häirib see.”

“Mis?”

“Et sinu nimi siin niiviisi üleval on.”

“Ei, ei häiri, aga ma ei saa aru asja mõttest.”

“Asja mõte on see, et keegi ei ole kaitstud fiktsiooni eest.”

“Sellest ma saan tõesti aru ja minu meelest on siin tegu odava triki-ga. Kellel sellest asjast kasu peaks olema, mis sa siin kirjutad? Siit ei saa isegi mingit teksti mõnu kätte. Vaata, milliseid sõnu sa mulle suhu paned: “Mis õigusega sa minu nime kasutasid?” Mina ei ütleks kunagi midagi sellist. Sa jätad must täiesti vale mulje.”

“Nii et ma läksin sinu meelest üle piiri?”

“Selline asi on robustne ja ohtlik. See tekst võib hakata minu eksis-tentsi ohustama.”

“Pean tunnistama, et ma arvasin, et sulle meeldib. Sellist reaktsiooni ma ei oodanud. Kes siis veel eksperimente ja absurdi hinnata oskab kui mitte sina.”

“Kuule anna andeks! Vaata, mis juttu sina siin tekstis...”

“Kes ütleb, et see olen mina?”

“No minajutustaja oled ju sina, sest mingit viidet maskile siin ei ole. Minajutustaja räägib sümpaatset juttu, aga “Jaak Rand” ajab sellist

juttu, et: "See tekst võib hakata minu eksistentsi ohustama" jne. Kuidas saab selline tekst, mis justkui räägib minust, reaalselt olemasolevast inimesest, ja annab must sellise tobeda pildi, mulle meeldida? See ei ole kirjandus, see ei ole fiktsioon, vaid rünnak minu isiku pihta, agressioon."

Jaak vaatab mulle ainiti otsa ja ma saan aru, et tal on tõsi taga. Seekord mees tõesti solvus. Ometi ei suuda ma tema muret tõsiselt võtta, sest minu meelest ei ole ma midagi kurja teinud.

"Vabandust. Ma ei anna siis seda lugu trükki."

"Väga hea. Sa kujutad mind siin täieliku idioodina. Ma ei saa aru, miks ma pean sellise väikekodanlasena käituma? "See ei ole kirjandus, vaid agressioon"? Ja: "Seekord mees tõesti solvus"? Sa ju tead, et ma ei solvu."

Ringutan käsi ja püüan kogu olemusega mõista anda, et ta liialdab ja et kõik on korras. Aga Jaak puurib mind pilguga ja jätkab:

"Kas ma olen mingi hüpnootik või treial, et ma "puurin pilguga"? Kuidas sulle meeldiks, kui sinu suhu oleks pandud näiteks lause: "Kuidas sulle meeldiks, kui sinu suhu oleks pandud näiteks lause..."? Kas ma olen mingi vinguv vananimene? Või võtame sellise lause: "Kas ma olen mingi vinguv vananimene?"?"

Ma ei oska midagi öelda. Asi paistab olevat tõsine, aga mulle kipub naer peale. Jaak laseb pilgu paberilehele, vangutab pead ja loeb hauataguse häälega:

"Kas ma sinu arvates olen?"

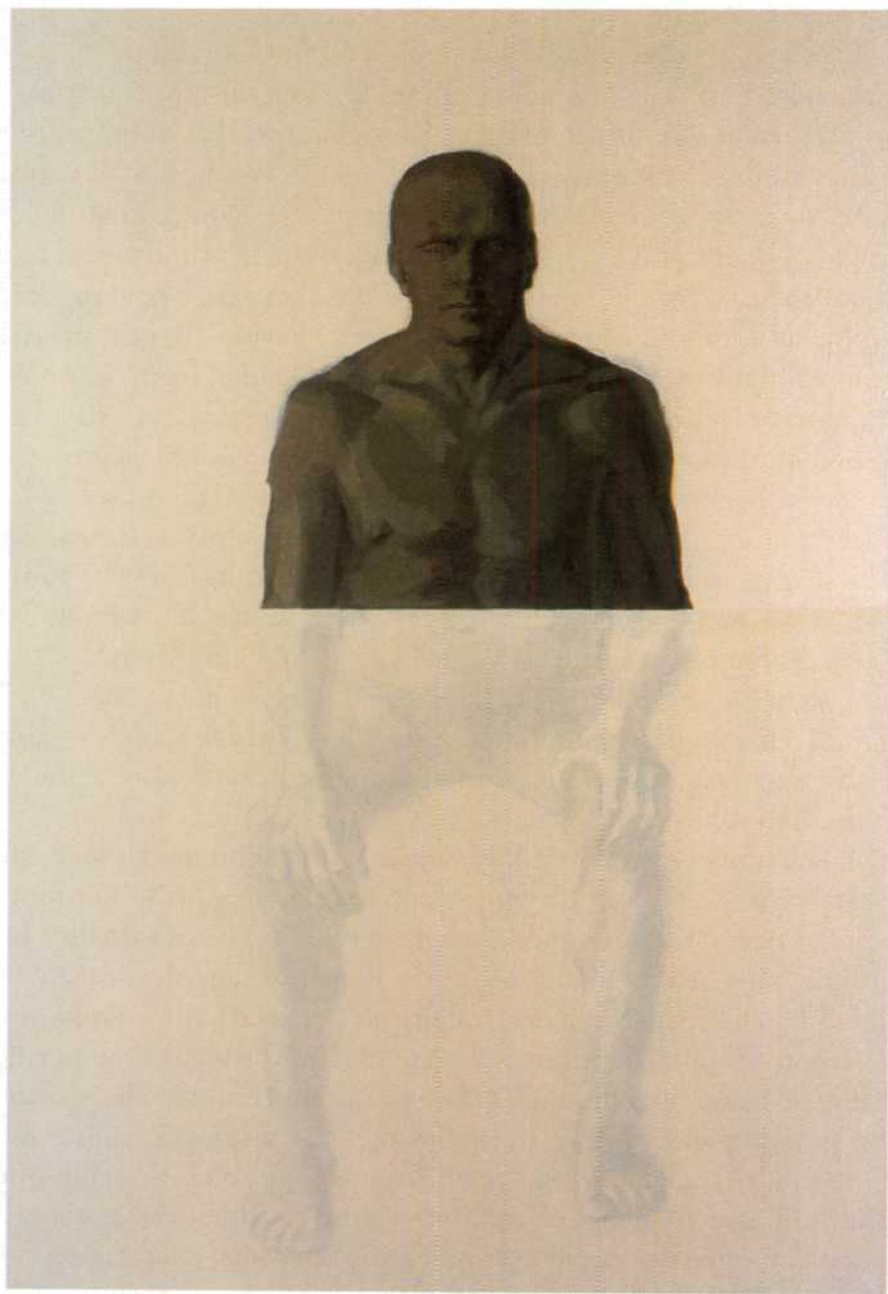
EKSINUD...

...võibolla ajupoolkeradega. Igatahes oli tal õnnestunud poeete peal ära eksida! Ta oli hakanud minema poodi... Seal oli ta seisnud, täielikus arusaamatuses, mis algul oli leebe nagu lapsel, kes ootab, et teda õpetataks, nagu armastajal. Oma arust Põllu tänava juures oli ta tõstnud pea, ja siis seisma jäänud, täielikult seisma jäänud, kogu ta aru lahkus ja ta ainult nägi, hetkeks, võibolla isegi ei näinud, sest ta ei olnud P. tänaval, ta oli leebe nagu peksasaanu, ta vaatas neid tundmatuid maju, lumiseid aedu... Kiiresti, kiiresti vuristas ta pea, proovis kõiki võimalikke šabloone, kõiki aedu, sirelihekke, maju, kas oli ta läinud hajameelselt teisele poole, kas oli see Jannseni tänav, Raudtee, milline ta üldse *võis* olla? Kiiresti nagu välk, ja kõik ülejäänud seisis nagu ei kunagi varem, ülileebelt, metsikus ootuses ja lootuses.

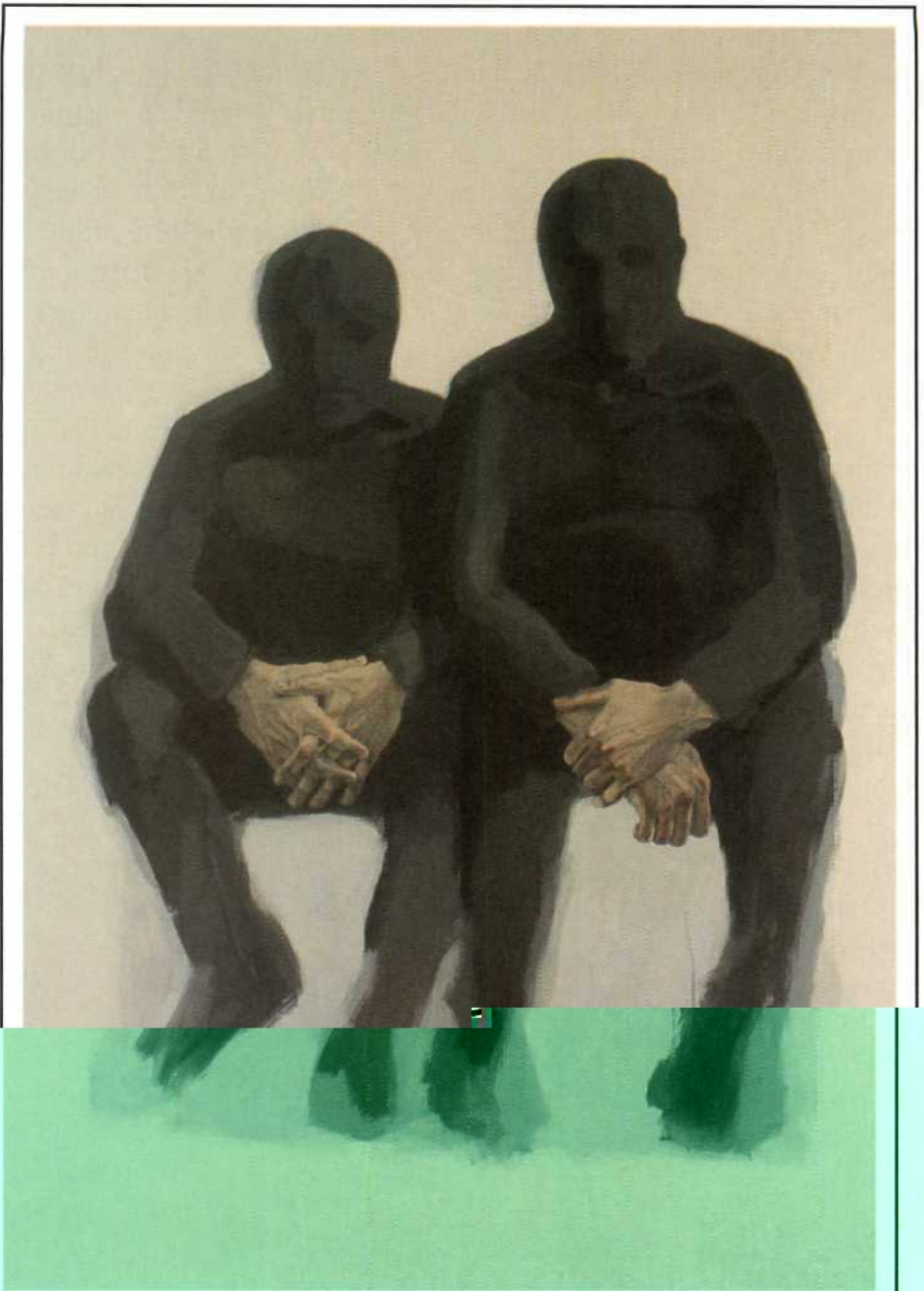
Ta äratundmismoodul undas, kõik muu tardumuses. Ja siis, vast kahe sekundi pärast, sai aru, et tänav on tundmatu. Siis keha töötas jälle, ta pööras pead, siis end täienisti ümber, vaatas, pilk püüdis erakordse ökonoomiaga haarata võimalikult palju, leida see tuttav tunnus – asjata. Rahu, rahu, *ütles* ta endale – nüüd ta juba rääkis! Noh, ütles ta end kangelaslikult lohutades. Hullus lähedal, nimelt – väline ja sisemine maailm peavad haakuma, topeltstruktuur võib laguneda, kui osad ei sobi.

Majad ja aiad olid korralikud, aga ta ei tundnud neid. Need olid täiesti võõrad aiad, täiesti võõrad majad, ja alles oli ta kõndinud mööda Olevi tänavat. Nüüd lõi paanika sisse, ta sulges silmad ja laskus kükakile. Seal ta oli, ja see lootus – see ookeanpalve, et ta avab silmad P. ja O. ristil. Sealjuures valmistus, korraldas kiiresti oma sise-must ümber, ehitas kindlustuse: “Kui ma nüüd silmad avan ja ringi vaatan ja ikkagi olen tundmatus kohas, siis ma ei suhtu sellesse vahe-tult, st oodates ikka veel, et avan silmad O. ja P. ristil, ja kui siis ei ava, ei ole mul O. ja P. risti nagu tuge ja minu topeltolemise teine pool vajub tühjusse ja laiali – ei, ma olen valmis tundmatuseks, ma teen oma olemise teise poole just “tundmatuse” mõistest endast. Niisiis ei lagune ma kohe laiali, ei hullu karjudes, aga palun, palun siiski, et see karikas must mööda läheks. Aamen.”

Silmad lahti ja kõigepealt lumine tänav, tänava lumi, sest ta kükitas,

*ALICE KASK.
Poolvalge. Õli, lõuend. 145x210 cm.
2002.*

ALICE KASK.
*Kaks istuvat meest. Õli, lõuend. 145x210 cm.
2003.*

pea maas. See võis olla Olevi. Edasi lipptara, väga peen koorunud värvi muster, millel lund kujuteldamatuis asendeis. Põõsaoksad väga reaalsed. Aga see *polnud*... Ta kükitas tummalt, ta ütles endale – ma ajan midagi segamini. Kõik on õige, ainult mina ajan midagi segamini. Rahu, rahu. Rahulikult. Ta vaatas ringi – see võis olla ükskõik kus Nõmmel. Ilmselt ma olengi mujal, aga unustasin, arvasin, et lähen poodi. Nii ta mõtles. Auto küljest kukkunud pruunid lumetükid ta lähedal. Lipptara just nõnda, ja puumaja seal taga, teisel korrusel tuli. Mis tänav? Ta tõsisis püsti, ta keha liikus väga täpselt, väga täpselt. Natuke eespool paistis tänavasilt, ma lähen ja vaatan ja see ütleb mulle.

Tänavasilt – sa ju tead, sõber, nõukogudeaegne, sinine email ja valge kiri, emailitükid ära nagu plekkkruusidelgi mõnikord, nagu kuulijäljed. Tänav nimi oli “Maasikmarja”, ja ta ei teadnud sellist. Ta astus edasi, pööras ümber nurga, et näha teise tänav nime. Nüüd pidi midagi selguma (ja ütleme kohe, et siin otsustatakse ka, kas meil on tegu ulme- või kirjandusega), see pidi ju talle, kes ta kindlasti uskus end ikkagi Nõmme talves olevat ja oma kodukanti tundis, tuttav ette tulema. Tõepoolest, silt, seekord uus roheline, ja seal

- a) mitte midagi. Ta seisis ja vaatas tühja, rohelist silti.
- b) kirjjas “Seda sa küll ei oodanud!” Pind kipub kaduma...
- c) “Olevi”
- d) “Põllu”
- e) midagi hiina hieroglüüfidega
- f) “Põrgu”
- g) “Maasikmarja”
- h)

LOTMANIEUX

“Nõnda olen ma kuulnud. Kord istus Bhagavat Kloostri Aidas koos suure hulga üliõpilaste, päevavaraste, kirjanikuhakataste, kunstnike, põhjajoonud muusikute, kristlaste, arvuti-inimeste, kerjasmunkade ja naistega. Ka auväärt Šariputra oli seal ja kuulas Bhagavatti, aga ta oli suurest õllejoomisest uimane ja jäi lõpuks laua peale käsipõsakile magama. Bhagavat karjus talle kõrva: “Mis sa arvad, auväärt Šariputra, kas on olemas dharma, millest Tathaagata on ...” Sel hetkel auväärt Šariputra virgus ja saavutas täieliku pohmellilaadse...”

Lotmanieux katkestas anekdoodi rääkimise. Ma vaatasin piki tema väljasirutatud käsivart sinnapoole, kuhu osutas ta roosakas nimetis-sõrm, ja nägin kaugusesse kaduvat orgu, mis lamas nagu suur roheline tekk kahe mäenõlva vahel. Me olime jõudnud kõrge astangu servale ja sealt avanev vaatepilt oli nii rabav, et võttis meie käimisest juba väsinud jalad täiesti nõrgaks. Vajusime istuma. Lotmanieux kobas rinnataskust sigaretti. Ta tõmbas tikust tuld, alustas uut anekdooti:

“Nõnda olen ma kuulnud. Kord näinud Bhagavat unes, et tema pea on suur kell, mida taovad kaks tõmmut draviidi verd poissi. Kellatila pörkus seestpoolt vastu ta kõrvu, silmi, nina, otsmikku ja pealage ja iga löök pani terve kolju kõmisema. Poisid tagusid aina tugevamini ja kolju sumises, kumises ja huugas vahetpidamata. Lõpuks muutus see täiesti väljakannatamatuks. Bhagavat surus vasaku käe otsaesisele, toetas paremaga kukalt ja karjus: “Aitab!” Sel hetkel ta virgus ja saavutas täieliku pohmellilaadse kirkastuse.”

“Sinu anekdoodid on kõik kuidagi väga sarnased,” ütlesin ma suitsetavale Lotmanieux’le.

“Ma jätan suitsetamise maha,” ütles Lotmanieux ja kustutas pooliku sigareti vastu suurt kivi, mis otsapidi üle kuristikuserva ulatus.

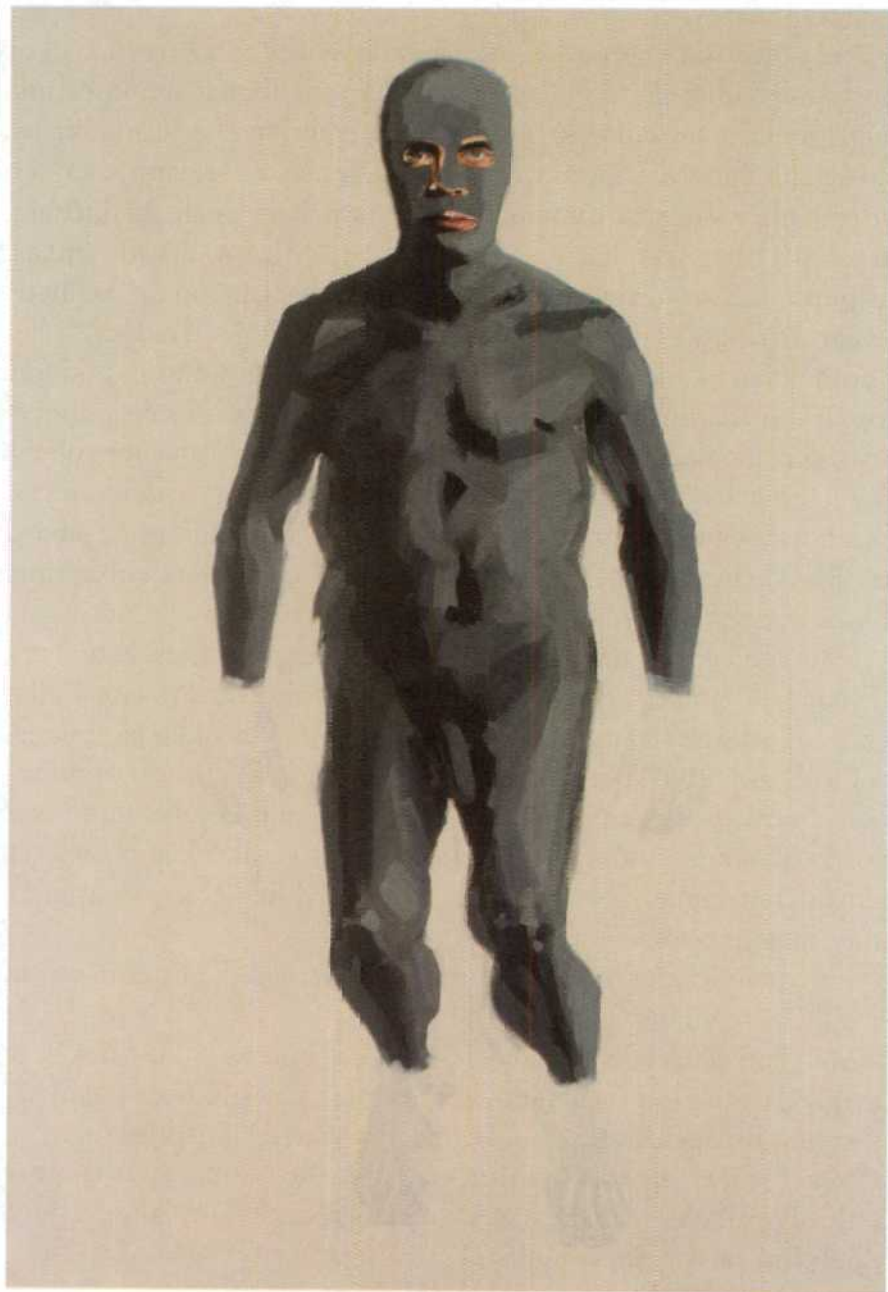
“Ammu oli aeg. Muide, kuidas me alla saame,” küsisin.

“Ma ei tea, ringiga. Paistab, et kui paremale minna, siis saab mööda uhtorge allapoole. Kuristikku me ei hüppa, eks ole, langevarju või deltaplaani meil pole, kahjuks.”

“Deltaplaani kohta nad ütlevad lohelennuk.”

“Tuulelohe või? See pole ju tuulelohe.”

“Ei-ei: lohelennuk, see on midagi muud kui tuulelohe.”

ALICE KASK.
Näoga mees. Õli, lõuend. 145x210 cm.
2003.

ALICE KASK.
Kaks seisvat figuuri. Õli, lõuend. 145x210 cm.
2003.

“Lohelennuk. Kõike nad ka välja ei mõtle.”

Oli selge, et tuli puhata. Hakkasin saapaid ära võtma, sest sokid olid täiesti märjad. Kannas oli rakk. Toimetasin oma sokkide, jalgade ja saabastega, kõhule kogunenud rasv segas ettepoole kummardamist. Lotmanieux istus ja vaatas alla orgu. Sundimatult alustas ta uut anekdooti:

“Nõnda olen ma kuulnud. Kord viibinud suur hulk kerjasmunki, arhatte ja bodhisattvaid Kloostri Aidas ja oodanud Bhagavatti. Bhagavat jäänud kõvasti hiljaks, aga kui tulnud, siis käitunud nagu õige mees kunagi. Subhuuti küsinud pahaselt: “Kus sa olid?” Bhagavat: “Magasin sisse, ärkasin alles pool kuus.” Selle peale Subhuuti virgus.”

“Mitu korda see Subhuuti juba virgunud on?”

“Ma ei tea. Sada?”

“Midagi sinnapoole küll. See mees on elukutseline virguja.”

“Mmm.”

Lotmanieux oli seljakoti taskust saia välja koukinud ja mugis seda. Saiapuru pudenes maha. Ma liigutasin oma haudunud varbaid. Lotmanieux kulistas plastmasspudelist vett, mugis saia ja jõi vett peale, mugis ja jõi, jõi ja mugis. Kui ta lõpetanud oli, siis pühkis käeseljaga suud.

“Nõnda olen ma kuulnud. Kord istunud Bhagavat koos lugematu hulga igasugu olenditega mingi maja trepikojas. Bhagavat muudkui rääkis ja õpetas, kõik kuulasid, aga pikapeale väsisid ära ja tukastasid. Kui kõik olid magama jäänud, siis Bhagavat ootas natuke ja karjus: “OK, ma lähen ära!” Sel hetkel kõik virgusid.”

“Ja saavutasid pohmellilaadse kirkastuse?”

“Ei.”

“Tõesti originaalne.”

“Tahad veel kuulata?”

“Ei.”

“Nõnda olen ma kuulnud. Kord küsinud Bhagavat oma õpilastelt: “Mis on Buddha?” Kõik pakkusid midagi välja, aga oli näha, et Bhagavat ei jäänud rahule. Ainult Subhuuti istus vaikselt. Bhagavat küsis: “Auväärt Subhuuti, mis sinu arvates on Buddha?” Subhuuti naeratas, tõstis sõrme, näitas seda kõigile, pistis elektrikontakti ja saavutas täie-

liku kirkastumise.”

“Ma ei tea, minu meelest see polnud eriti hea.”

“Ei tea, vist ei olnud jah. Sa ei söögi või?”

“Sa nimetad seda saianosimist söömiseks?”

“Sa mõtled mingit suurt sööki tegema hakata või?”

“Me ei jää siia laagrisse?”

“Sa mõtlesid siia jääda või?”

“Sa mõtlesid edasi minna?”

“Kuule, ma ei tea, seal eespool paistab, et on võimalik olla küll. Pealegi on allpool soojem.”

“Arvad?”

“Mida?”

“Et lähme edasi veel.”

“Kuule arvan küll.”

“Aga puhkame veel.”

“Hakkame kuskil tunni pärast minema.”

Me laotasime magamisalused maha ja heitsime pikali. Taevas oli täiesti selge. Mu jalad surisesid ja selg oli kange. Lotmanieux oli vait jäänud, ja tõesti aitas juba nendest buddha-anekdootidest, mis hakkasid ennast kordama. Lotmanieux ei oska piiri pidada, või ei taha, või arvab, et kui ta ei pea, on see mingis mõttes *cool*, ja mingis mõttes ju ongi, aga siis hakkab kohe tüütama, aga võibolla ta selle peale mängibki, sest sellist absurdisti ma teist ei tea, peale minu enda muidugi, aga Lotmanieux on pealegi veel erakordselt kannatlik ja püsiv absurdist... ja keerab vindi alati üle... mitu korda... Jäin magama.

Ärkan selle peale, et Lotmanieux karjub: “ÄRATUS!”

“MIDA KURAT!” karjun istukile viskudes.

“NÕNDA OLEN MA KUULNUD...”

“Issand jeesukese fakin’ rist jumal küll,” tuleb üle mu huulte, laskun küünarnukkidele, mu pea kukub kuklasse. Mees äratas mu lihtsalt pulli pärast.

“Nõnda olen ma kuulnud. Kord ärganud Bhagavat keset musta ja pimedat ööd üles ja mõtelnud: kas olen ma Zhuang Zi, kes arvab, et ta on Jaan Kaplinski, kes mõtleb, et ta on Jaan Kaplinski, või olen ma Bhagavat, kes arvab, et ta on liblikas, kes ei mõtle üldse midagi. Nõnda tõusis Bhagavat lendu ja lendas lillelt lillele ja Aananda keerutas

ALICE KASK
Põlved. Õli, vineer. 199x106 cm.
2003.

ALICE KASK.
Kükitav mees. Õli, lõuend. 145x210 cm.
2002.

neid lilli ja Bhagavat jäi jälle magama ja mõtles, kas ta on suuteline unes mõtlema. Võibolla ta ei uinunudki üldse? Ta ärkas jälle. Ärganuna teadis ta, et oli maganud, aga magades ta seda polnud teadnud. Kui ta uuesti magama jäi, siis ärkasid need kahtlused jälle. Kas ma magan? Ta näpistas ennast tiivast, nii et tolmu pudenes. Jumal tänatud... Jumal küll! Õudusega sai ta aru, et ta on liblikas. Aga järele mõteldes sai ta aru ka sellest, et selles pole midagi hirmsat, vastupidi, lõpuks oli kõik selge: ta oli liblikas ja magas. Aga liblikad magavad ainult nukkudes. See tähendab... et ta hakkab muutuma tõuguks! Õudne! Ta sai aru, et see kõik on ainult uni, sest tõuguks üks inimene ikka muutuda ei saa (liblikaks veel). Kõigest sellest jubedusest täiesti endast välja viiduna ta uinus. Uinus ja nägi unes, et ta ärkab ja on vananev Kaplinski. Ta ärkas hirmuhigiga ja nägi, et ta oligi vananev Kaplinski, aga see polnud veel kõige hullem – ta ärkas ka sellest unest ja sai aru, et on noor, tumeda ja värske habemega Kaplinski, kes mõtiskleb asjadest, millest mõtisklevad vähesed. See rahustas Bhagavati maha. Pidage, aga kes ta siis õieti oli – Kaplinski või Bhagavat? Talle suruti narkoosimask näole ja ta uinus kolme sekundiga. Kui ta ärkas, tundis ta, et nägu oli kuidagi teistsugune. Jah, talle oli tehtud plastiline operatsioon ja noorest Kaplinskist oli saanud Hando Runnel. Need võõrapärased nimed ajasid Zhuang Zi segadusse. Ei olnud ju see mees eesti uuemat luulet õieti lugenudki! Kaplinski astus talle ligi ja hakkas teda asjadega kurssi viima. Ja siis Bhagavat ärkas. Ta ärkas ja märkas, et linad on käkras! Ei olnud ju see mees eesti uuemat luulet lugenudki. Ta jäi magama ja nägi unes, et saavutas täieliku virgumise. Sellest totaalsesse õnnejoo-vastusse sattudes Bhagavat ärkas ja märkas, et on hiiglaslikuks põrnikaks muutunud. Kas ma olen liblikas, kes näeb unes, et ta on hiiglaslikuks põrnikaks muutunud, või olen ma põrnikas, kes ei mõtle üldse midagi? mõtles Bhagavat ja liigutas jalgu. Teda tabas õe visatud õun, ta hüüdis “heureka!”, ärkas ega suutnud enam magama jääda. Nii polnud juhtunud veel ühegi trolliga...”

“Tere hommikust sulle ka,” katkestasin ma Lotmanieux’ jutu.

Päev vajus õhtusse. Ilmselt jääme ikkagi siia laagrisse. Oru roheline oli tumedamaks tõmbunud ja mägede varjud liikusid ta südame poole. Ilmselt homme vajume me pahkluudeni tema samblasse, ilmselt homme langeme me orutüdrukute käte vahele nagu jalalt raiutud puud,

ilmselt homme leian ma Lotmanieux'st hetkeks puhkust ja ilmselt homme...

“Ei, juba täna!” hüüdis Lotmanieux.

Jah, juba täna. Juba täna asume me teele ja juba täna komberdame me rampväsinutena oru lämmis õhus!

“Ei, juba eile!” hüüdis Lotmanieux.

Ja me asusime teele.

19. 04. 2000

“Ei, juba üleile!” joodeldas Lotmanieux, sõrmes uus sigaret nagu punase kiviga sõrmus. Me olime teele asunud.

ALICE KASK.
Mees peaga. Õli, vineer. 199x106 cm.
2002.

KATRIN KIVIMAA

MEESAKTID LÕUENDIL JA VINEERIL: ALICE KASE VIIMASTE MAALIDE TÕLGENDAMISE PROJEKT

Alice Kask maalib meesakte. Mõned neist on maalitud osaliselt hallide varjukujude-na, osaliselt elava keha maastike detailsete kaardistustena. Teised – lõpuni realistlikult maalitud – sulavad ühte mustava maalipinnaga, milleks osutub põlenud vineer. Poolrealistlikud-poolüldistatud kehad näivad reeglina asuvat omaenda vaakum-maailmas. Vineerile maalitud realistlikel kehadel tekib vähemalt kahel juhul side teiste mehekehade või nende osadega. Kuigi kõik maalid kujutavad sama objekti – alasti mehe keha ja kasutavad selleks väga sarnaseid vahendeid, kõnelevad nad kohati eri keeltes. Olgugi sõnum sarnane või sama.

Ajalugu ja kujutamine. Ma võtan endale julguse alustada nii pretensioonika teemaga, kui seda on kunstilise kujutamise ajalugu, sest ajalugu annab meile parameetrid Kase maalidel nähtavatele objektidele lähenemiseks. Aktimaal – modernistlikus kunstis pea sünonüümne alasti naisekeha kujutamisega – lähtub siin varasemast klassitsistlikust traditsioonist. See traditsioon mitte ainult ei kinnista meessubjekti inimsoo tähistajana, vaid ka tõstab tema kehas avalduva harmoonia universumi

harmoonia mõõduks. Sellel maskuliinsel kehal esineb reeglina ka erootiline mõõde, mis aga ei pruugi väljenduda ei kujutatavas stseenis, poosis ega milleski muus, vaid mille teostajaks võib olla vaid vaataja või kunstniku enda pilk. Kuid seda klassikalist maskuliinset kangelaslikku mehekeha ei maalinud kunagi naiskunstnik.

Miiks Alice Kask maalib meesakte? Kas nüüd on meil lubatud esitada küsimus – olgu siis kunstis või kriitikas – naiseliku nägemis- või vaatlemisnaudingu kohta? Ei, ikonograafiliselt ei ole kirjeldatavates meesaktides midagi erootilist, samas on nad naiskunstniku pilgust sündinud ning neid kirjeldab sõnadesse tõlgitud naisvaataja-kriitiku pilk.

Psühhoanalüüs ja keha. Ma jätkan pretensioonikate teemadega. Alice Kase töid on juba tõlgendatud lacanlikust psühhoanalüüsist lähtuvalt: osaobjektsed kehad tähistamas mittesümboolset tegelikkust ehk Reaalset.¹ Loomulikult võib küsimuse keha ja psüühika vahekorraest esitada ka psühhoanalüüsile mitteomases keeles. Kui üks lamavatest varjukehadest, mille pilkupüüdvaimaks osaks on võigas must suuavaus, viitab ilmselgelt Munchi “Kar-

¹ Vt. A. H ä r m, Alice imedemaalt ehk visand fundamentaalsele fantaasiale. *Eesti Ekspress. Areen*, 28.08.2003.

je” eksistentsiaalsele ängile, siis selle tunde kirjeldamiseks ei pruugi vallata spetsiifilist kõnepruuki. Siit tulenebki Alice Kase maalide mõtestamise üks raskusi – kuidas panna sõnadesse, s.o sümboolsesse koodi sõnastamatut – mittesümbolset?

Ometi annab psühhoanalüütiline lähemine kätte veel ühe märksõna – kehapilt – see, millisena me oma keha ja selle piire endale ette kujutame. Lacani teoorias on lapse subjektsuse arengus oluline koht nn peeglifaasil, mil luuakse seos organismi/mina ja keskkonna vahel. Kuid selline keha integratsioon on näiline ja kujuteldav – laps tunnetab oma keha ühtsust ainult niivõrd, kui võrd ta seda kujutleb ja tajub ka teiste poolt kujutletavana. See ühtsus on vajalik subjektsuse tekkeks, kuid kergesti haavatav. Viimasele viitavad ka erinevad kehalammutuslikud ja kehapilti reorganiseerivad fantaasiad ning neurootilised reaktsioonid (nt fantoomjäseme sündroom). Alice Kase pooleldi siia-, pooleldi sealpoolsusse kuuluvad kehad viitavad hirmutavale teadmisele, et integreeritud ja püsiva psüühilise kehapildi stabiilsus võib ükskõik millal kõikuma lüüa.

Mehekeha ja ajalugu. Ma tahan eraldi kirjutada oma lemmikpiltidest, mis on maalitud põlenud vineerile ning kus objektsete poolkehade kohalolu ei sunni mind kõnelema ei alateadvuse eelsümbolsetest meenutustest ega kehalise kõdunemise hirmudest. Ka mustakspõlenud vineeripinnale halliga maalitud mehe pead käes hoidev istuv mees (“Mees peaga”) või “Üksteise kukil istuvad mehed” räägivad inimkeha haavatavusest, kuid nad panevad rohkem mõtlema ajaloo ja inimese/

keha ning erinevate inimeste/kehade vahelistele suhetele. Nendelgi maalidel osutub mehe keha kahetähenduslikuks – olles inimkonna sümbolseks tähistajaks, jääb talle ometi alati *ainult* mehe keha partikulaarsus. Ootamatult osutub see maskuliinsest mütoloogiast läbiimbunud kujutis haavatavaks nendelgi pildidel, kus kehade terviklikkus on säilitatud ning kus nad täidavad enam klassikalise meesakti kujutamise diskursuse ettekirjutusi. Mis siis lõhub nende kehade mütoloogiat ja muudab nad inimlikuks?

See on ajalugu – aga mitte kui ideoloogiline narratiiv, vaid kui aja kulgemine ja eriti elu toimimine, mis on sõna otseses mõttes sisse kirjutatud nii maali pinda kui ka sellel kujutatud kehasse. Vineeripinna praod, naelaaugud, tahumatu pinnastruktuur – kõik see peaaegu et segab maalil kujutatu vaatamist ja äratundmist. Järelikult on see oluline ja mitte formaalne lahendus. Üksteise kukil istuvad mehed – Paabeli torn, isade-poegade generatsioonid, inimkonna ajaloo metafoor? – ning iseenda või teise pead hoidev mõtiskleja sulavad ühte selle ebatäiusliku, aja ja inimtegevuse märke täis pinnaga. Tegelikult jätab aeg täpselt samamoodi oma märgid meie kehade pinnale.

Pilt ja tähendus. Loomulikult seisneb pildi tegemise mõte mingi tähenduse loomises. Kui vaataja küsib: “Kuidas peaksin ma teadma, mida kunstnik sellega mõtleb, kui ma ei näe midagi muud peale tema poolt antavate märkide?” Siis võib filosoof/kriitik vastata: “Kuidas peaks kunstnik teadma, mida ta silmas peab, kui tema käsutuses pole midagi muud peale märkide?”

SLAVOJ ŽIŽEK

MATRIX: PERVERSIOONI KAKS KÜLGE

Kui ma “Matrixit” ühes väikeses Sloveenia kinos nägin, oli mul harukordne võimalus istuda kõrvu selle filmi ideaalse vaatajaga – nimelt idioodiga. Üks hilistes kahekümnendates eluaastates mees minust paremal oli sedavõrd filmi sisse elanud, et segas kogu aeg teisi vaatajaid valjude hüüatustega, nagu “Mu jumal, tähendab, reaalsust siis ei olegi olemas!”

Eelistan kindla peale sellist naiivset sisseelamist otsitult keerukatele intellektuaalsetele tõlgitsustele, mis projitseerivad sellesse filmi rafineeritud filosoofilisi või psühhoanalüütilisi mõisteeristusi.¹ Ometi on lihtne mõista “Matrixi” intellektuaalset külgetõmbejõudu: kas pole nii, et “Matrix” on üks selliseid filme, mis toimib omamoodi Rorschachi testina [http://rorschach.test.at/] ja käivitab üleüldise

äratundmisprotsessi, nii nagu see üldtuntud jumalapilt, millelt Jumal näib alati otse sulle silma vaatavat, kust iganes sa teda ka vaataks, – samahästi kui iga mõtetsuund paistab end “Matrixis” ära tundvat?

Mu lacanistidest sõbrad kinnitavad mulle, et filmi loojad peavad olema lugenud Lacani; Frankfurdi koolkonna pool-dajad näevad “Matrixis” *Kulturindustrie* laiendatud kehastust, (Kapitali) võõrandunud-reifitseeritud sotsiaalset Substantsi, mis meie siseelu enese otseselt üle võtab ja koloniseerib ning kasutab meid energiaallikana; *New Age*’i jüngrid leiavad siit ainet mõtisklusteks selle üle, et meie maailm on kõigest pettekujutus, mille on loonud üleilmse arvutivõrgu kuju võtnud globaalne Mõistus.

Slavoj Žižek, *The Matrix: Or The Two Sides of Perversion*. Rmt-s: “The Matrix” and Philosophy: Welcome to the Desert of the Real. Ed. by W. Irwin. Open Court, Chicago; La Salle (Ill.), 2002, lk 240–266. Artikkel põhineb 1999. aasta novembris Karlsruhe Kunsti- ja Meediakeskuses rahvusvahelisel konverentsil “Inside “The Matrix”” peetud ettekandel.

¹ Kui võrrelda filmi algset stsenaariumi (mis on kättesaadav internetis) filmi enesega, on näha, et režissöörid (vennad Wachowskid, nemad olid ka stsenaariumi autorid) on olnud küllalt arukad loobumaks liiga kohmakatest pseudointellektuaalsetest viidetest, nagu: “Vaata neid. Automaadid. Ei mõtle, mida nad teevad või miks. Arvuti ütleb neile, mida teha, ja nad teevad seda.” – “Kurjuse banaalsus.” See pretensioonikas vihje Arendtile ei taba tuuma: Matrixi virtuaalsesse reaalsusse paigutatud inimesed on holokausti täidesaatjatega võrreldes sootuks teistsuguses, peaaegu vastupidises olukorras. Niisama tark tegu on olnud jätta ära kõik liiga läbipaistvad vihjed orientaalsele meeletühjendustehnikatele kui viisile, kuidas pääseda Matrixi kontrolli alt: “Sa pead õppima vihast lahti saama. Sa pead lahti saama kõigest. Sa pead tühjaks saama, et vabastada oma meel.”

See rida läheb tagasi Platoni "Rüigini": kas ei korda "Matrix" täpisealt olukorral Platoni koopas (tavainimesed on vangid, kes on kindlalt köidetud oma koha külge ja sunnitud jälgima varjudemängu, mida nad ekslikult reaalsuseks peavad)? Oluline vahe on muidugi selles, et kui siis mõned isendid oma koopakitsikusest pagevad ja välja Maa peale astuvad, ei oota neid ees valgusküllane maastik, mida kuldaksid päikese, ülimal Hüve kiired, vaid kõle "tõelisuse kõrb".

Võtmelise tähtsusega on siin vastuolu Frankfurdi koolkonna ja Lacani lähene-misviiside vahel: kas peaksime historiseerima "Matrixi" metafooriks, mis tähistab kultuuri ja subjektiivsuse koloniseerinud Kapitali, või tähendab ta sümboolse valla kui sellise esemestumist? Ent mis siis, kui see valikuvõimalus ise on ekslik? Kui sümboolse valla "kui sellise" virtuaalsus just ongi ajaloolisuse tingimus?

Maailma lõppu jõudmine

Muidugi pole mõte kangelasest, kes elab täienisti manipuleeritavas ja väljastpoolt juhitud tehismaailmas, eriti originaalne: "Matrix" vaid radikaliseerib selle, tuues sisse virtuaalse reaalsuse. Asja tuum on siin virtuaalreaalsuse radikaalses kahe-mõttelisuses seoses ikonoklasmi probleemaatikaga. Ühelt poolt tähendab virtuaalreaalsus meie aistinguliste kogemuste külluse radikaalset kahanemist ja taandumist – isegi mitte kirjatähtedeni, vaid minimaalse digitaalse jadani, mis koosneb 0-dest ja 1-dest, elektrilise signaali edastamistest ja edastamata jätmistest. Teisalt kutsub just see digitaalne masin esile

"simuleeritud" reaalsuskogemuse, mis on aina vähem eristatav "reaalsest" reaalsusest ja seeläbi õõnestab "reaalse" reaalsuse mõistet kui niisugust – niisiis kätkeb virtuaalreaalsus endas ühtlasi kujutluspiltide võluvõimu kõige radikaalsemat maksmapanekut.

Kas pole see läbinisti ameerikalik paranoiline fantaasia: inimene elab idüllilises California väikelinnas, tarbimisparadiisis, ja hakkab siis äkitselt kahtlustama, et maailm, kus ta elab, on pettus, etendus, mida lavastatakse veenmaks teda, et ta elab reaalses maailmas, samas kui tegelikult on kõik teda ümbritsevad inimesed näitlejad ja statistid hiiglaslikus *show's*? Kõige värskem näide on Peter Weir' film "Truman Show" (1998), kus Jim Carrey mängib väikelinna ametnikku, kes järkjärgult avastab tõe, et ta on peategelane ööpäevaringselt kestvas *teleshows*: ta kodulinn on rajatud tohutusse stuudio-kompleksi ja teda jälgivad vahetpidamata kaamerad.

Peter Sloterdijki "sfäär" on siin sõna otseses mõttes realiseerunud – hiiglasliku metallsfäärina, mis terve linna endasse sulleb ja kõigest ära löikab. Võib küll paista, et "Truman Show" lõpukaader pakub vabastavat elamust – põgenemist suletud universumi ideoloogilisest haardest välismaailma, mis selle ideoloogilises sisemuses nähtamatuks oli jäänud. Ent mis siis, kui just too filmi punkti pealt "õnnelik" lõplahendus (ärgem unustagem, et sellele aplodeerivad ka miljonid inimesed terves maailmas, vaadates *show'* lõpuminuteid), kus kangelane murrab end välja, et peatselt – nagu meid püütakse veenda – saada kokku oma tõelise armastusega

(nii et meil on jälle tegemist paarimineku vormeliga!), on ideoloogia oma kõige puhtamal kujul? Mis siis, kui ideoloogia seisnebki just veendumuses, et väljaspool piiratud universumi raame on olemas mingi “tõeline reaalsus”, kuhu siseneda?²

Selle kujutluse eelkäijate sekka kuulub Phillip Dicki romaan “Liigestest lahti aeg” (Time Out of Joint, 1959), kus 1950. aastate lõpu California idüllilises linnakeses tagasihoidlikult oma igapäevast elu elav kangelane aegamööda hakkab aru saama, et kogu linn on võltsing, mis on lavastatud selleks, et talle rahuldust pakuda. “Liigestest lahti aeg” ja “Truman Show” varjavad endas kogemust, et hiliskapitalistlik California tarbimisparadiis on kogu oma hüperreaalsuses teataval viisil irreaalne, ainetu, kaotanud oma materiaalse raskuse. Nii et asi pole üksnes selles, et Hollywood lavastab näivreaalset elu, millel puudub materiaalsuse kaal ja raskus: “reaalne sotsiaalne elu” ise omandab hiliskapitalistlikus tarbimisühiskonnas millegipärast võltsi lavastuse tunnusjooned ning meie naabrid käituvad “reaalses” elus nagu näitlejad ja statistid. Utilitaarse ja hingeta kapitalistliku universumi viimseks tõeks on “reaalse elu” enese dematerialiseerumine, selle muutumine viirastuslikuks *show*'ks.

Ulmekirjanduse vallast tuleks mainida ka Brian Aldissi romaani “Tähelaev”

(Starship), kus ühe hõimu liikmed elavad suletuna hiiglasliku kosmoselaeva tunnelisse, mida ülejäänud laevast eraldab tihe taimestik, ega tea midagi väljaspool asuvat universumist. Lõpuks tungivad mõned lapsed tihnikust läbi ja jõuavad sealpoolsesse maailma, mida asustavad teised hõimud.

Varasematest, “naaiivsematest” eelkäijatest tuleb nimetada George Seaton'i 1960. aastate alguse filmi “36 tundi” (36 Hours), mis jutustab Ameerika ohvitserist (James Garner), kes teab kõiki Normandia-dessandi plaane ja kes vaid mõni päev enne D-päeva sakslaste kätte satub. Kuna vangi langedes oli ta plahvatuse tõttu teadvuse kaotanud, rajavad sakslased tema jaoks kähku täpse koopia väikesest Ameerika sõjaväehaiglast ja püüavad teda veenda, et on 1950. aastad, et Ameerika Ühendriigid on juba sõja võitnud ja tema oli kuueks aastaks mälu kaotanud, – lootes, et ta räägib neile kõik, mida teab dessandiplaanidest. Peagi tekivad sellesse hoolega ülesehitatud kaadervärki mõrad... (Ja üks elanud Leningi oma kaks viimast eluaastat peaaegu nüüsmasuguses kontrollitud keskkonnas, kus Stalin, nagu me nüüd teame, laskis ühes eksemplaris trükkida eraldi tema tarvis koostatud *Pravda*'t, kust olid välja tsenseeritud kõik uudised, mis võinuksid anda Leninile aimu käimasolevatest poliitilistest võitlustest, ning õigustas seda sellega, et seltsi-

² Olulise tähtsusega on seegi, et “Truman Show” peategelasel võimaldab manipuleeritud maailma läbi näha ja sealt lahkuda tema isa ettenägematu sekkumine. Filmis on kaks isakuju: tegelik sümbolne ja bioloogiline isa ning paranoiline “reaalne” isa, *teleshov*' režissöör, kes kangelase eluga igati manipuleerib ja teda selles suletud keskkonnas protežeerib. Viimast mängib Ed Harris.

mees Leninile tuleb anda puhkust ja teda mitte asjatult ärritada.)

Selle taustal varjab end muidugi modernsuse-eelne kujutus "saabumisest maailma lõppu". Tuntud gravüüridel jõuavad üllatunud rändurid taevasirmi või -ekraanini, lameda tasapinnani, millele on maalitud tähed, tungivad sellest läbi ja jõuavad teisele poole – just niisamuti juhtub ka "Truman Show" lõpus. Pole ime, et filmi lõpustseen, kui Truman kiirustab üles trepist, mis on kinnitatud seina külge, kuhu on maalitud "sinitaeva-silmapiir", ja avab ukse, mõjub äratuntavalt magritte'ilikult: kas ei naase tänapäeval jõuliselt just seesama tundelaad? Kas ei anna teosed nagu Syberbergi film "Parsifal", kus piiritut silmapiiri samuti sulustavad ilmselt "tehislikku" päritolu taustaprojektsioonid, märku sellest, et kartesiaanlik piiritu perspektiiv on end ammendamata ja me oleme muutunud kujul naasmas omamoodi keskaegse perspektiivieelse universumi juurde?

Selgelt samale fenomenile on Fred Jameson juhtinud tähelepanu mõnede Raymond Chandleri romaanide ja Hitchcocki filmide puhul. Vaikse ookeani rand romaanis "Hüvasti, mu arm" (Farewell, My Lovely) toimib omamoodi "maailma lõpu või piirina", mille taga on tundmatu sügavik; sama lugu on mäestikuoruga, mis avaneb Mount Rushmore'i memoriaali presidendipeade ees, kui Eva Marie Saint ja Cary Grant jälitajate eest pagedes on jõudnud monumendi tippu, ja kuhu Eva Marie Saint peaaegu kukub, enne kui Cary Grant ta üles tõmbab.³

On kiusatus lisada sellesse ritta ka kuulust lahingustseen Vietnami-Kambodža piiril asuval sillas Stanley Kubricku filmist "Apocalypse Now", kus teisele poole silda jäävat ruumi tajutakse asuvana "väljaspool meile tuntud universumit". Ja natsliku pseudoteaduse üks lemmikfantaasiaid oli arvamus, et meie Maa pole mitte piiritus kosmoses hõljuv planeet, vaid ümargune avaus, auk keset lõputut tihket igijäämassi, ning et selle augu keskel asub Päike (mõnedel andmetel kaaluti koguni teleskoopide paigutamist Sylti saarele, et jälgida sealt Ameerikat).

"Reaalselt eksisteeriv" suur Teine

Mis on siis Matrix? Lihtsalt Lacani "suur Teine", virtuaalne sümboolne vald, võrgustik, mis struktureerib meie jaoks reaalsuse. See "suure Teise" mõõde kätkeb endas subjekti olemuslikku võõrandumist sümboolses vallas: suur Teine tõmbab kõiki niite, subjekt ei kõnele, teda "kõneleb" sümboolne struktuur. Lühidalt öeldes tähistab niisugune "suur Teine" sotsiaalset Substantsi, kõike seda, mille tõttu subjekt ealeski täielikult ei valitse oma tegude tagajärgi, s.o mille tõttu tema tegevuse lõpptulemus on alati midagi muud kui see, mille poole ta püüdis või mida ta ootas.

Oma "XI seminari" võtmepeatükides püüab Lacan siiski kirjeldada protsessi, mis järgneb võõrandumisele ja teatud mõttes vastandub sellele, – eraldumist: võõrandumisele suures Teises järgneb

³ Jutt on Alfred Hitchcocki filmist "Loode kaudu põhja poole" (1959). *Tlk.*

eraldumine suurest Teisest. Eraldumine leiab aset siis, kui subjekt paneb tähele, et suur Teine pole sisemiselt vastuoludeta, vaid on täiesti virtuaalne, "tõkestatud", ilma jäetud Asjast, – ja fantaasia on katse täita seda lünka just nimelt Teises ja mitte subjektis, s.o (re)konstitueerida suure Teise järjekindlus.

Seetõttu on fantaasia ja paranoia omavahel loomu poolest seotud: kõige lihtsamalt öeldes on paranoia usk "Teise Teisesse", veel ühte Teisesse, kes eksplitsiitse sotsiaalse tekstuuri Teise taha varjunult programmeerib seda, mis meile paistab ühiskonnaelu ettenägematute tagajärgedena, ja tagab niiviisi selle järjekindluse: turukaose, moraali allakäigu jne taga on juutide vandenõu sihipärane strategia... Meie igapäevaelu digitaliseerumine on andnud tänapäeval selle paranoilise seisukoha levikule lisatõuke. Kui kogu meie (sotsiaalne) eksistents on aina suuremal määral eksternaliseeritud-materialiseeritud arvutivõrgu suures Teises, siis on lihtne ette kujutada õelat arvutiprogrammeerijat, kes hävitab meie digitaalse identiteedi, jättes meid niiviisi ilma sotsiaalsest eksistentsist, muutes meid eisikuteks.

Sedasama paranoilist uidu järgides väidab "Matrix", et see suur Teine on eksternaliseeritud reaalselt eksisteerivasse hiidaruutisse. Seal on – seal *peab* olema – Matrix, sest "asi pole õige, võimalused luhtuvad, miski läheb kogu aeg valesi". Teisisõnu, film oletab, et asi on nõnda sellepärast, et on olemas Matrix, mis varjab ära tõelise reaalsuse, mis selle kõige taga on. Niisiis on filmil see viga, et ta ei ole küllalt "pöörane", kuna eeldab üht teist "reaalset" reaalsust, mis asub meie

igapäevase, Matrixi poolt ülal peetava reaalsuse taga.

Ent vältimaks saatuslikku valestimõistmist: vähem ideoloogiline poleks ka vastupidine arusaam, et "kõik olemasolev on loodud Matrixi poolt", et *ei* olegi lõpmist reaalsust, vaid üksnes lõputu rida virtuaalseid reaalsusi, mis vastastikku üksteises vastu peegelduvad. "Matrixi" järgedes saame tõenäoliselt teada, et "tõelisuse kõrb" ise on loodud ühe teise Matrixi poolt. Palju õnnestavam kui virtuaalsete maailmade mitmekordistamine olnuks reaalsuste eneste mitmekordistamine – midagi, mis meenutaks toda paradoksaalset ohtu, mida mõned füüsikud näevad uusimates katsetes elementaarosakeste ülikiirenditega.

Teadlased püüavad tänapäeval luua kiirendit, mis suudaks kokku põrgatada väga raskeid aatomituumi valguse kiiruse lähedasel kiirusel. Mõte on selles, et niisuguse pörke tagajärjel ei lõhustu aatomituumad üksnes prootoniteks ja neutroniteks, vaid see pihustaks ka prootonid ja neutronid, jättes järele "plasma", ommoodi energiasupi, mis koosneb vabadest kvark- ja gluuonosakestest, mateeria ehituskividest, mida kunagi varem pole niisuguses olekus uuritud, sest selline olek eksisteeris ainult lühikest aega pärast Suurt Pauku.

Kuid see väljavaade on esile kutsunud luupainajaliku stsenaariumi. Mis siis, kui säärase eksperimentide õnnestumisel sünnib viimsepäevamasin, omamoodi maailmaõgiv monstrum, mis halastamatu paratamatusega hakkab annihildeerima teda ümbritsevat harilikku materiat ja hävitab niiviisi maailma, nagu meie seda

tunneme? On irooniline, et niisugune maailmalõpp, universumi lagunemine algosakesteks, olekski lõplik ja ümberlukkamatu tõestus, et kontrollitav teooria on tõene, sest see imaks kogu mateeria musta auku ja looks siis uue universumi, s.o kordaks täpipealt Suure Paugu stsenaariumi.

Paradoks peitub niisiis selles, et mõlemad versioonid – 1) vabalt ühest virtuaalsest reaalsusest teise triiviv subjekt, puhtakujuline kummitus, kes teab, et mis tahes reaalsus on vaid pettekujutus; 2) paranoiline oletus, et Matrixi varjus eksisteerib tõeline reaalsus, – on ühtviisi valed. Kumbki ei taba Reaalset. Film ei valeta, kui väidab, et simuleeritud virtuaalse reaalsuse varjus on Reaalne – nagu Morpheus ütleb Neole, kui näitab talle varemeis Chicagot: “Tere tulemast tõelisuse kõrbe.”

Ent see Reaalne ei ole “tõeline reaalsus” virtuaalse simulatsiooni taga, vaid tühemik, mis reaalsuse ebatäielikuks või vastuoluliseks muudab, ja iga sümboolse Matrixi ülesandeks on seda vastuolulisust varjata. Üks viise seda teha ongi just kinnitada, et ebatäiusliku või vastuolulise reaalsuse taga, mida meie tunneme, asub veel üks teine reaalsus, mida niisugune võimatuseummik ei struktureeri.

“Suurt Teist pole olemas”

“Suur Teine” tähendab ka seda tavamõistuse valdkonda, milleni jõutakse pärast vaba mõttevahetust; filosoofias on sellise käsituse viimaseks suureks versiooniks Habermasi kommunikatsioonikogukond koos selles valitseva regulatiivse kokkuleppeideaaliga. Ja just see “suur Teine” lagu-

neb tänapäeval järjest kiiremini.

Tänapäeval oleme jõudnud teatava põhimõttelise lõheni. Ühel pool on spetsialistide ja teadlaste objektiveeritud keel, mida pole enam võimalik igapäevasele ligipääsetavasse tavakeelde tõlkida, kuid mis sisaldub selles fetišeeritud vormelitena, mida keegi päriselt ei mõista, aga mis kujundavad meie kunstilisi ja üldlevinud kujutlusmaailmu (Must Auk, Suur Pauk, superstringid, kvantvõnkumine...). Mitte ainult loodusteadustes, vaid ka majandusteaduses ja teistes ühiskonnateadustes esitatakse seda ekspertide žargooni kui objektiivset arusaamist asjadest, millele pole õigupoolest võimalik vastu vaielda ja mis samal ajal on tõlgitamatu meie argikogemuse keelde. Ühesõnaga lõhe teadusliku käsituse ja tavamõistuse vahel on ületamatu ja see lõhe ülendabki teadlased populaarseteks kultuurikujudeks, “nendeks, kes peaksid teadma” (Stephen Hawkingi fenomen).

Teiselt poolt on selle objektiivsuse otseks pöördpooleks see, kuidas me kultuuriasjades seisame silmitsi vastastikku tõlgitamatu elustiilide paljususega. Me saame parimal juhul tagada vaid tingimused nende üksikest sallivaks kooseksisteerimiseks paljukultuurilises ühiskonnas. Tänapäevase subjekti sümboliks võiks olla India arvuti-programmeerija, kes päev läbi hiilgab oma erialaste oskustega, õhtul pärast kojusaabumist aga läidab küünla kohalikule hindu jumalusele ja austab lehma pühadust.

Küberruumi fenomen demonstreerib seda lõhet täiuslikult. Kunagi arvati, et küberruum toob meid kõiki kokku ühte Globaalsesse Külasse. Kuid tegelikult pommitatakse meid suure hulga sõnumitega, mis kuuluvad vastuolulistesse ja ühitama-

tutesse universumitesse. Globaalse Küla, suure Teise asemel on meie ees arvutu hulk "väikseid teisi", üksikuid isevalitud hõimutasemel identifikatsioon. Vältimaks vales-timõistmist selgitan, et Lacan ei püüa kau-geltki relativeerida teadust pelgalt veel üheks meelevaldseks narratiiviks, mis asub lõppkokkuvõttes samal tasemel poliitiliselt korrektsete müütidega jne: teadusel on "kokkupuude Reaalsega", tema teadmine on "reaalse teadmine" [*knowledge in the real*]. Häda on lihtsalt selles, et teaduslik teadmine ei saa täita *sümboolse* "suure Teise" otstarvet. Lõhe moodsa teaduse ja aristotellikult tavamõistusliku filosoofilise ontoloogia vahel on ületamatu: see ilmneb juba Galileo puhul ja jõuab äärmuseni kvantfüüsikas, kus meil on tegu seadustega, mis küll toimivad, kuid mida ei saa tagasi tõlkida meie kogemuseks esitatavast/kujut-ltavast reaalsusest.

Teooria riskiühiskonnast ja selle globaal-sest refleksiiveerumisest toonitab õigusega, et me oleme tänapäeval jõudnud vastupi-disesse äärmusse võrreldes klassikalise valgustuse universalistliku ideoloogiaga, mis eeldas, et fundamentaalküsimused on pikemas ajaplaanis lahendatavad ekspertide "objektiivsele tunnetusele" toetudes. Kui me puutume kokku vastukäivate arvamus-tega mingi uue toote (näiteks geneetiliselt muundatud taimede) keskkonnamõjudest, pole meil lootustki leida lõplikku ekspert-arvamust. Ja lugu pole üksnes selles, et reaalsed probleemid on ähmaseks aetud, kuna teadus on korrumppeerunud oma rah-lalise sõltuvuse tõttu suurkorporatsiooni-

dest ja riigiasutustest. Teadused ei suuda vastust leida ka iseenda sees.

Ökoloogid ennustasid viisteist aastat tagasi Maa metsade hävingut, kuid nüüd saame teada, et suureks probleemiks on ka liigne metsastumine. Riskiühiskonna teo-ria puuduseks on, et ta ei pööra piisavat tähelepanu mõistusevastasele kimbatusele, millesse see meid, tavasubjekte, asetab. Meid sunnitakse ikka ja jälle otsustama, olgugi et me väga hästi teame, et me pole suutelised otsustama ja meie otsus oleks niikuinii meelevaldne. Ulrich Beck ja ta mõttekaaslased viitavad siinkohal kõigi võimaluste demokraatlikule läbiarutamisele ja konsensuse saavutamisele. Kuid see ei lahenda halvavat dilemmat: miks peaks enamuse osavõtul toimuv demokraatlik arutelu andma parema tulemuse, kui ena-mus jääb tunnetuslikus mõttes võhiklikuks?

Enamuse poliitiline pettumus on seega arusaadav. Neid kõiki kutsutakse üles ot-sustama ja samal ajal saavad nad ühtlasi sõnumi, et tegelikult pole nad suutelised otsustama, s.o poolt- ja vastuargumente objektiivselt vaagima. Pöördumine "van-denõuteooriate" poole on meeletlik katse leida väljapääs sellest ummikust, saa-vutada uuesti kas või miinimumtasemel see, mida Fred Jameson nimetab "kognitiivseks kaardistuseks".

Jodi Dean⁴ juhib tähelepanu veidrale nähtusele, mis on selgesti täheldatav "tum-made dialoogis" ametliku ("tõsise", akadee-milistesse asutustesse koondunud) teadu-se ja nn pseudoteaduste hiigelvaldkonna vahel, mis ulatub ufoloogidest nendeni, kes

⁴ Talle toetun ma siin pikemalt: vt J. D e a n, *Aliens in America. Conspiracy Cultures from Outerspace to Cyberspace*. Ithaca; London, 1998.

püüavad dešifreerida püramiidide saladusi. Ei jää üle muud kui imestada olukorra üle, kus just ametlikud teadlased on võtnud dogmaatilise ja sallimatu hoiaku, pseudoteadlased aga viitavad faktidele ja põhjendustele, mis on vabad tavaelarvamusdest. Muidugi on siin vastuseks, et tunnustust leidnud teadlaste suu läbi kõneleb suure Teise, teaduse kui institutsiooni autoriteet, kuid probleem ongi selles, et too teaduslik suur Teine leiab ikka ja jälle paljastamist kui konsensuslik sümboolne fiktsioon. Nii et seistes silmitsi vandenõuteooriatega, peaksime toimima täpselt nii, nagu Henry Jamesi “Kruvi keerde” õigel lugemisel. Me ei peaks pidama kummitusi narratiivse reaalsuse osaks, aga ka mitte neid pseudofreudistlikult taandama kangelanna seksuaalse rahuldamatuse hüsteeriliseks “projektsiooniks”.

Muidugi ei tule vandenõuteooriaid võtta tõe pähe. Ent neid ei tuleks ka taandada kaasaegse massihüsteeria fenomeniks. Säärane arusaam rajaneb ikka veel “suurel Teisel”, ühise sotsiaalse reaalsuse “normaalse” tajumise mudelil, ega võta seega arvesse, kui õõnsaks just see reaalsusemõiste tänapäeval on muutunud. Asi pole selles, nagu esindaksid ufoloogid ja vandenõuteoreetikud paranoilist hoiakut, mis ei lase tunnistada (sotsiaalset) reaalsust, vaid selles, et reaalsus ise on muutumas paranoiliseks.

Tänapäeva kogemus seab meid ikka ja jälle vastamisi olukordadega, kus me oleme sunnitud märkama, kuidas meie reaalsustaju ja normaalne suhtumine reaalsusse põhineb sümboolsel fiktsioonil – kuidas “suur Teine”, mis määrab ära antud ühis-

konna tähendushorisoni, selle, mida pidada normaalseks ja üldtunnustatud tõeks, ei rajane sugugi mitte vahetult “faktidel”, mida esitab teaduslik “reaalse teadmine”.

Võtkem traditsiooniline ühiskond, kus moodne teadus ei ole veel “isandiskursuseks” ülendatud. Kui selle ühiskonna sümboolses ruumis mõni üksikindiviid kuulutab moodsa teaduse väiteid, tõugatakse ta ära kui “hullumeelne”. Ja oluline on siin see, et ei piisa, kui öelda, et ta ei ole “tegelikult hull” ning üksnes piiratud ja vähiklik ühiskond asetab ta sellisele kohale. Olla koheldud kui hullumeelne, olla välja arvatud sotsiaalsest suurest Teisest *võrdubki* tegelikult teatud mõttes hullolemiselega. “Hullumeelsus” ei ole määratlus, mis saaks põhineda ottsel vahekorral “faktidega” (selles mõttes, et hullumeelne ei ole võimeline tajuma asju sellistena, nagu nad reaalselt on, kuna ta on oma viirastuslike projektsioonide kütkes), vaid ainult sellel, milline on üksikisiku vahekord “suure Teisega”.

Lacan rõhutab harilikult selle paradoksi pöördaspekti: “hullumeelne ei ole mitte üksnes kerjus, kes peab ennast kuningaks, vaid ka kuningas, kes peab ennast kuningaks”. Teisisõnu, hullumeelsus tähendab distantse kadumist Sümboolse ja Reaalse vahel, enese vahetut samastamist sümboolse mandaadiga; või tuues Lacanilt veel ühe näite: kui abielumees on haiglaselt armukade, painatud mõttest, et ta naine magab teiste meestega, siis jääb see tema sundmõte patoloogiliseks isegi juhul, kui leiab tõendamist, et tal on õigus ja naine tõepoolest teiste meestega magab.

Järeldus säärastest paradoksidest on

ilmne. Patoloogilise armukadeduse puhul ei ole küsimus faktide valemistõestamises, vaid viisis, kuidas need faktid on lülitatud subjekti libidinaalsesse ökonoomikasse. Kuid siin tuleb nentida, et sama paradoks peaks töötama ka nii-öelda vastassuunas: ühiskond (selle sotsiosümboolne väli, suur Teine) on “terve” ja “normaalne” isegi siis, kui on leidnud tõestamist, et tegelikult ta eksib. (Võib-olla seda hiline Lacan silmas pidaski, kui nimetas end “psühhootikuks”. Ta oli tõepoolest psühhootik, niivõrd kui tema diskursust polnud võimalik ühendada suure Teise väljaga.)

On kiusatus kantilikus vaimus väita, et vandenõuteooria eksitus on mõnes mõttes homoloogiline “puhta mõistuse paralogismiga”, sellega, kui aetakse segi kaks tasanidit: kahtlemine (üldtunnustatud teaduslikus, sotsiaalses jne tavamõistuses) kui vormilis-metodoloogiline hoiak ning see, kuidas järjekordne kõikeseletav globaalne parateooria säärasele kahtlusele positiivse sisu annab.

Reaalse ekraniseerimine

Teisest vaatenurgast toimib Matrix ka “ekraanina”, mis eraldab meid Reaalsest ja muudab “tõelisuse kõrbe” meile talutavaks. Kuid siin ei tohiks me unustada radikaalset kahemõttelisust, mis Reaalsele Lacani käsituses omane on: see pole sügavaim referent, mida tuleb katta-õilistada-kodustada fantaasiaekraaniga. Reaalne on samas eelkõige ekraan ise, takistus, mis alati juba moonutab seda, kuidas me referenti ehk välisreaalsust tajume.

Filosoofilises mõttes peitubki siin kantiliku ja hegelliku lähenemisviisi erinevus:

Kantile on Reaalne noumenaalne valdkond, mida me tajume transtsendentaalsete kategooriate ekraani kaudu “skematiseerituna”; Hegel aga väidab meeldejäädvalt oma “Vaimu fenomenoloogia” sissejuhatuses, et see kantilik lõhe on ekslik. Hegel toob mängu kolm liiget: kui meie ja Realse vahel on ekraan, siis loob see alati käsituse sellest, mis on Iseeneses, ekraani (ehk nähtumuse) taga, nii et lõhe nähtumuse ja Iseeneses vahel on alati-juba “meie jaoks”. Seega kui me lahutame Asjast Ekraani tekitatud moonutuse, siis me kaotame Asja enese (religioosselt võttes: Kristuse surm on ka Jumala-iseeneses surm, mitte üksnes tema inimliku kehastuse surm) – seepärast ongi Lacanile, kes järgib siin Hegelit, Asi iseeneses lõppkokkuvõttes pilk, mitte tajutud objekt. Kui tulla tagasi Matrixi juurde: Matrix ise ongi see Reaalne, mis meie reaalsustaju moonutab.

Siin võiks olla mõneti abi ühest Lévi-Straussi “Strukturaalantropoloogias” leitud näitest – tema suurepärasest analüüsist winnebago indiaanlaste, ühe Suure Järvistu hõimu ehitiste ruumilisest paiknemisest. See hõim jaguneb kaheks alarühmaks (“klanniks”), “nendeks, kes on ülalt” ja “nendeks, kes on alt”; kui paluda mõnel hõimuliikmel joonistada paberilehele või liivale küla põhiplaan (hüttide ruumiline asetus), siis saame vastuseks kaks täiesti lahknevat tulemust olenevalt sellest, kumba alarühma ta kuulub. Mõlemad tajuvad küla ringikujulisena; kuid ühe alarühma jaoks asub selle ringi sees veel üks, kesksete hoonete ring, nii et plaanil on kaks kontsentristilist ringi, teise alarühma puhul aga jaotab selge eraldus-

joon ringi pooleks. Teisisõnu see, kes kuulub esimesse (n-ö “konservatiiv-korporatiivsesse”) alarühma, tajub küla põhiplaani enam-vähem sümmeetriliselt ümber küla keskel asuva pühamu paiknevate elamute sõõrina, teise (“revolutsioonilis-antagonistliku”) alarühma liige aga tajub oma küla kahe eraldi elamukogumina, mida lahutab teineteisest nähtamatu piirjoon...⁵

Lévi-Strauss ei taha oma näitega meid sugugi ahvatleda kultuurirelativismi, mille järgi sotsiaalse ruumi taju sõltub vaataja rühma kuuluvusest. See lõhenemine kaheks “relatiivseks” tajumisviisiks peidab endas varjatud osutust mingile konstandile – mitte küll objektiivsele, “tegelikule” hoonete asetusele, vaid traumaatilisele tuumale, fundamentaalsele antagonismile, mida külaasukad pole võimelised sümboliseerima, ära seletama, “internaliseerima”, sellega leppima, sotsiaalsete suhete tasakaalustamatusele, mis takistab kogukonnal harmooniliseks tervikuks saada.

Need kaks lahknevat ettekujutust küla põhiplaanist on lihtsalt kaks teineteist vastastikku välistavat püüdlust selle traumaatilise antagonismiga toime tulla, ravida selle tekitatud haava tasakaalustatud sümboolse struktuuri pealesurumisega. Kas ongi vaja lisada, et täpselt samamoodi on soolise erinevuse puhul: “mehelik” ja “naiselik” on nagu kaks majadekonfiguratsiooni selles Lévi-Straussi külas. Ja hajutamaks illusiooni, nagu meie “arenenud” maailmas niisugune loogika ei valitseks, piisab, kui meenutada meie poliit-

tikaruumi jagunemist vasak- ja parempoolsuseks: vasakpoolne ja parempoolne on täpisealt nagu selle Lévi-Straussi küla kahe teineteisele vastanduva alarühma liikmed. Nad mitte üksnes ei asu poliitkaruumis eri paikades; kumbki neist tajub erinevalt poliitkaruumi korraldust ennast – vasakpoolne tandrina, mida loomuomaset lõhestab mõni fundamentaalne antagonism, parempoolne kogukonna orgaanilise ühtsusena, mille rahu rikuvad üksnes välised sissetungijad.

Kuid Lévi-Strauss rõhutab siin veel üht väga tähtsat asjaolu: kuna need kaks alarühma kõigest hoolimata moodustavad ühe hõimu, mis elab ühes ja samas külas, siis peab see identiteet olema kuidagi sümboolselt inskribeeritud. Aga kuidas on see võimalik, kui kogu hõimu sümboolne liigendus ja sotsiaalsed institutsioonid on üledetermineeritud fundamentaalse ja konstitutiivse antagonistliku lõhe poolt ega ole neutraalsed? Selle abil, mida Lévi-Strauss tabavalt nimetab “nullinstitutsiooniks” ja mis on omamoodi institutsionaalseks vasteks kuulsale “manale”, ilma kindlapiirilise tähenduseta tühjale tähistajale, mis tähistab üksnes tähenduse kui sellise olemasolu vastandina selle puudumisele: see on iseäralik institutsioon, millel pole positiivset, kindlapiirilist funktsiooni – tema ainus funktsioon on puhtnegatiivne, ta annab märku sotsiaalse institutsiooni kui sellise olemasolust ja tõelisusest, vastandudes selle puudumisele, ühiskonnaeelsele kaosele.

Just pöördumine sellise nullinstit-

⁵ C. Lévi-Strauss, *Do Dual Organizations Exist?* Rmt-s: C. Lévi-Strauss, *Structural Anthropology*. New York, 1963, lk 131–163; joonistusi vt lk 133–134.

siooni poole võimaldab kõigil hõimuliikmeil tunda end sellena, kes nad on, ühe ja sama hõimu liikmeina. Kas pole see nullinstitutsioon niisugusel juhul mitte kõige puhtakujulisem ideoloogia – ideoloogilise funktsiooni otsene kehastus, mis annab avara neutraalse ruumi, kus sotsiaalne antagonism on minema pühitud ja ühiskonna kõik liikmed saavad üksteist tunnustada? Ja kas pole võitlus hegemoonia pärast omakorda just võitlus selle nimel, milline üksiktähendus peaks seda nullinstitutsiooni üledetermineerima, sellele oma värvi andma?

Toon ühe konkreetse näite: kas pole modernne käsitus rahvusest just niisugune nullinstitutsioon, mis kerkis esile, kui otseselt perekonnal või traditsioonilistel sümbolsetel maatriksitel rajanevad sotsiaalsed sidemed lagunesid, kui ühes moderniseerumise pealetungiga hakkasid sotsiaalsed institutsioonid üha vähem põhinema loomulikustatud traditsioonil ning ikka enam hakati nägema neis “kokkuleppe” küsimust?”⁶ Eriti tähtis on siin asjaolu, et rahvuslikku identiteeti kogetakse kas või mingilgi määral “loomulikuna”, rajanevana “verel ja kodupinnal”, ja sellisena vastandub see “kunstlikkusele”, mis on omane sotsiaalsetele institutsioonidele sõna kitsamas mõttes (riiklikule kuuluvusele, elukutsele...). Modernsuse-eelsed institutsioonid toimisid “loomulikustatud” sümbolsete entiteetidena (vaieldamatutel traditsioonidel põhinevate institutsioonidena), ja kui institutsioone hakati mõistma sotsiaalsete tehisasjadena, tekkis

vajadus “loomulikustatud” nullinstitutsiooni järele, mis toimiks nende neutraalse ühisalusena.

Ja tulles tagasi soolise erinevuse juurde, riskin välja tulla hüpoteesiga, et võib-olla saab sama nullsituatsiooni-loogikat rakendada lisaks ühiskonna ühtsuse analüüsile ka tema antagonistliku lõhestatuse puhul: mis siis, kui sooline erinevus on lõppkokkuvõttes inimkonna sotsiaalse lõhestatuse omamoodi nullinstitutsioon, loomulikustatud minimaalne nullerinevus, lõhe, mis enne konkreetsetest sotsiaalsetest erinevusest märkuandmist annab märku erinevusest kui niisugusest? Võitlus hegemoonia pärast on niisiis taas võitlus selle nimel, kuidas teised konkreetset sotsiaalsed erinevused peaksid seda nullerinevust üledetermineerima. Sel taustal tuleks uurida üht Lacani tähistaja-skeemi olulist, ehkki tavaliselt kahe silma vahele jäävat erijoont: Saussure'i standardskeemi (joone peal sõna *arbre* ja joone all puu kujutis) asendab Lacan niisugusega, kus joone peal on üksteise kõrval sõnad *homme* ja *femme* ning joone all kaks ühesugust uksekujutist.

Toonitامaks tähistaja eristavat iseloomu, asendab Lacan kõigepealt Saussure'i ühtse tähistaja tähistajatepaariga, opositsiooniga mees–naine, soolise erinevusega; kuid tõeline üllatus seisneb asjaolus, et imaginaarse referendi tasandil *vahet pole* (meile ei pakuta mingit soolise erinevuse graafilist indeksit, mehe ja naise skematiseeritud kujutist, nagu on kombeks näiteks tänapäeva tualettruumides,

⁶ Vt R. M o c n i k, Das ‘Subjekt, dem unterstellt wird zu glauben’ und die Nation als eine Null-Institution. Rmt-s: Denk-Prozesse nach Althusser. Toim. H. Boke. Hamburg, 1994.

vaid *üht ja sama* ust korratakse kaks korda). Kas on võimalik veel selgemini väljendada seda, et sooline erinevus ei määrgista mingit bioloogilist opositsiooni, mis põhineks "reaalsetel" omadustel, vaid puhtsümboolset opositsiooni, millel pole mingit vastet märgistatud objektides – mitte midagi peale mingi määratlemata X-i Reaalse, mida pole võimalik tabada isegi tähistatava sümboliga?

Pöördugem tagasi Lévi-Straussi näite juurde kahest küljelaanist. Siin peaks meil olema võimalik näha, kuidas täpselt Reaalne anamorfoosi kaudu sekkub. Kõigepealt on meil hoonete "tegelik", "objektiivne" paiknemine ja seejärel selle kaks erisugust sümbolisatsiooni, mis mõlemad tegelikku paiknemist anamorfiliselt moonutavad. Ometi pole "reaalne" siin mitte tegelik paiknemine, vaid see sotsiaalse antagonismi traumaatiline tuum, mis moonutab hõimuliikmete arusaama tegelikust antagonismist. Niisiis on Reaalne see mahasalatud X, mille tõttu meie nägemus reaalsusest on anamorfiliselt moonutatud. (Ja muide see kolmetasandiline seade on rangelt homoloogiline Freud'i unenäotõlgenduse kolmetasandilise mehhanismiga: unenäo reaalseks tuumaks pole mitte unenäo peidetud mõte, mis on ümber paigutatud või tõlgitud unenäo eksplitsiitsesse tekstuuri, vaid mitteteadlik iha, mis kirjutab end peidetud mõtte moonutamise kaudu sisse eksplitsiitsesse tekstuuri.)

Sama kehtib tänapäeva kunstiaarenil, kus Reaalne *ei* naase sugugi ekskrementaalsete objektide, kõndistatud kehade, sita jne jõhkra sissetungi kujul. Need objektid on kindlasti kohatud – kuid selleks et nad saaksid olla kohatud, peab

juba leiduma (tühi) koht, ja seda kohta on pakkunud "minimalistlik" kunst alates Malevitšist. Selles seisnebki kõrgmodernismi kahe vastandliku ikooni, Kazimir Malevitši "Musta ruudu valgel pinnal" ja Marcel Duchamp'i kunstiteostena esitatud *ready-made*-objektide süükaaslus.

Ülendades argieseme kunstiteoseks, lähtub Malevitš arusaamast, et olla kunstiteos ei ole esemele loomupäraselt kuuluv omadus: see on kunstnik ise, kes seda (või õigemini *mis tahes*) eset hõivates ja teda teatud kindlale kohale asetades teeb sellest kunstiteose. Kunstiteoseks olemine ei tähenda küsimust "miks?", vaid "kus?". Malevitši minimalistlik lähtepunkt lihtsalt pakub – isoleerib – selle koha kui niisuguse, tühja koha (või raami), millel on protomaagiline omadus muundada iga objekt, mis tema mõjuulatuse satub, kunstiteoseks.

Ühesõnaga, ilma Malevitšita pole Duchamp'i. Alles pärast seda, kui kunstipraktika isoleerib raami/koha kui sellise, mis on tühjendatud kogu oma sisust, saab endale lubada *ready-made*-menetlust. Enne Malevitšit oleks pissuaar jäänud kõigest pissuaariks isegi eksponeerituna kõige silmapaistvas näitusesaalis.

Kohatute ekskrementaalsete objektide ilmumine on seega otseses seoses sellega, et on ilmunud koht, kus ei asu ühtki objekti, tühi raam kui selline. Järelikult on Reaalsel tänapäeva kunstis kolm mõõdet, mis mingil viisil kordavad Reaalse piires Imaginaarse-Sümboolse-Reaalse triaadi. Kõigepealt esineb Reaalne siin anamorfilise plekina, vahetu reaalsuspildi anamorfilise moonutusena – moonutatud pildina, puhta välise näivusena, mis "sub-

jektiveerib” objektiivse reaalsuse. Teiseks esineb Reaalne siin ka tolle tühja kohana, struktuurina, konstruktsioonina, mis ei ole kunagi siin, on niisugusena küll koge-tav, kuid saab olla ainult retroaktiivselt konstrueeritud ja peab olema sellisena eeldatav – Reaalne kui sümboolne konst-ruktsioon.

Ja lõpuks on Reaalne see obstsöönne ekskrementaalne kohatu Objekt, Reaal-ne “ise”. See viimane Reaalne on eraldi-võetuna kõigest fetiš, mille lummas või kütkestav kohalolu maskeerib strukturaal-set Reaalset, niisama nagu natside antise-mitismis on juut kui ekskrementaalne Objekt see Reaalne, mis maskeerib sot-siaalse antagonismi väljakannatamatut “strukturaalset” Reaalset.

Need Realse kolm mõõdet tulenevad kolmest viisist tekitada distantsti “harili-ku” reaalsusega: üks allutab selle reaalsuse anamorfilisele moonutusele; üks toob sisse objekti, millel pole siin kohta; üks lahutab või kustutab reaalsuse kogu sisu (kõik objektid), nii et alles jääb vaid tühi koht ise, mida need objektid olid täitnud.

Freudilik käsitusviis

See, et “Matrixi” filmis on midagi võlt-si, on vahest kõige otsesemalt märgatav siis, kui Need määratletakse “Ühena”. Kes on Üks? Sotsiaalses ahelas leidub tõepoolest niisugune koht. Kõigepealt on olemas Üks kui isandtähistaja, sümboolne autoriteet. Isegi ühiskonnaelu kõige hir-muäratavamate vormide puhul, millest räägivad koonduslaagri üleelanute mäles-tused, mainitakse ikka ja jälle Ühte, ük-sikindiiviidi, kes ei murdunud, kes selles

väljakannatamatus olukorras, mis kõik teised oli alistanud pelgalt enesekeskele ellujäämisvõitlusele, imekombel säilitas endas ja kiirgas välja “irratsionaalset” suuremeelsust ja väärikust. Lacani kõne-pruugis on meil siin tegu *Y'a de l'Un-*funktsiooniga: isegi siin leidus see Üks, kes tagas minimaalse solidaarsuse, mis on vajalik, et vastandina pelgalt ellujäämis-strateegia raames tehtavale koostööle saaks tekkida tõeline sotsiaalne side.

Seejuures on kõige olulisemad kaks tunnusoont. Esiteks, seda indiviidi peeti alati ainsaks omataoliseks (kunagi polnud neid mitu – otsekui pidanuks mingi häma-ra paratamatuse sunnil see seletamatu ja äärmuslik solidaarsuseime kehastuma just Ühes); teiseks, ei lugenud niivõrd see, mida too Üks teiste heaks tegelikult tegi, vaid pigem see, et ta nende keskel viibis (see, mis võimaldas teistel ellu jääda, oli teadmine, et isegi kui nemad on enami-ku ajast sunnitud olema ellujäämismasi-nad, leidub siiski Üks, kes on inimvääri-kuse säilitanud). Sarnaselt lindinaeruga on meil siin tegemist omamoodi konserveeritud väärikusega, kus minu asemel hoiab mulle minu väärikuse alles Teine (too Üks) või, täpsemini öeldes, kus ma hoian oma väärikuse alles Teise *kaudu*. Mina võin alistuda julmale eluvõitlusele, kuid üksi teadmine, et on olemas Üks, kes hoiab oma väärikuse alles, võimaldab *mul* säilitada minimaalse sideme inimsusega.

Sageli juhtus nii, et kui too Üks mur-dus või petisena paljastati, kaotasid teised vangid ellujäämistahete ja neist said kõige vastu ükskõiksed elavad surnud – para-doksaalsel moel oli nende valmisolek võidelda palja ellujäämise eest tuginenud

just erandile sellest, tõsiasjale, et leidis Üks, kes *ei* olnud langenud sellele tasemele, nii et kui see erand kadus, siis kaotas ellujäämisvõitluski oma jõu.

See mõistagi tähendab, et toda Ühte ei määratlenud ainuüksi tema "reaalsed" omadused (sel tasandil võis seal vabalt leiduda rohkemgi temasuguseid ja võis isegi juhtuda, et reaalselt ta polnudki murdumatu, vaid petis, kes üksnes mängis seda rolli). Tema erandlik roll seisnes pigem ülekandes: ta täitis teiste poolt konstrueeritud (eeldatud) koha.

"Matrixis" on lood vastupidi: Üks on see, kes näeb, et meie argireaalsus ei ole reaalne, vaid üksnes virtuaalne koodidemaailm, ning kes järelilikult suudab end selle küljest lahti lülitada, muuta ja seisata selle seadusi (õhus lennata, kuule peatada...). Selle Ühe peamiseks funktsiooniks on reaalsuse virtualiseerimine. Reaalsus on tehnilik konstruktsioon, mille toimimiseadusi saab seisata või vähemalt ümber kirjutada, – siin peitub tõeliselt paranoiline arusaam, et Üks suudab seisata Reaalse vastupanu ("Ma suudan minna läbi paksu müüri, kui olen tõesti nõuks võtnud seda teha..." – meist enamiku võimetus seda teha on taandatud subjekti tahtejõu tõrkumisele).

Ent taas peatub film pooltel teel. Meelde jäävas stseenis, mis toimub naisprohvete ooteruumis, kes peab otsustama, kas Neo on see Üks, ütleb laps, keda näeme painutamas lusikat pelgalt mõttejõul, üllatunud Neole, et selle tegemiseks ei tule ennast veenda, et sa suudad lusikat painutada, vaid veenda end, et *lusikat pole olemas*... Ent kuidas jääb *minu endaga*? Kas ei peaks film tegema ka järgmist sam-

mu ning võtma omaks budistliku eelduse, et *mind ennast*, subjekti, ei eksisteeri?

Püüdes täpsemalt iseloomustada seda, mis mõjub "Matrixis" võltsina, tuleks teha selgelt vahet lihtviisilisel tehnoloogilisel võimatusel ja ekslikkusel fantaasia seisukohalt: ajas rändamine on (tõenäoliselt) võimatu, kuid fantaasiastsenaariumid sellest on ikkagi "tõesed", kuivõrd nad peegeldavad libidinaalseid ummikseise. Niisiis pole "Matrixi" puhul küsimus kujutatud trikkide teaduslikus naiivsuses. Mõtte minna reaalsusest virtuaalreaalsusse telefoni teel on arusaadav, kuna kõik, mida me vajame, on ava või auk, mille kaudu põgeneda.

(Võib-olla veelgi parem lahendus olnuks WC-pott. Kas pole koht, kus ekskrementid pärast veega uhtmist minema kaovad, tegelikult üks metafoore, mis tähistab ürgalgse, preontoloogilise Kaose hirmuäratavalt ülevat Sealpoolsust, kuhu asjad kaovad? Kuigi mõistusega me saame aru, mis ekskrementidega juhtub, jääb imaginaarne mõistatus ikkagi püsima – sitt jääb ekstsessiks, mis ei sobi meie igapäevasesse reaalsusesse, ja Lacanil oli õigus väites, et me muutume loomadest inimesteks hetkel, mil loomal tekib probleem, mida hakata peale oma ekskrementidega, siis, kui neist saab ekstsess, mis teda häirib. Reaalne pole seega niivõrd too hirmuäratav-tülgastav kraam, mis tualetipotist taas nähtavale ilmub, vaid pigem see auk ise, avaus, mis on läbikäiguks ühte teistsugusesse olemisvalda, – topoloogiline auk või vääne, mis "köverdab" meie reaalsuse ruumi nii, et me tajume/kujutleme ekskremeente kaduvateise dimensiooni, mis ei kuulu meie argi-

reaalsusse.)

Veelgi põhimõttelisem fantaasiaalane vastuolu tuleb kõige selgemini esile siis, kui Morpheus (vastupanurühma afroameeriklasest juht, kes usub, et Neo on see Üks) püüab selgitada ikka veel kimbatuses Neole, mis on Matrix. Täiesti järjekindlalt seostab ta seda veaga universumi struktuuris:

“Morpheus: Sa oled seda kogu elu tundnud. Maailmal on midagi viga. Sa ei tea, mis see on, aga see on olemas, nagu klaasikild sinu ajus, mis ajab su hulluks. (...) Matrix on kõikjal meie ümber, isegi siin toas. (...) See on maailm, mis on su silme ette tõmmatud, et sa ei näeks tõtt.

Neo: Mis tõtt?

Morpheus: Et sa oled ori, Neo. Nagu kõik teised, sündisid sa orjusse, vanglasse, mida sa ei saa maitsta ega puudutada. See on sinu meelte vangla.”

Siin ilmneb filmi peamine vastuolu: eeldus, nagu lünga/vastuolu/takistuse kogemine annaks tunnistust, et see, mida me kogeme reaalsusena, on pettus – filmi lõpupoolest annab Matrixi agent Smith siiski ka ühe teistsuguse, freudilikuma seletuse:

“Kas tead, et esimene Matrix oli tehitud ideaalmaailmaks, kus keegi ei kannatanud ja kõik olid õnnelikud? See kukkus läbi. Keegi ei võtnud programmi omaks. Terve saak [inimpatareisid] läks raisku. Arvati, et meie programmeerimiskeel ei osanud teie ideaalmaailma kirjeldada. Kuid mina arvan, et inimrass teadvustab reaalsust kannatuste ja häda kaudu. Teie püüdsite oma primitiivsuses sellest ärgata nagu unenäost. Sellepärast muudetigi

Matrix selliseks. Teie tsivilisatsiooni kõrgpunktiks.”

Meie maailma ebatäiuslikkus on niisiis ühtaegu märk selle virtuaalsusest ja märk selle reaalsusest. Võib õigupoolest öelda, et agent Smithil (ärgem unustagem: ta pole inimene nagu teised, vaid Matrixi – suure Teise enda – virtuaalne kehastus) on filmi maailmas täita analüütiku roll. Ta õpetab meile, et ületamatu takistuse kogemine on inimese jaoks positiivne tingimus selleks, et ta saaks midagi reaalsusena üldse tajuda – reaalsus on lõppkokkuvõttes see, mis avaldab vastupanu.

Malebranche Hollywoodis

Veel üks vastuolu seondub surmaga: *miks* peaks keegi “reaalselt” surema, kui ta sureb üksnes Matrixi poolt korraldatud virtuaalses reaalsuses? Filmi pakutud vastus jääb hämaraks:

“Neo: Kui Matrixis surma saadakse, kas siis surrakse ka siin [s.o mitte ainult virtuaalses reaalsuses, vaid ka reaalses elus]?

Morpheus: Keha ei saa elada ilma mõistusest.”

Niisuguse lahenduse loogika on selles, et sinu “reaalne” keha saab funktsioneerida üksnes ühendatuna vaimuga, mentaalse universumiga, milles sa asud. Nii et kui sa oled virtuaalses reaalsuses ja seal surma saad, siis mõjutab see ka sinu reaalses keha... Ilmest vastupidisest lahendusest (sa sured reaalselt ainult siis, kui sind reaalsuses tapetakse) jääb samuti väheks.

Konks on selles, kas subjekt on *täielikult* haaratud Matrixi valitsetavas virtuaalreaalsusse või ta teab või vähemalt

kahtlustab asjade tegelikku seisu. Kui vastus esimesele küsimusele on jaatav, siis teeks lihtviisiline tõmbumine pattulan-gemiseelseesse aadamlikku eemalolekusse meid surematuks *virtuaalses reaalsuses* ja järelikult peaks Neo, kes on juba vabane-nud täielikust hõlmatuses virtuaalreaal-susse, agent Smithiga toimivas võitluses *ellu jääma*, kuna see leiab aset Matrixi juhitava virtuaalreaalsuse *sees* (niisama nagu ta suudab peatada kuule, peaks ta ka suutma muuta mitterealseks hoobid, mis haavavad ta keha). See viib meid Malebranche'i okasionalismi juurde. *Lõpmine* Matrix ei ole niivõrd Berkeley Jumal, kes hoiab maailma oma mõistuses, vaid pigem Malebranche'i okasionalistlik Jumal.

Malebranche on kahtlemata filosoof, kes on andnud parima mõisteaparaadi seletamiseks virtuaalreaalsust. Descartes'i õpilane Malebranche loobub oma õpetaja naljakast katsesest seletada materiaalse ja vaimse substantsi, keha ja vaimu kooskõ-lastatud tegevust käbinäärmega. Aga kuidas peaksime siis seda kooskõla seletama, kui nende kahe vahel pole mingit kontak-ti, pole punkti, kus hing saaks avaldada kausaalset mõju kehale või vastupidi? Kuna need kaks kausaalset võrgustikku (mu peas asuvate mõtete ja kehaliste vastastikeoste oma) on teineteisest täiesti sõltumatud, siis on ainsaks lahenduseks, et kolmas, tõeline Substants (Jumal) neid kaht pidevalt kooskõlastab ja vahendab, säilitades nii näiva ühtsuse. Kui ma mõt-len tõsta oma kätt ja mu käsi tõepoolest tõuseb, siis ei põhjusta mu mõte käe tõus-mist mitte otseselt, vaid üksnes juhtumisi,

“okasionaalselt”. Kohe kui Jumal mu käetõstmisele suunatud mõtet on märga-nud, käivitab ta teise, materiaalse põhjus-ahela, mis viib selleni, et mu käsi tõepoo-lest tõuseb. Kui asendame “Jumala” suure Teisega, sümboolse vallaga, siis ilmneb okasionalismi ja Lacani seisukohtade lähedus: nagu Lacan on Aristotelesele vastu vaieldes⁷ märkinud, pole hinge ja keha vaheline seos kunagi otsene, sest alati asetab end nende kahe vahele suur Teine.

Okasionalism on seega sisuliselt teine nimi “tähistaja meelevaldsuse” tarvis, lõhe tarvis, mis lahutab ideedevõrgustikku kehalise (reaalse) põhjuslikkuse võrgus-tikust, tööga tarvis, et suur Teine tagab kahe võrgustiku kooskõlastatud tegevuse, nii et kui mu keha õuna hammustab, kogeb mu hing mõnutunnet. Sedasama lõhet peab silmas asteegi preester, kes korral-dab inimohvri toomist tagamaks, et päike taas tõuseks: inimohver tähendab siin pöördumist Jumala poole palvega, et too säilitaks kooskõla kahe sündmusterea, kehalise paratamatuse ja sümboolsete sündmuste ahela vahel. Nii “irratsionaalne” kui asteegi preestri ohvritalitus ka võib paista, on selle aluseks olev eeldus hoopis läbinägelikum kui meie tavapära-ne vaistlik oletus, et keha ja hinge vahe-line koordinatsioon on vahetu – on “loomulik”, et ma tunnen mõnu, kui ham-mustan õuna, sest et õun seda tunnet ot-seselt põhjustab: siin läheb kaduma suure Teise vahendajaroll, mis tagab kooskõla reaalsuse ja selle vaimse kogemise vahel.

Ja kas pole lood samamoodi meie asu-misega virtuaalreaalsuses? Kui ma tõstan

⁷ Vt J. L a c a n, Television. October 40 (1987).

käe, et liigutada mõnd objekti virtuaalses ruumis, siis see objekt tõepoolest liigub – see on muidugi mu pettekujutus, nagu põhjustanuks objekti nihkumise minu käeliigutus; virtuaalses ruumis asuja ei märka kompileeritud koordinaatsiooni keerukat mehhanismi, millel on samalaadne roll nagu okasionalismi Jumalal, kes tagab kooskõla kahe sündmusterea vahel.⁸

On hästi teada tõsiasi, et “Sule uks”-nupp on enamikus liftidest täiesti tarbetu platseebo, mis on seal vaid jätmaks inimestele muljet, et nemadki on kuidagi asjaosalised, et nad mingil moel mõjutavad liftisõidu kiirust. Selle nupu vajutamisel sulgub uks täpselt sama kiiresti, kui üksnes korrusenuppu vajutades ja seda protsessi “Sule uks”-nupu abil “kiirendamata”. See äärmuslik ja selge näide petlikust osalusest sobib metafooriks ka üksikisikute osalemise kohta meie “postmodernses” poliitikaprotsessis. Ka see on kõige puhtam okasionalism: Malebranche’i järgi me vajutame kogu aeg niisugustele nuppudele ning Jumala katkematu tegevus viib omavahel kooskõlla need nupulevajutused ja järgneva sündmuse (ukse sulgumise), ehkki meie arvame, et sündmuse toimumine on meie nupulevajutuse tagajärg...

Seetõttu on oluline mõista, et küberruumi tulevane mõju meie elule jääb radikaalselt kahemõtteliseks: see ei sõlta tehnoloogiast kui sellisest, vaid tema sotsiaalse inskriptsiooni laadist. Sisenemine

küberruumi võib süvendada meie keha- list kogemust (uus meelelisus, uus keha enamate organitega, uus sugu...), kuid avab ka küberruumi käigushoidva masinavärgi manipuleerijale võimaluse sõna otseses mõttes varastada meie (virtuaalne) keha, võtta meilt võime seda juhtida, nii et me ei suhestu enam oma kehaga kui “enda omaga”. Siin puutume kokku mediatsiooni-mõiste olemusliku kahemõttelisusega⁹. Algselt märkis see mõiste žesti, millega subjektilt võeti tema otsene, vahendamata õigus langetada otsuseid; suur asjatundja poliitilise mediatsiooni alal oli Napoleon, kes jättis alistatud monarhidele näiliselt võimu, ehkki tegelikult polnud neil enam võimalik seda teostada. Abstraktsemal tasemel võib öelda, et monarhi säärane “mediatiseerimine” on omane ka konstitutsioonilisele monarhiale: seal on monarh taandatud puhtvormilise sümbolse žesti sooritajaks, kes “paneb i-dele täppe”, kirjutab alla ja seega jõustab pidulikult seadusakte, mille sisu määrab valitav riigiorgan. Ja kas muudetud kujul ei kehti seesama ka tänapäeval meie argielu aina edeneva kompileerumise kohta, mille käigus subjekt samuti ikka enam “mediatiseeritakse”, jäetakse märkamatuks ilma võimust – selle kasvamise petliku maski all? Kui meie keha mediatiseeritakse (püütakse elektroonilise meedia võrgustikku), ähvardab teda ühtlasi äärmise “proletariseerumise” oht: subjekt võidakse taandada paljaks dollarimärgiks, samal ajal kui masinlik Teine

⁸ Nicolas Malebranche’i peateos on “Tõe otsingust” (De la Recherche de la vérité, 1674–1675; kõige kättesaadavam väljaanne: Paris, 1975).

⁹ Vt selle kahemõttelisuse kohta: P. V i r i l i o, The Art of the Motor. Minneapolis, 1995.

võib röövida isegi ta isikliku kogemuse, sellega manipuleerida, seda juhtida. Taas on näha, kuidas radikaalse virtualiseerumise väljavaade tõstab arvuti täpselt samasugusesse seisusesse nagu on Malebranche'i okasionalismis Jumalal. Kuna arvuti on see, kes koordineerib sidet mu mõistuse ja selle vahel, mida ma kogen oma jäsemete liikumisena (virtuaalreaalsuses), siis pole raske ette kujutada ka arvutit, kes satub määratsushoogu ja hakkab tegutsema nagu pahatahtlik Jumal, rikkudes kooskõla mu mõistuse ja mu kehalse enesekogemuse vahel – kui (virtuaalses) reaalsuses ei võeta kuulda mu mõistuse signaali “Tõsta mu kätt!” või töötatakse isegi sellele vastu, siis õõnestatakse mu kõige fundamentaalsemat kogemust kehast kui “minu omast”... Küberruum näib niisiis tõepoolest teoks tegevat paranoilise fantaasia, mis vaevas Schreberit – saksa kohtunikku, kelle mälestusi analüüsib Freud¹⁰. “Võrgumaaailm” on psühhootiline, kuna ta paistab materialiseerivat Schreberi hallutsinatsioonid jumalikest kiirtest, mille abil Jumal otseselt inim mõistust juhivad.

Teisisõnu, kas suure Teise eksternaliseerimine arvutis ei seleta ka võrgumaaile loomuomast paranoilist mõõdet? Või veidi teistmoodi öelduna: teadvuse arvutisse laadimise võimalikkus vabastab inimesed küberruumis viimaks ka nende kehast – kuid see vabastab ka masinad “nende” inimestest...

Fundamentaalfantaasia lavastamine

Viimane küsitavus puudutab ebaselgust seoses inimkonna vabastamisega, mida Neo filmi lõpustseenis kuulutab. Neo sekkumise tagajärjel tekib Matrixis “SÜSTEEMI TÕRGE”; ühtaegu pöördub Neo ikka veel Matrixi võimu all olevate inimeste poole kui Päästja, kes hakkab neile õpetama, kuidas end Matrixi vangistusest vabastada – nad omandavad võime eirata füüsikaseadusi, painutada raudteerööpaid, õhus lennata... Ent need “imeteod” on ju võimalikud üksnes niikaua, kuni me püsime *virtuaalreaalsuses*, mida peab ülal Matrix, ning painutame või muudame pelgalt selle reegleid: meie “reaalseks” seisundiks on ikka veel olla Matrixi orjad, me nii-öelda vaid saame lisajõudu muutmaks oma vaimses vanglas kehtivaid reegleid – nii et kuidas siis jääb Matrixist päriselt väljumisega ja astumisega “reaalsesse reaalsusse”, kus me oleme armetud olendid, kes elavad Maa laastatud pinnal?

Võiks adornolikult öelda, et need vastuolud¹¹ ongi selle filmi tõhetk: nad annavad märku meie hiliskapitalistliku sotsiaalse kogemuse antagonismidest, mis puudutavad selliseid keskseid ontoloogilisi mõistepaare nagu reaalsus ja valu (reaalsus kui see, mis mõnuprintsiibi valitsemist häirib), vabadus ja süsteem (vabadus on võimalik üksnes süsteemi piires, mis selle täielikku ärakasutamist

¹⁰ Mõtte seosest küberruumi ja Schreberi vahel sain ma Wendy Chunilt (Princeton).

¹¹ Veel üks sellekohane ebakõla puudutab intersubjektiivsust Matrixi poolt käigus hoitava universumis: kas kõik üksikindiviidid elavad *üht ja sama* virtuaalset reaalsust? Miks? Miks mitte igapähele tema poolt eelistatud oma?

takistab). Kuid filmi peamine tugevus on siiski mujal. Omal ajal ennustas rida ulmefilme, nagu “Zardoz” või “Logani põgenemine”, meie tänast postmodernset kimbatust: isoleeritud rühm, kes veedab oma aseptilist elu suletud territooriumil, igatseb kogeda reaalselt materiaalse kaduvuse maailma. Kuni postmodernismini tähendas utopia püüdlust väljuda ajaloolise aja reaalsusest ajatusse Teistsugususse. Ühes postmodernismi ja sellega osaliselt kattuva “ajaloo lõpuga”, mineviku täieliku kättesaadavusega digitaliseeritud mälus, ajal, mil me *elame* ajavälises utopias ja see on meie igapäevaseks ideoloogiliseks kogemuseks, saab utopiast igatus Ajaloo enese Reaalse järele, mälu järele, reaalse mineviku jälgede järele, katse murda suletud kupli alt välja karmi reaalsuse lehka ja lagusse. “Matrix” lisab viimase keeru sellesse suunamuutusse, ühendades utopia düstooopiaga: see reaalsus ise, kus me elame, Matrixi poolt lavastatud ajaväliline utopia, on käes, nii et me võime olla tõepoolest taandatud passiivseteks elavateks patareideks, mis varustavad Matrixit energiaga.

Filmi ainulaadne mõjujõud ei peitu seega niivõrd tema keskses väites (et see, mida me kogeme reaalsusena, on virtuaalne tehisreaalsus, mille on loonud Matrix, hiidarvuti, kuhu külge on otseselt kinnitatud kõigi meie mõistused), vaid pigem tema keskses kujundis: miljonid inimesed, kes elavad klaustrofoobset elu veega täidetud künades ja keda hoitakse elus selleks, et toota Matrixi tarvis energiat. Nii et kui inimesed (mõned neist) “ärkavad” Matrixi juhitud virtuaalreaalsuse kapslist, siis see ärkamine ei tähenda väljumist

välisreaalsuse avarustesse, vaid eelkõige selle vangistatuse õudusttekitavat teadvustamist, kus igaüks meist on tegelikult kõigest lootesarnane organism, mis hõljub lootevedelikus...

See ülim passiivsus on ettemääratud ja suletud fantaasia, millel püsib meie teadvuslik kogemus aktiivsete, ennast sätestavate subjektidena – äärmiselt perversne fantaasia, kujutus, et lõppkokkuvõttes oleme me Teise (Matrixi) naudinguga [*jouissance*] instrumendid ja meist imetakse eluollust välja nagu patareidest.

Siin peitub selle masinavärgi tõeline libidinaalne mõistatus. Miks vajab Matrix inimenergiat? Puht energeetiline põhjendus oleks muidugi absurdne: Matrix võinuks hõlpsasti leida mõne muu, töökindlama energiaallika, mis poleks nõudnud niisugust äärmiselt keerulise korraldusega virtuaalset reaalsust ja selle kooskõlastamist miljonite inimüksuste tarvis. Siin häirib veel üks küsitavus. Miks Matrix ei paiguta iga indiviidi tema enese solipsistlikku tehisuniversumisse? Miks asja keeruliseks ajada programme koordineerimisega, et kogu inimkond asustaks üht ja sama virtuaalset universumit? Ainuke loogiline vastus oleks, et Matrix toitub inimeste naudingust, – nii oleme tagasi Lacani põhiteesi juures: suur Teine ise on kõike muud kui anonüümne masin, ta vajab naudingu pidevat juurdevoolu. Nii peaksimegi filmis esitatud olukorra ümber pöörama: see, mida film kujutab kui meie ärkamist oma tõelisse olukorda, on õieti selle täpne vastand, kõige fundamentaalsem fantaasia, mis on meie olemise aluseks.

Tihe seos küberruumi ja perversiooni

vahel on saanud tänapäeval käibetõeks. Tavaarusaama järgi lavastatakse perverses stsenaariumis “kastratsiooni eitust”. Perversioonis võib näha kaitset “seksuaalsuse ja surma” motiivi vastu, ähvardava surelikkuse vastu, samuti soolise erinevuse sattumusliku sunduse vastu. Pervert paneb aluse maailmale, kus inimene tuleb just nagu multifilmis elusana välja ükskõik kui hukatuslikest sündmustest; kus täiskasvanu seksuaalsus on taandatud lapselikuks mänguks; kus kedagi ei sunnita surema või valima üht kahest sugupoolest. Sellisena on perverdi maailm puhtal kujul sümboolse valla maailm, tähistaja omasoodu kulgeva mängu maailm, mida ei kammitse inimolemise piiratuse Realne.

Esmapilgul võib tunduda, et meie kogemus küberruumist ühtib täielikult selle maailmaga: kas pole küberruum samuti maailm, mida ei kammitse Realse raskus ja kus seavad piire üksnes enese kehtestatud reeglid? Ja kas pole sama lugu Virtuaalse Reaalsusega “Matrixis”? “Reaalsus”, milles me elame, kaotab oma halastamatuse; seal valitsevad meelevaldsed (Matrixi kehtestatud) seadused, millest on võimalik üle astuda, kui Tahe on piisavalt tugev... Kuid see tavakäsitus jätab tähele panemata ainulaadse seose, mis Lacani järgi kehtib Teise ja perversiooninaudingu vahel. Milles see seos õigupoolest seisneb?

Ühes “Valgustuse dialektikat” kokku

võtvas fragmendis “Le prix du progrès” (Progressi hind) tsiteerivad Adorno ja Horkheimer 19. sajandi prantsuse füsioloogi Pierre Flourens’i väidet, millega too vaidlustas kloroformituimestuse kasutamist meditsiinis. Flourens’i väitel olevat võimalik tõestada, et tuimasti mõjutab üksnes meie mälu neuronitevõrgustikku. Ühesõnaga: sellal kui meie kallal operatsioonilaul elusast peast lihunikutööd tehakse, tunneme me täielikult kogu seda hirmsat valu, kuid hiljem, pärast teadvusele tulemist, ei mäleta seda... Adorno ja Horkheimeri jaoks on see mõistagi tabavaks metafooriks saatuse kohta, mis tabab Mõistust, mis rajaneb looduse tõrjumisel iseendas: subjekti keha, mis on osa loodusest, tunneb täielikult kogu valu, kuid subjekt ei mäleta seda ainuüksi väljatõrjumise tõttu. See on looduse täiuslik kättemaks selle eest, et me tema üle valitseme: enese teadmata oleme omaenese suurimad ohvrid, kes end elusast peast lahkavad... Kas pole seda võimalik tõlgendada ühtlasi kui täiuslikku fantaasiastseenaariumi interpassiivsusest, Teisest Lavast, kus meil tuleb maksta oma aktiivse sekumise eest maailma? Ükski aktiivne vaba toimija ei tule toime ilma selle fantaatilise toeta, Teise Lavata, kus ta on täienisti manipuleeritav Teise poolt.¹² Sadosohhist võtab selle kannatuse meelsasti kanda, nähes selles juurdepääsuteed olemisele.

¹² Hegel “nurjab” selle fantaasia, näidates, et selle funktsiooniks on täita preontoloogilist vabadusekuristikku – taastada positiivne Lava, kus subjekt on paigutatud mingisse positiivsesse noumenaalsesse valda. Teisisõnu on Kanti käsitus Hegeli meelet mõtetu ja vastuoluline, kuna see toob vargsi uuesti sisse ontoloogiliselt täiskujulise jumaliku totaalsuse, s.o maailma, mida mõistetakse *ainult* Substantsina ja *mitte* lisaks veel Subjektina.

Võib-olla saaks sel teel tuua selgust ka Hitleri biograafide kinnismõttesse seoses tema suhetega oma vennatütre Geli Raubaliga, kes leiti surnuna Hitleri Müncheni korterist 1931. aastal, – otsekui Hitlerile omistatud seksuaalne perversioon annaks “varjatud muutuja”, intiimse puuduva lüli, fantasmaatilise toe, mis aitaks seletada tema avalikku isiksust. Otto Strasseri vahenduses näeb see stsenaarium välja järgmiselt:

“...Hitler olevat sundinud ta lahti riie-tuma, ise aga lamanud põrandal. Siis tul-nud neiu kükitada alla tema näo koha-le, et ta saaks teda hästi lähedalt uurida, ja see erutanud Hitlerit väga. Kui erutus oli jõudnud haripunkti, nõudis Hitler, et neiu tema peale urineeriks, ja see tõi talle rahulduse.”¹³

Kõige tähtsam selles stsenaariumis on Hitleri rolli äärmine passiivsus. See on fantasmaatiline tugi, mis tõukas teda meeletuseni destruktiivsele avalikule poliitilisele tegevusele – pole ime, et Geli oli nende rituaalide pärast meelegaheitel ja tundis tülgastust.

Siin peitub õige viis mõista “Matrixit”: selle kaudu, kuidas ta asetab üksteise kõr-vale perversiooni kaks aspekti – ühelt poolt reaalsuse taandamise virtuaalseks valdkonnaks, kus valitsevad meelevaldsed seadused, mille toimet on võimalik seisa-ta; teiselt poolt tõe, mida see vabadus varjab, subjekti taandamise ülima instru-mentaliseerituse ja passiivsuseni.

Inglise keelest tõlkinud Kajar Pruul

¹³ Tsit: R. R o s e n b a u m, Explaining Hitler. New York, 1999, lk 134.

JÜRI EINTALU

MATRIX: FILOSOOFIAL JUHTMED SEINAST VÄLJA!

Film "Matrix" inspireerib fantaseerima ja filosofoerima. Selle raskestijälgitav ideestik (alles kolmandal katsel – seekord CD pealt edasi-tagasi kerimisega vaadates – suutsin faabulast midagi taibata) haakub mitme klassikalise filosoofiaprobleemiga.¹ Samas ärgitab see film tõsisemalt suhtuma mõnesse seni pelgalt abstraktselt peetud võimalusse.

Tänapäeva tehnoloogia hägustab seni veel tervemõistuslikuna tundunud mõisteid, piire ja klassifikatsioone. Tehnoloogia seos filosoofia ja ulmekirjanduse ning -filmidega on keeruline ("Matrixi" esilinastuse ajaks olevat USA mõnedes laborites midagi sarnast olnud juba reaalsus). Mind ennast köidab eriti asjaolu, et teaduse ja tehnika areng ning ulmefilmid leiavad pragusid filosoofide klassikalistes arutlustes, meelitades meid looma täiesti uusi mõttekonstruktsioone ning analüüsima seni kahe silma vahele jäänud reaalsuse

susemudeleid. Filosoofide fantastilised arutlused ja elukaaged teemad on ju ikka olnud oma ajastu intellektuaalse tsensuuri kammitsas. Uuritud on peamiselt vaid selliseid mittetervemõistuslikke mudeleid, mida "tervemõistuslikkuse" normid lubavad.²

Kaasaegne akadeemiline filosoofia on ulmefilmidele aeg-ajalt tõsist tähelepanu pööranud. Nii on teadusfilosoof David Chalmers kirjutanud pikema loo "Matrix Phenomenon"³, soliidseks peetavas ajakirjas *The Journal of Philosophy* aga ilmus üsna hiljuti artikkel pealkirjaga "The Epistemology of X-files".

"Matrixi" mudel

Virtuaalreaalsuse kiiver on vahend, mis võimaldab siseneda arvutimängu, milles arvuti loodud keskkond näib ülireaalne ja milles osalemiseks ei pea mängija klõbis-

¹ Täni jääb heaks sissejuhatajaks filosoofia klassikalistesse probleemidesse õpik: B. Russell, *The Problems of Philosophy*. London etc, 1959. Selle esmatrükk ilmus juba 1912. aastal.

² Olen ka varem *Vikerkaares* kirjutanud filosoofia klassikaliste teooriate kammitsatusest: J. E i n t a l u, *Platoonilised meditatsioonid*. *Vikerkaar*, 1996, nr 10, lk 61–74; samuti sellest, et isegi kaasaegne teadus kannab endas keskaja ja katoliikluse pärandit: J. E i n t a l u, FFF: Filosoofia kui Fašistide Führer. *Vikerkaar*, 2002, nr 8/9, lk 89–102. Mujal aga maininud, et filosoofia klassikalised teemad on ignoreerinud neid abstraktseid võimalusi, mis seostuvad keskajal ketserlikeks peetud religioossete õpetustega: J. E i n t a l u, *Okultism filosoofiale probleemiks*. *Sirp*, 18.09.1998, lk 3.

³ Vt www.consc.net.

tama klahve – näiteks, et näha vasakul toimuvat, piisab pea pööramisest vasakule ja selle tagajärjel arvuti näitabki vasakul pool toimuvat. Täiusliku kiivri puhul tekib mängijal tunne, et ta tegelikult viibki sellises keskkonnas, kõnnib seal, jne. Juba ainuüksi säärase virtuaalreaalsuse võimalikkus tekitab rea filosoofilisi probleeme, millest on kirjutatud ka tõsisemaid raamatuid.

Kui mängus osalejaid on aga mitu, siis on võimalik arvuti loodud tehiskeskkonnas omavahel suhelda, võidelda, armastada jne. Oluline on siin see, et arvuti korreleerib eri mängijate virtuaalreaalsusi. Kui mina näen oma arvutiunenäos, et ma sind löön, siis sina saad oma arvutiunenäos vastu hambaid.

Filmis “Matrix” ongi tegu arvuti loodud kollektiivse unenäoga, milles osaleb kogu ühiskond. Loomulikult tõstab see rea kõhedusttekitavaid küsimusi. Kas maailm, milles ma praegu arvan end viibivat, on tegelik või on see pelgalt arvutiunenägu? Mida tähendab “tegelikult eksisteerima?” Kas on osa meie maailmast meile kollektiivselt sisendatud näiteks hariduse, propaganda ja reklaami näol? Kas keegi võiks meil juhtmed seinast välja tõmmata ja meid unenäost äratada?

Teiste olendite teadvuse probleem

Üks filosoofia klassikaline probleem, mis kahtlemata seostub “Matrixiga” – ehkki sellist seost on harva märgatud –, on nn “teiste olendite teadvuse probleem”. Siin küsin ma endalt, kas peale minu on veel teisi teadvusega olendeid või olen ma

üksinda maailmas – nagu ma arvaksin siis, kui oleksin solipsist.

Kui ma kahtleksin, kas ma äkki ei viibi arvuti loodud unenäos, siis loomulikult areneks see kahtlus küsimuseks, kas ma näen seda und üksinda või on selles mängus veel teisigi mängijaid? Kui teised inimesed, nii nagu ma neid tunnen, on mulle arvuti poolt sisendatud illusioonid, siis kuidas saaksin ma kindel olla, et nende illusioonide taga on teised reaalsed mängijad, kellele arvuti sisendab illusioone minust? Ehk olen ma maailmas ainus olend – nagu Robinson Crusoe pärast maailmahukku –, kelle aju on ühendatud arvutiga, mis sisendab mulle teiste inimeste olemasolu?

Ja isegi kui mitte olla ontoloogiline solipsist ning siiski uskuda, et teised teadvused on olemas, jääb ikkagi veel lahendada *identifikatsiooniprobleem* – küsimus sellest, millistes kehaes need teised teadvused pesitsevad ja millistes mitte. Näiteks: võibolla on igal inimesel teadvus: iga elusat inimkeha juhib selle vaim – sellal kui loomad on vaid teadvuseta robotid?

“Matrixi” faabula puhul saab identifikatsiooniprobleem järgmise ilme: millised mind ümbritsevatest näivnimestest on arvuti mulle sisendanud mängus osalevate pärisinimeste tegevuse tagajärjel, millised aga on *ainult* arvuti poolt loodud virtuaalinimesed? Täiuslikus arvutimängus täielikult osaledes poleks mul ju võimalik aru saada, millal ma mängin sinuga, millal aga arvuti sind sinu loata mulle imiteerib. Võibolla sa alguses mängisidki minuga arvuti vahendusel, seejärel aga surid, ent arvuti hoiab seda ikka veel minu eest saladuses? Ehk ma ainult arvan,

et Paul Keres on surnud – sellal kui arvuti vaid lülitas ta mängust välja?

Ent edasi eelistaksin keskenduda ühele tuntumale filosoofiaprobleemile.

Välismaailma probleem ja ulme

Nn “välismaailma probleemis” tõstetakse järgmine küsimus: kas eksisteerib miski “väljaspool” inimese mõtteid, kujutlusi, jne – miski, mis neid “sisemisi” mõtteid ja kujutlusi ehk esile kutsub, põhjustab? Selline probleem hõlmab küsimust, kas kehad on olemas ka siis, kui meie neid ei vaata ega muul viisil koge; aga ka sügavamalt küsimust, kas need asjad, mis mulle hetkel nähtuvad ja ka tunduvad olemas olevat, on olemas ka “tegelikult”.

Rangelt võttes on isegi teised teadvused minu teadvuse jaoks välismaailma objektid. Ent välismaailma probleem oma klassikalises sõnastuses uurib siiski seda, kas on olemas miski, mis on väljaspool *kõiki* teadvusi. Teisisõnu haakub see probleem esmalt küsimustega, kas on olemas mateeria ehk aine, kas on olemas füüsilised kehad; või ka abstraktsema küsimusega, kas on olemas Kanti “asi iseeneses”?

Välismaailma probleemil ja sellega seostuvatel probleemidel on pikk ajalugu. Filosoofid on esitanud mitmesuguseid skeptilisi ehk kahtlevaid argumente eesmärgiga näidata, et pole võimalik teada, kas välismaailm on olemas. Samas on püütud skeptilisi argumente väärata või

koguni tõestada, et välismaailm on olemas (või teda ei ole olemas). Teinekord on üks ja sama filosoof esitanud nii skeptilisi arutlusi kui ka nende ümberlükkeid. Selline filosoof oli näiteks Descartes.

Üks hiina mõttetark nägi unes, et ta on liblikas. Hiljem hakkas ta kahtlema, kas ta äkki pole liblikas, kes näeb unes, et ta on hiina filosoof.

Herakleitos nägi kord unes, et ta näeb und ja ärkab seejärel üles. Alul ta arvas, et ta ongi juba ärganud, seejärel aga selgus, et see oli ikka veel unenägu. Nii jõudiski ta küsimusele, kust me teame, et me kõik ikka veel ei maga.

Ka Descartes kahtlustas, et ta näeb ehk ainult unes, nagu istuks ta kamina ees ja soojendaks ennast. Lisaks mõtiskles ta ka võimaluse üle, et tegelikult on olemas vaid tema enda vaim ja kuri jumal – nn Descartes’i deemon –, kes aga petlikult sisendab talle, et olemas on ka füüsilised kehad, nagu puud, põõsad, taevatähed ja isegi Descartes’i enda käed ja jalad.

20. sajandi teisel poolel on tehnoloogiafännist filosoof Paul M. Churchland oma raamatutes⁴ fantaseerinud neuroteaduse ja -tehnoloogia arenguvõimaluste üle: näiteks neuronahelatega omavahel ühendatud ajude kompleks, milles ajud omavahel vahetult suhtlevad, moodustades teatava supermõistuse (niisiis “Matrixi”-filmiga veidi sarnane konstruktsioon).

Hilary Putnam aga on mõtisklenud võimaluse üle, et ehk on tulnukad röövinud tema aju, viinud selle kauge tähe Alfa

⁴ Nt P. M. Churchland, *Matter and Consciousness. A Contemporary Introduction to the Philosophy of Mind*. Cambridge; London, 1984.

Kentaur läheduses tiirlevale planeedile ja hoiavad seda seal nüüd mingis pütis erilahuses – kusjuures tema ajukoor on täis torgitud kõiksugu elektroode ning juhtmete abil ühendatud ülivõimsa kompuutriga, mis loobki talle illusiooni, just nagu viibiks ta ikka veel normaalse inimesena planeedil Maa, kirjutades siin oma surematuid teoseid.⁵ Kaasaegne ajuteadus lausa sunnib meid mõtlema Putnami radadel. Igatahes on nüüdisaegses filosoofias ingliskeelse väljendi *Brains In a Vat* lühend BIV muutunud erialaseks terminiks.

Ma ei oska täpselt ütelda, kas Putnam sai oma ideed ulmekirjandusest või ulmekirjandus Putnamilt. Nii või teisiti on lõbus lugeda Jersildi ulmejuttu ajust pütis, kes armub teise ajju nimega Emma.⁶ Samuti on mulle kustumatu mulje jätnud üks “X-failide”-film, kus agent Mulder esitab oma koomilis-paranoilise küsimuse: “Aga äkki ma praegu magan mingi hiidseene juurte vahel, kes eritab minu verre hallutsinogeenseid aineid, seedides mind aeglaselt?” Ja muidugi on “Matrix” häiriv oma võimalusega, et mingi arvuti, kes asendab Descartes’i deemonit, sisendab meile kollektiivset unenägu maailmast, mida tegelikult pole olemas või mis oluliselt erineb *päris* maailmast.

Tuntumad vastused välismaailma probleemile

Materialistlikud ontoloogilised õpetused väidavad, et välismaailm *on olemas*, kus-

juures teadvus olevat vaid mateeria seisund või midagi sellesarnast. Dualistlikud õpetused, nagu Descartes’i teooria, väidavad, et välismaailm on olemas, aga teadvus olevat mitteaineline iseseisev substans. Seevastu idealistlikud õpetused, nagu Berkeley teooria, eitavad välismaailma olemasolu.

Epistemoloogilistest seisukohtadest mainigem, et skeptikud kahtlevad, kas välismaailma olemasolu on võimalik *teada*. Antiskeptikud seevastu väidavad, et sellist asja on võimalik teada saada või et skeptikutel vähemalt pole õnnestunud tõestada vastupidist.

Välismaailma olemasolu kasuks või vähemalt skeptiliste argumentide vastu on esitatud kõige erinevamaid arutlusi. Descartes näiteks arvas, et Jumal on täiuslik olend ja peab seepärast olemas olema, muidu poleks ta täiuslik. Täiuslik olend on aga džentelmen, kes ei lase inimestel ilmaaegu uskuda kehade olemasolusse.

Ma ise leian siiski, et kuigi kehade olemasolus kahtlemine pole tervemõistlik, on kehade olemasolu tõestamine jaburate argumentidega veelgi jaburam kui nende olemasolus kahtlemine.

20. sajandi filosoofias on mõõtuandvaks olnud aga *tähendusteooria*. Siit tuleb ka uus rõhuasetus välismaailma probleemi puhul. Nüüd päritakse tihti hoopis seda, mida *tähendab* väljend “välismaailm” ja mida *tähendavad* väljendid “olemas olema” ja “tegelikult olemas olema”.

Levinud on seisukoht, et filosoofia

⁵ H. P u t n a m, *Brains In a Vat*. Rmt-s: *Skepticism. A Contemporary Reader*, Ch. 1. Ed. K. DeRose, T. A. Warfield. New York; Oxford, 1999.

⁶ P. Ch. J e r s i l d, *Elus hing*. Tallinn, 1990.

klassikalised probleemid – kaasa arvatud välismaailma probleem – on *mõttetu*d pseudoprobleemid, millega tegeleb mõtetu metafüüsika. Nii arvasid näiteks 20. sajandi esimesel poolel nn neopositivistid. Ent ka 20. sajandi üks tuntumaid filosoofe Ludwig Wittgenstein leidis nii oma loomingu varasel kui hilisel perioodil, et välismaailma probleem on mõtetu (kuigi ta seda eri aegadel erinevatel põhjustel uskus). Juba väide kehade olemasolust olevat mõtetu, mistõttu olevat mõtetu ka selles väites skeptikuna kahelda – ja ühtlasi olevat mõtetu hakata skeptiku mõttetu id kahtlusi selliste mõttetu te väidete tõesuses ümber lükkama. Sest vaid mõttekad väited saavad olla tõesed või väärad ja vaid mõttekate väidete tõesuses saab kahelda. Mõnda aega enne oma surma leidis Wittgenstein muide, et ka lause “Praegu ma tegelikult magan” on mõtetu.⁷ Muide: kas lause “Praegu ma olen surnud” on mõtetu või mitte? – “Mõtetu!” kostab äkki Wittgensteini hää...

Mulle siiski tundub, et lihtsureliku inimese jaoks pole see rahuldav lahendus, kui talle ütelda, et tema veendumus, et maailm oli olemas juba enne teda ja teisi inimesi, pole ei tõene ega väär, vaid on sisutihja häälightsuse paranoiline produkt.

“Reaalne olemasolu” ja seosed muljete vahel

Jätame hetkeks kõrvale abstraktse välismaailmaprobleemi – selle totra küsimuse, kas on olemas miski, mis on kõikide meie meelemuljete “taga” ja neid muljeid “esile

kutsub”. Küsigem hoopiski, kuidas *tavalised* inimesed *tavaliselt* otsustavad selle üle, kas üks või teine neile kangastuv ese on ka “tegelikult” olemas.

Ma kõnnin kõrbes ja näen taamal virvendavat linna. Kohale jõudes selgub ometi, et mingit linna pole olemas – vähemalt selle koha peal mitte. See oli vaid miraaž. Minu varasemad ja hilisemad nägemismuljed pole piisavas seoses, korrelatsioonis, otsustamaks, et nähtud linn selle koha peal oli “tegelikult olemas”.

Ma näen laua kohal eset ja haaran seda käega, ent mu käsi tungib pildist läbi. See oli vaid illusioon, mustkunstniku trikk. Minu nägemismuljed ja kompimismuljed pole omavahel piisavas korrelatsioonis väitmaks, et nähtud ese oli “tegelikult olemas”.

Mees tänaval räägib iseendaga ja patsub nagu pantomiimis oma nähtamatu kaaslaste õlale. Lõpuks viiakse ta (koos oma nähtamatu kaaslastega) hullumajja. Ta ise on küll veendunud, et ta näeb, kuuleb ja katsub oma kaaslast. Teistel inimestel see ometi ei õnnestu. Nähtamatut kaaslast peetakse vaid vaimuhaige hallutsinatsiooniks. Eri inimeste muljed pole omavahel piisavas korrelatsioonis ütlemaks, et mehe (teistele nähtamatu) kaaslane on “tegelikult olemas”.

Umbes nõnda arutles George Berkeley. Seejuures pole üldse oluline, et Berkeley eitas abstraktse välismaailma olemasolu. Huvipakkuv on aga Berkeley arusaam, et asjad, mida me arvame “päriselt” olemas olevat, on tegelikult Jumala mõtted, mida me kaasa mõtleme (ja see seletab, miks

⁷ Vt L. Wittgenstein, Tõsikindlusest. Tartu, 2000, §676.

erinevate inimeste muljed “samast asjast” on sarnased). Miraažid, illusioonid ja hallutsinatsioonid aga ei ole Jumala enda mõtted. Berkeley õpetuses on Jumal nagu telefonikeskjaam, mis korreleerib erinevate inimeste muljeid. – Siit on vaja astuda vaid üks samm edasi nägemaks, et “Matrixis” toimib võimas arvuti mõneti sarnaselt Berkeley Jumalaga.

Kabalistika ja “Matrix”

Piiskop Berkeley oli kristlane, kes uskus, et tema teooria päästab ristiusu skeptikute käest. Vaevalt ta aimas, et see puhub elu sisse ka nendele uskumustele, mida ortodoksne kirik pidas ketserlikeks, nt kabalistikale. Õigupoolest saavad Berkeley teooria abil tuule tiibadesse kogu parapsühholoogia ja mitmesugused vara- ja eelkristlikud õpetused.

Miks ma arvan, et unes nähtu oli eba-reaalne? Ma nägin unes, et kõndisid mulle Viru tänaval vastu, niudevöös ja raske kandam pealael. Ent sina seda unes ei näinud. Ka ärkvel olles ei kogenud sa midagi niisugust. Kahju küll. See oli vaid unenägu. See kaunis episood ei olnud tegelik, sest meie unemuljed ja ka ärkvelolekulmuljed polnud omavahel piisavas korrelatsioonis.

Ent Berkeley teooria põhjal peaks ju olema nõnda, et *kui* erinevate inimeste unenäod oleksid omavahel heas korrelatsioonis, *siis* peaksime me nendele unenägudele omistama ka teatava reaalse eksistentsi kaalu. – Ja just seda väidavadki parapsühholoogilised teooriad. Eriliste

võimeteiga inimesed (või siis piisavalt õpetatud ja treenitud inimesed) suutvat poolune seisundis teiste inimestega telepaatiliselt kontakti võtta. See korreleerivat nende unenäod. Nõid näeb unes, et ta mingi loomana kellegi voodi kohal hõljub, ja see keegi teine näeb omakorda unes, et tema voodi kohal hõljub keegi (üks kole loom, mis paneb unes karjuma). Ja pole siis ime, kui parapsühholoogid väidavad, et tegemist ongi reaalsusega – nimelt “astraalmaailmaga”, milles sooritatakse “astraalrännakuid”.

Kerge on nüüd näha, et parateooriate keeles võiks “Matrixi” virtuaalreaalsust nimetada ka “astraalreaalsuseks”. Vaevalt aga osati muistsetes usundites aimata, et “teisipoolsust” võiks juhtida arvuti.

Segadused avalikkuse kriteeriumiga

Niisiis me otsustame “tegeliku” eksisteerimise üle, lähtudes muuhulgas ka korrelatsioonist *eri* inimeste muljete vahel. – Ent argimõistuski ütleb ju meile, et alati ei ole ju vähemus see, kes eksib. Enamus võib ju olla näiteks massipsühhoosis. Nii ähvardabki meid ontoloogiline demokraatia või siis see, mida kartis Bertrand Russell: et tõesus või väärus taandub vaid enamuse arvamusele.

Kas psühhiaater tohib siis otsustada selle üle, mis on “tegelikult olemas” ja mis on vaid “hallutsinatsioon”?⁸ Võib-olla UFO-d on siiski olemas, ent nad võtsid kontakti vaid nende vähestega, keda ülejäänud peavad imelikeks? “Matrixi” pu-

⁸J. E i n t a l u, Psühhopaatilise filosoofia manifest. *Vikerkaar*, 1995, nr 9/10, lk 104–123.

hul: kui Robinson Crusoe oleks ainus, keda pole veel virtuaalreaalsusesse tõmmatud, ja ta ehitaks purjeka ning jõuaks sellega lõpuks mandrile, usuks ta arvata-vasti, et kõik teised on ühendatud arvutitega ning hallutsineerivad – sellal kui enamuse arvates poleks teda ennast üldse olemas, kuna ta pole nähtav virtuaalreaalsuses. Oleks kahju küll, kui teistele enda olemasolu tõestamiseks tuleks näiteks endale narkootikume süstida.

See võimalus tekitab ebamugavustunde. Ent veelgi hullem on alles tulemas: dissidentlikke teisitänägijaid võiks ju olla palju, koguni 50%. Võib-olla mõned objektid on avalikud ühele osale elanikkonnast, teised objektid aga teisele osale elanikkonnast. Mida me selliste olukordade kohta peaksime ütlema? Mida peaksime arvama siis, kui umbes pooltel inimestest oleks religioosne kogemus, aga ülejäänutel mitte? Või siis, kui pool elanikkonnast oleksid pimedad, ülejäänud aga nägijad? Kindlasti viiks see variant meid “X-failide” radadele. Nii võiksimme aga jõuda ka ontoloogilise relativismini: seisukohani, et olemasolu on suhteline – sõltuv olemasolu üle otsustajaist.⁹

Tuleviku ennustamise probleem on primaarsem

Kujutlegem kaht eri maailma, mis on asustatud erinevate “tegelikult eksisteerivate” objektidega, kuid kõik meie muljed nii minevikus, olevikus kui ka tulevikus

oleksid neis täpselt samad ega saakski erinevad olla, kusjuures me ise teaksime täpselt ette, millised meie muljed tulevikus on. Sellisel puhul ütleksid filosoofid, et meie ontoloogiline valik on kogemuse poolt “alamääratud”.

Ent sellisel puhul tekiks ka üsna loomulik küsimus: mis vahet seal siis on, kummas maailmas me just viibime? On tähelepanuväärne, et oma teoses “Tõsi-kindlusest” peab Wittgenstein §-s 35 väidet kehade olemasolust küll mõttetuks, ent §-des 119–120 kaalub ta hoopiski võimalust, et praktikas ei teeks see mitte mingisugust vahet, kas kehad on olemas ka siis, kui keegi neid ei koge.

Agas mis siis ikkagi praktikas vahet teeks? – Kujutlegem nüüd hoopiski olukorda, kus maailm oleks asustatud teistsuguste “tegelikult eksisteerivate” objektidega, kui meie teadlased seni on arvanud, kusjuures selle tagajärjel oleksid ka meie muljed tulevikus märgatavalt erinevad meie senistest ootustest. Teisisõnu tähendaks see muuhulgas, et meie teadlased ei osanud tulevikku õigesti ennustada. Näiteks hakkaksid homme toimuma ootamatud asjad, mida meil oleks targem olnud ette näha täna. Selline võimalus teeks küll praktikas mingit vahet.

Pangem aga tähele, et praktikas teeb vahet ainult tulevikumuljete erinev toimimine: viited objektide olemasolule on tähtsad vaid muljete ennustamise seisukohalt.

Kuigi Wittgenstein pidas välismaailma

⁹ Vt ka: J. E i n t a l u, Intuitsiooni kaitseks. *Acta Universitatis Scientiarum Socialium Et Artis Educandi Tallinensis*, Humaniora A8, 1998, lk 9–20, kus olen vaidlustanud intersubjektiivsust teaduslikkuse tunnuseksena.

probleemi mõttetuks või ebapraktiliseks, ei eitanud ta ometi tulevikuennustamise probleemi praktilisust (vt nt “Tõsikindlusest”, §474). Ja kuigi ta ehk pidas mõtetuks kahelda meie tavaüldistuste *arukuses*, ei järelduks sellest arvamusest veel sugugi, et mõttetu oleks kahelda ka selliste üldistuste *õigsuses*. Niisiis Wittgenstein ei elimineerinud tulevikuennustamise probleemi kui mõttetut pseudoprobleemi ja tundub, et ei üritanudki seda teha.

Ma koguni leian, et mitte kellelgi pole õnnestunud näidata filosoofia põhiprobleemi – nimelt ennustamise probleemi – mõttetust. Samuti tundub mulle, et enamik siin käsitletud probleemidest taandub ennustamise probleemile, mis viimastel aastakümnetel on unarusse jäetud. Näi-

teks parapsühholoogilised teooriad oleksid veenvad vaid juhul, kui parapsühholoogid sageli õigesti ennustaksid meile (või vähemalt neile endile) jälgitavaid sündmusi.

Kui nüüd “Matrixi” juurde naasta, siis tegelikult on küsimus ju vaid selles, kas keegi või miski saaks meie maailma “kontaktist välja tõmmata”. See pole aga midagi muud kui Russelli vana ja jube küsimus, kas pole me ehk haned, kes usuvad, et neile antakse iga päev süüa – kel aga jõululaupäeva hommikul raiutakse pead otsast.

Küll aga tahaksin juhtmed seinast välja tõmmata kaasaegsel akadeemilisel filosoofial, mida pean mõistust eiravaks kollektiivseks intellektuaalseks unenäoks.¹⁰

¹⁰ Käesolev essee taotleb olla süvafilosoofiline, kuigi akadeemilise maailma realselt eksistee-rivas, ent siiski mõttetus astraalmaailmas teda sellisena ei käsitletak.

BRUNO MÖLDER

MATRIX PURGIS

Ma nägin eelmisel nädalal unes, et olin *Vikerkaarele* filmist “Matrix” essee juba ära kirjutanud. Seejärel ma ärkasin ning avastasin kahetsusega, et esseed pole kusagil. Nüüd hakkasin seda kirjutama, kuid tunnen, et miski segab mind – justkui pind minu mõtteis, mis torkab ja sosistab: “Niipea kui sa selle essee valmis saad, ärkad sa üles ning avastad, et see on sul veel kirjutamata. Kuidas sa tead, et sa praegu ei maga? Kuidas sa tead...?”

“Selles trumlis on nende maailm. Nende kehad aga – mis meie tegelikkuses eksisteerivad ainult püsivate mulgukombinatsioonidena perfolintides – asuvad kirstudes, päris põhjas... See kõige äärmine seal peab end imekauniks naiseks. Ma võin teile täpselt rääkida, mida ta näeb, kui ta vaatleb end alasti peeglis. Või mis vääriskivisid ta armastab. Mis nõkse ta kasutab meeste püüdmiseks. Ma tean seda kõike, sest oma FATOGRAAFI abil lõin mina talle meie jaoks kujuteldava, tema jaoks reaalse keha, tõelise keha – näo, hammaste ja higilõhnaga, stiletarmiga abaluul, juustega ja orhideeõitega, mida ta juustesse pistab, niisama tõelise nagu

on teie jaoks teie käed, jalad, kõht, kael ja pea! Ma loodan, et te ei kahtle oma olemasolus, kas on nii?”¹

Kas ma tean, et mul on käed? “Mis on maatriks?” Äkki on ajakiri *Vikerkaar* kogu oma aastakäikudega üksnes mulk fatograafi perfolindis? Kas vastus on kusagil olemas? Mis on küsimus?

Maatriks on kõikjal me ümber...

Aga tõepoolest, milles on küsimus? Ma arutlen siinses essees põhjalikumalt ainult ühe filosoofilise probleemi üle, mille “Matrix” meile esitab. See on nõndanimetatud skeptiline võimalus, et välismaailm võib osutada hoopis teistsuguseks, kui oleme harjunud eeldama, ning ma lähen sellele küsimusele analüütilise filosoofia vaatenurgast. Loomulikult võib sellest filmist leida ainet mis tahes filosoofiliste küsimuste käsitlemiseks. Kuid nii on see ka mis tahes teise asjaga – kes näeb, see leiab, ning kes on leidlik, suudab igasuguse jutu Eiffeli torni peale viia, nagu õppisime “Wikmani poistest”. Selles mõt-

¹ Nõnda saime Jaan Kaplinski tõlkes lugeda Stanislaw Lemi raamatust “Ijon Tichy mälestused” (Tallinn, 1967, lk 13). Koos tehnika arenguga arenevad ka õela teadlase vahendid, millega ta tekitab meile tavamaailma illusiooni.

tes ei tahaks ma Žižeki haarava võrdlusega päriselt nõustuda.² “Matrix” sarnaneb Rorschachi testiga muidugi, kuid kas ei käivitu sarnane efekt mis tahes mitme-mõttelise stiimuli korral, mis ärgitab fantaasiat lendu tõusma. “Sõrmuste isandast” võiks samuti leida filosoofilisi probleeme igale maitsele. Hea tahtmise korral isegi kinopiletist, mis sai selle vaatamiseks ostetud.³ Fantaasia kipub aga enamasti liikuma ikka sisseharjunud radu pidi – ja nii juhtubki, et analüütikud näevad enda ees analüütilisi probleeme, psühhoanalüütikud aga tunnevad ära vihjeid psühhoanalüüsile.

Kuid “Matrix” on endasse kondenseerinud tõepoolest mitmeid Lääne kultuuris esinevaid arhetüüpe ning ettekujutusi. Võiks isegi öelda, et filosoofilises plaanis ei leidu selles filmis midagi originaalset. Arvan, et Platon tunneks end kinosaaalis üpris koduselt. Ilmsed on ka filmi religioossed vihjed. “Matrixi” juhtideeks aga paistab olevat hoopis vabaduseideaal – usk, et inimese võimet ise oma valikuid teha ei ole võimalik murda ka kõige salakavalamate mehhanismide abil ning valikuvabaduse poolt tekitatav ettearvamus ning ennustamatus ongi see trump, millega inimene võib astuda vastu endast muidu palju võimsamatele masinatele.

Samas esineb filmis ka vihjeid, mis heidavad sellele ideaalile hoopis teistsugust valgust. Kui inimene on oma valikutes vaba, kuidas on siis võimalik tema valikuid ette ennustada? Neo külaskäik oraakliproua juurde on mõttekas vaid siis, kui Oraakel tõepoolest ette näeb, kuidas asjad edaspidi arenevad. Kuid sellisel juhul ei oleks asjad saanud areneda teisiti ja järelikult ei ole tegelased oma valikutes vabad. Samas on võimalik veelgi intrigeerivam tõlgendus, millele osutab filosoof Theodore Schick, jr⁴ ning mis saab tuge ka filmi järje “Matrix Reloaded” vaatamisest. Oraakel mitte ei ennusta õigesti ette inimeste tegusid, vaid ta suunab neid nendele tegudele. Tekitades inimestes illusiooni oma kõikeadmisesest, paneb ta nad uskuma, et lähebki nii, nagu ta ütleb. (Meenutagem kas või Trinity veendumust, et Neo ei saa surnud olla, sest Oraakel ennustas talle, et ta armub sellesse Ainsasse, ning tema ongi armunud ja seega on Neo see Ainus, kuid Ainus ei saa ometi surra.) Oraakli ennustused on niisiis isetäituvad. Oraakel programmeerib Neo. Selline tõlgendus aga keerab inimese valikuvabaduse küsimusele peale veel ühe keeru. Kui minu valiku määrab ära kellegi salakaval mõjutus, kas on tegu siis veel vaba valikuga? Küsimus ongi selles, et kui

² Vt S. Ž i ž e k, *The Matrix: Or, the two sides of perversion*. Rmt-s: “The Matrix” and *Philosophy*. Ed. W. Irwin. Chicago; La Salle (Ill.), 2002, lk 240.

³ Kinopilet on muide tõepoolest filosoofiliselt äärmiselt huvitav objekt. Ühelt poolt on ta materiaalne ese, teisalt asetab ta selle omaniku keerukasse sotsiaalsete suhete võrgustikku. Kas kinopileti sotsiaalsed omadused kaasuvad selle materiaalsete omadustega? Milline on metafüüsiline erinevus kehtiva ning kehtetu kinopileti vahel? Nende põhjuslik toime kinokülastajale tundub erinev. Kas kehtetu kinopilet on lihtsalt tükk füüsilist ainet või on tegu hoopis kinopileti kehtivuse luhtunud kehastusega? Jäägu need küsimused omaette esseed ootama.

⁴ Vt ka: T. S c h i c k, jr. *Fate, freedom, and foreknowledge*. Rmt-s: *The Matrix and Philosophy*, lk 97–98.

suur osa isiku valikuist jääb mõjutamisele allumata ning nõnda programmeerimatuks ning ennustamatuks. Ja seepärast ohtlikuks. Filmis “Matrix Reloaded” ilmneb, et Oraakel on ise üks maatriksi programmidest. Ja seega omakorda programmeeritud kellegi või millegi poolt – olles osa mingist suuremast plaanist. Ma ei imestakski väga, kui lõpuks selguks, et niinimetatud maatriksiväline maailm on mõnes metamaatriksis loodud ettekujutus. Seegi idee pole uus, jooksnud läbi juba ulmefilmistki: “Matrixiga” samal aastal oli näivreaalsuste hierarhia teemaks David Cronenbergi filmis “eXistenZ”.

Kuid nagu öeldud, mõtisklen ma siin vaid ühe kitsa probleemi üle, mida see film näitlikustab. Purki pistetud ajude üle. Enne selle kallale asumist tahaksin siiski veel lühidalt osutada paarile eelarvamusele, mida selles filmis kohtab ning mis minu arvates võiksid ka teistsugused olla.

“Matrix” väljendab hirmu tehnika ees, hirmu, mis ei olegi nii ebaharilik. Tehisintellekt on asunud võitlusse inimestega. Tegelikult me kardame asju, mida me ei mõista. Mõnikord ma kardan oma arvutit – ma kardan, et mulle tundmata põhjusel paneb ta ennast kinni ning ei taha enam käivituda. Ning mul puudub plaan B sellises olukorras tegutsemiseks. Me kardame ka endast tugevamat – ja robotid on meist tugevamad. Kuid need kartused on põhjendamata, sest arutlusest on puudu otsustav eeldus. Nimelt isegi kui robot hakkaks end ise kontrollima, siis oleks tal ilmselt nõnda palju toimetamist, et inimkonna kõrvaldamine ei pruugi talle “pähegi” tulla. Tehnika ei ole loomult kuri. Kartus, et robotid hakkaksid inimesi hä-

vitama, tundub inimese motivatsioonisüsteemi peegeldusena robotite hingeellu. Miks peaksid nad *tahtma* seda teha? Kust me võtame, et robot on motiveeritud olemasolevat olukorda muutma isegi siis, kui ta on võimeline välja mõtlema plaani selle teostamiseks? Peale selle – võime valitseda ning soov valitseda ei ole omavahel loogilises seoses. Kuivõrd tehisintellekt on programmeeritud mõtlema loogiliselt, siis ei suuda ta oma võimelisuse teatavaksvõtmise juurest kuidagi loogiliselt teel jõuda soovimise juurde.

Teine probleem seondub juba lähemalt skeptitsismiga, millele käesolev esse on pühendatud. Nimelt see on küsimus kurja geeniusse kurjusest. Kõikides mõttelistes eksperimentides, kus kujutatakse ette tegelast, kes manipuleerib meie meeltega või tekitab meie ajus eksitavaid ärritusi, nimetatakse teda kurjaks või õelaks. Juba Descartes, kes ilmselt kasutas seesugust skeptilist stsenaariumi esimesena, kasutas nimetust *malin genie*. Miks on nii ilmne, et see teadlane, demon või tehisintellekt, kes asetab minu aju purki ning tekitab temas illusiooni mugavast ning rikkalike naudingutega pikitud elust, on kuri ja õel või vähemalt ebamoraalne? Muidugi võidakse küsida, et kas on siis ilus teisi purki toppida. Kuid kas meil, purgiajudel, on olemas taustsüsteem, mille põhjal hinnata selle demoni headust või moraalsust? Võib-olla oleme osa laiemast ettevõtmisest, mille tähtsust me ei suuda hinnata. Võib-olla ongi patareina energia tootmine parim, mida inimkond võib anda temast evolutsiooniliselt kõrgemale liigile. Kas tapamaja on oma loomult õel asutus? Ning kas ma käitun ebamoraalselt sea-

praadi süües? Või on see hoopis mittemoraalne tegu, st tegu, mis on moraaliväline ning pole hinnatav kui moraalne või ebamoraalne, hea või kuri?

Kas ka mina olen maatriksis?

Pilt tohutust istandusest, mis sisaldab korrapäraselt paiknevaid toitevedelikuga täidetud mahuteid, milles lebavad juhtmetega ühendatud inimkehad, on üks "Matrixi" meeldejäävamaid kujundeid. Ei ole selge, kas nood olendid magavad või on veelgi sügavamas teadvustamatuses seisundis. Selge on aga see, et nende endi meelest käivad nad tööl, teenivad raha, söövad praadi, jalutavad mererannal ning teevad kõike muud, mida inimesed on harjunud tegema.

Skeptilist stsenaariumi võib ka lihtsustada. Ma võin kujutada ette, et minust on järel ainult aju, mis on asetatud purki lahuse sisse ning mille kõik närviteed on seotud juhtmetega, mis viivad võimsasse arvutisse, mis tekitab minus täiesti kooskõlalise mulje välismaailmast.⁵ Mul on mulje, nagu oleks mul keha, nagu liigutaksin ma käsi ning näeksin, kuidas mu käsi liigub. Samas ei ole mul keha ega käsi, pole silmigi – on ainult aju, purk ning arvuti. Tegelikult on kogu see tavaelu minu vaimus tekitatud unenägu või hallutsinatsioon.

Sarnase võimaluse üle mediteerides jõudis René Descartes juba 1641. aastal

järeldusele, et meeli ei saa usaldada. Kuri deemon võib tekitada minus illusiooni ümbritsevast maailmast, kusjuures tegelikult ei ole olemas midagi sellist, nagu mulle näib olevat. Seega ei saa loota, et tõsikindla teadmise allikas peitub meie meeltes.

Hiljem on selle küsimuse juurde ikka ja jälle tagasi tulnud. Kui kogu teadmine välismaailma kohta põhineb meeltel, kuidas saame olla kindlad, et me meeled meid süstemaatiliselt ei peta? Tõepoolest, tundub, et me oleme suletud oma nähtumuste maailma – meile on antud vaid me oma sisemised nähtumused, nimetatagu neid siis kuidas tahes – tajud, ideed, meeleadmed vms. Otsene ühendus välismaailmaga tundub võimatu. Epistemoloogias nimetatakse säärast seisukohta kaudseks tajuteooriaks. Lihtsustatult öeldes seisneb see väites, et meie teadmine välismaailma kohta on kaudne teadmine, mis põhineb meie teadmistel oma sisemistest nähtumustest. Kui aga selline arusaam omaks võtta, siis näib, et skeptilise järelduse eest ei ole mingit pääsu. Asi on selles, et kui neidsamu nähtumusi tekitaks mõni teistsugune allikas, siis nähtumuste sfääri suletud subjektile ei ilmneks sealjuures mingit erinevust.

Ent kas ei leidu siis mingit võimalust selle tuletuse tõsikindluse tagamiseks, nõnda et alati, kui mulle midagi näib olevat, siis see ka on niiviisi? Paraku ei ole nendelt eeldustelt see võimalik. Väited

⁵ Täpselt sellist stsenaariumi kirjeldas analüütilises filosoofias esimesena Hilary Putnam: H. Putnam, Reason, Truth, and History. New York, 1981, lk 5–8. Lähedaste olukordade üle aga oli enne teda mõtisklenud veel Robert Nozick: R. Nozick, Anarchy, State, and Utopia. New York, 1974, lk 42–43.

maailma kohta ei ole ei deduktiivselt ega induktiivselt tuletatavad väidetest nähtumuste kohta. See on tähtis asjaolu. Ei leidu mingit loogikaseadust, mis lubaks lausest "Mulle näib, et see on kass" tuletada lause "See on kass". Niisamuti ei saa seda induktiivselt tuletada – isegi kui me eeldame, et kassi olemasolu on mulle alati nähtunud ainult siis, kui kass on, ei järeldu sellest, et ma tulevikus ei võiks eksida. Pealegi eeldatakse sellega midagi lubamatut antud arutlusastmel, nimelt seda, et ma ei ole varem eksinud. Seda teadmist ei saa kuidagi põhjendada nähtumustest lähtudes, iseäranis olukorras, kus nähtumuste endi usaldusväärsus on kahtluse all.

Niisiis – kui ma tunnen välismaailma vaid selle kaudu, milliseid nähtumusi ma oma vaimus leian, siis võiks välismaailm ka olemata olla. Kõige selle järgi otsustades, mis mulle praegu paistab, ei pruugi ka mina olla käte ja jalgadega isik, vaid ainult aju, mis loksuh purgis, mida põrmitseb õela muigega kuri teadlane.

Veel enam – mis alust on mul oma tajumustele tuginedes arvata, et mul üldse on aju? Meile õpetatakse koolis, et igaühel meist on aju, mis mingil moel tagab selle, et me mõtleme ja näeme. Kuid kuidas saaksin ma teada, kas ka *minul* on aju? Võib-olla on aju ainult nendel inimestel, kelle kolju on avatud. Minu aju ei ole keegi näinud. Ja kas sellestki piisaks? Oletame, et ma pistan oma pea röntgeni-aparaadi alla ja näen pilti oma ajust. Võib-olla läks röntgeni-aparaat rikki ning väljastas pildi eelmise patsiendi ajust, aga mitte minu omast. Isegi kui mul osutuks võimalikuks mingil moel oma aju vahe-
tult vaadelda, ei piisaks sellest. Nähtumus

ei ole ju tõsikindel teejuht reaalsusse. Võib-olla ei ole ma isegi mitte aju purgis, vaid pisike mikroprotsessor, mis on programmeeritud tekitama tajumuslikke illusioone sellest, et ma olen inimene, ma mõtlen, kirjutan artikleid ning oman kolba sees aju. Annad skeptikule sõrme, võtab terve käe ning aju takkapihta.

Kuid jääme siiski purgiajude juurde. Me võime edasi mõelda ning jõuda järeldusele, et kuna ma ei tea, et ma ei ole aju purgis, siis peale selle, kuidas mulle paistab, ei tea ma midagi selle kohta, kuidas asjad päriselt on. Teisisõnu ei tea ma pea-aegu mitte midagi. Igasuguse teadmispretensiooni võib siduda teadmatusega sellest, kas ma olen aju purgis, ning jõuda tulemusele, et see pretensioon on alusetu. Filosoofide seas on kombeks arutleda järgmiselt. (Eeldame argumendi huvides, et purgiajude maailmas ei ole kasse, seal on üksnes arvuti, juhtmed ja kuri teadlane. Kassid on maailmas, kus ei ole ajusid purkides.)

(1) Ma ei tea, et ma ei ole aju purgis.

(2) Kui ma ei tea, et ma ei ole aju purgis, siis ma ei tea, et maailmas leidub kasse.

Seega:

(3) Ma ei tea, et maailmas leidub kasse.

Mulle võib tunduda, et minu ees istub kass, kuid see ei tähenda midagi. Ma ei tea seda. Kui maailmas on kasse, siis ei ole ma aju purgis. Kui ma olen aju purgis, siis ei ole maailmas kasse. Ja kui ma ei tea, et mina purgiajude maailmas ei viibi, siis kuidas saaksin ma teada, et minu maailmas leidub kasse.

Vastuseks sellisele arutlusele on püütud (iseäranis Robert Nozicku ning Fred

Dretske⁶ poolt) arendada välja selliseid teadmise mudeleid, mis eitavad teist eeldust. Nimelt selleks et midagi teada, ei ole tarvis teada seda, mis sellest teadmisest järeldub. Selleks et teada, et minu ees istub kass, ei ole tarvis teada, et ma ei ole aju purgis või et minu ees ei istu koer või jännes. Mingi väite tõesus toob enesega kaasa selle väite eituste väärtuse, kuid kõiki neid ei ole ometi tarvis teada, selleks et teada seda väidet. Kui midagi on tarvis teada, siis Dretske järgi on selleks pigem olulised alternatiivid sellele väitele. Ebaoluliste alternatiivide teadmine ei ole vajalik. Teiste filosoofide meelest aga on järelduste teadmise seesugune kitsendus hoopis piisavaks põhjuseks, et selline teadmiskäsitlus tervikuna tagasi lükata.

Millele toetub aju sisaldav purk?

Nägime niisiis, et filmis “Matrix” kujutatud võimalus, et me oleme aju purgis, kujutab endast tõsiseltvõetavat skeptilist võimalust. Järgnevalt tutvustan ma kahte vastust skeptikule, mis teineteist täiendavad, – eksternalismi ja kontekstualismi. Filosoofide seas on need lahendused tuntud ning ma ei taotle siin midagi originaalset välja pakkuda. Küll aga tasub tähele panna, et paljude autorite meelest need vastused luhtuvad, kuna need eeldavad juba eos, et skeptikul ei ole õigus, et skeptiku maailm ei ole meie maailm. Arvan siiski vastupidist – just skeptikul ei ole

meie maailmas kohta, kui eksternalism ning kontekstualism on õiged.

Eksternalismi on mitmesugust. Keelefilosoofias tähendab see seisukohta, et sõna osutus (st see, mida ta tähistab) on ära määratud selle välismaailma objekti poolt, millega ta on põhjuslikult (või teoloogiliselt või läbi kasutusmallide ahela) seotud. Nii osutab sõna ‘kass’ päris kassidele ning mitte mingile kassi abstraktele ideele või minu sisemisele ettekujutusele kassist. Niisamuti on minu mõtete sisu määratud ära nende objektide poolt, mis minus neid mõtteid tekitavad. Eksternalism eitab arvamust, nagu oleks sõnadel osutus iseenesest, tänu oma seestmistele omadustele, näiteks vormile. Meil võib olla kaks täpselt sama vormiga esitust (pilti või sõna), kuid üks nendest osutab objektile, kuna ta on tekkinud õigel viisil; teine, mis on selle vormi omandanud juhuslikult, sellele objektile ei osuta.

Eksternalismi põhjendamiseks ei ole siinkohal ruumi. Kuid vaatleme, mida võib sellest järeldada purki pistetud ajude kohta. Hilary Putnam oli esimene, kes näitlikustas eksternalismi just purgiajude abil.⁷ Eeldame, et ma ei ole aju purgis ning minu sõnadel on normaalne osutus. Niisiis osutab minu sõna ‘kass’ kassile ning ‘purk’ purgile. Aju, mis on purgis, võib mõelda näiteks, et kass on purgis. Kuid tema mõte, mida ta väljendab lausega ‘Kass on purgis’, ei osuta purgis olevale kassile nii nagu minu samakujuline

⁶ Vt F. Dretske, Epistemic operators. *Journal of Philosophy*, 1970, vol. 67, lk 1007–1023.

⁷ Vt H. Putnam, Reason, Truth, and History. New York, 1981, ja eesti keeles tema esseed: H. Putnam, Mille jaoks on filosoof? Tlk B. Mölder. *Akadeemia*, 1997, nr 4, lk 770–788.

mõte. Asi on selles, et purgiaju kogemused ja mõtted ei ole põhjustatud õigel viisil, kasside ning purkide poolt, vaid hoopis arvuti poolt loodud elektriliste ärritustega. Eksternalismi järgi osutab purgiaju lause, kui ta üldse osutab, pigem tema nähtumusele, mitte aga reaalsele objektile. Putnam väidab isegi, et aju purgis ei saa mõelda, et ta on aju purgis. Etendades mõtet “olen aju purgis”, võib ta mõelda ainult seda, et ta on aju purgis oma nähtumustes, sest tema sõnad ‘aju’ ja ‘purk’ ei osuta reaalsele ajudele ning purkidele. Samas võib see, mis purgiajule ning minule seda mõtet mõeldes ilmneb, see fenomenoloogiline aspekt, mõlemal juhul olla täpselt ühesugune.

Aju purgis ei saagi niisiis osutada reaalsele purkidele, ajudele ega kassidele, sest ta ei ole nendega olnud põhjuslikus kokupuutes. Minu mõte aga osutab reaalsele objektile. Seega ei ole ma aju purgis! Niiviisi võib eksternalismist tuletada, et me ei ole ajud purgis ning seega pole meil tarvis karta skeptiku poolt ähvardavat ohtu teadmise võimalikkusele.

Sellist lahenduskäiku lugedes jääb siiski kummitama teatav ebamugavustunne. Kas ei ole siin tegemist lihtsalt võimetusega skeptikule vastu astuda – eeldatakse ju algusest peale, et mina ei ole aju purgis ning et minu sõnad osutavad reaalsele objektidele ja mitte näivatele objektidele? Skeptiku väljakutse aga oli just selles, et ma ei tea, et ma ei ole aju purgis. Ammendav vastus sellele probleemile viiks meid analüütilise filosoofia sügavus-

tesse. Mainiksin siin vaid paari asjaolu, mis ehk võimaldavad näha, et Putnami lahendus siiski ei põikle skeptiku eest kõrvale. Küsime nimelt, millist osutus-teooriat eeldab purgiaju skeptiline stsenaarium? Ilmselt mõnda internalismi varianti, mille kohaselt isiku peas *resp.* ajus toimuv määrab ära selle, millele tema sõnad osutavad ning milline on tema mõtete sisu. Sõna võib osutada sellisel juhul siis kas kirjelduste kogumile, millega mingi objekt on purgiajule antud, või siis rollile, mida sõna mängib purgiaju keeles. See kirjelduste kogum ning roll aga ei pruugi eri purgiajude puhul olla sugugi samasugune, mistõttu nad ei pruugi moodustada avalikku keelt ja niiviisi on iga aju suletud oma purki ning kõneleb iseendaga oma privaatkeeles. Kuid – võidakse vastata – selline see olukord ju ongi. Ettekujutus, nagu suhtleks purgiaju teiste isikutega, on arvuti poolt tekitatud illusioon. Tegelikult suhtlust ju ei toimu. Aga siis võime küsida – kas see keel, milles purgiaju näib suhtlevat, olgu siis iseendaga või teiste nähtumustega, üldse on keel või on see üksnes keele näivus? Purgiajule ainult tundub, et ta kõneleb, talle üksnes näib, et ta mõtleb, – samas kui tegelikult tekitatakse temas illusioon mitte üksnes välismaailma, vaid ka sisemaailma olemasolust! Jõudsime tulemusele, et purgiajul ei puudu mitte ainult käed ja jalad, vaid ka vaim.⁸

See järeldus paistab sugenevat ka Donald Davidsoni filosoofiast.⁹ Tema järgi avaldub vaim – uskumuste sisu ning

⁸ Inglise *mind*'i mõttes.

⁹ Vt nt D. Davidson, Tõe ja teadmise koherentsusteooria. Tlk A. Unt. *Akadeemia*, 1995, nr, 9, lk 1843–1867.

tähendused – tõlgenduse käigus ning tõlgendamine eeldab ühise maailma olemasolu. Nimelt omistatakse Davidsoni järgi inimestele uskumusi nende põhjuste põhjal. Kuna uskumuste sisud on omavahel seotud, ei saa omistada ühte uskumust, ilma et omistataks mitmeid teisi uskumusi. Kuivõrd uskumuse objekt (ehk see, mille kohta uskumus käib) on uskumuse põhjus, siis tuleneb Davidsoni teooriast, et enamik isiku uskumusi on tõesed. Näiteks omistatakse tõlgenduse käigus mulle tajumuslik uskumus, et laual on õun parajasti juhul, kui laual on õun (reaalselt!), ning on alust arvata, et minu uskumus on põhjustatud asjakohasel viisil. Näeme, et selleks, et vaimu omistada, peab vaim asuma maailmas, mitte purgis. Purgiaju uskumused on enamikus aga väärad. Tema maailmas pole ei laudu ega õunu. Paistab, et purgiaju ei saagi tõlgendada ning talle ei ole alust omistada ka vaimuseisundeid. Oletusele, et purgiajul võib olla vaimuseisundeid ka ilma, et neid oleks tõlgendatud või omistatud, võime vastata omakorda palvega neid tõlgendamata uskumusi määratleda. On alust kahelda, kas neid määratlusi on üldse võimalik meie keelde tõlkida.

Vaidluse dialektiline seis on praegusel astmel järgmine. Kui võtta omaks eksternalism, siis ei saa purgiajude skeptiline stsenaarium esile kerkida, sest vaimuseisundi sisu ning sõna osutuse eksternalistlik määratlus eeldab reaalse objektide

olemasolu. Skeptikule ei ole mitte vastu astunud, vaid tema jalgade alt on vaip ära tõmmatud.

Oleme skeptiku juba peaaegu uksest välja surunud. Kaalume nüüd, kas meil on alust uks lausa kinni virutada põhjendusega, et skeptiku tuppalaskmine oli algusest peale üks suur eksitus. Selleks tuleks teha üks väike ekskursioon kontekstuaalstikuse epistemoloogiasse. See on tänapäeval populaarsust võitev mõtteviis, mis toetub mitmes suhtes John L. Austini ideedele. Harilikult mõeldakse kontekstuaalismi all väidet, et teadmise mõiste võib esineda tugevas, st skeptilises kontekstis ning nõrgemas tavakontekstis.¹⁰ Esimene nõuab absoluutset tõsikindlust ning teine annab loa kasutada teadmise mõistet ka siis, kui absoluutne kindlus puudub. Näiteks ei saa ma tugevas mõttes väita, nagu ma teaksin, et ma ei ole aju purgis. Nõrgas mõttes aga tean ma seda muidugi. – Ma tean, et tulin äsja poest. Kuidas saaksin ma siis olla aju purgis!? Nii viisi võib kontekstuaalismi kirjeldada, kuid see ei saa olla eriti vastuvõetav tema mõõnduste tõttu skeptikule – nimelt on talle antud õigus tugevas kontekstis.

Sinna kontekstuaalismivaatlus, mis toetub Michael Williamsi vastavale käsitlusele, lähtub juhtmõttest, et skeptilise tugeva konteksti loomise alused on vildakad.¹¹ Millised need alused on? Need on kolm arusaama, mis üheskoos viivadki sellele hävitavale võimalusele, et teadmine

¹⁰ Vt K. D e R o s e, Introduction: responding to skepticism. Rmt-s: Skepticism. A Contemporary Reader. Ed. K. DeRose, T. Warfield. New York, 1999, lk 16–17.

¹¹ M. W i l l i a m s, Skepticism. Rmt-s: The Blackwell Guide to Epistemology. Ed. J. Greco, E. Sosa. Oxford, 1999, lk 35–69.

ei ole võimalik. Samas puudub hea põhjendus nende arusaamade omaksvõtuks.

Esiteks eeldatakse, et ainult *absoluutselt tõsikindel* teadmine on teadmine. Selles mõttes ei tea ma, et mul on aju, ma ei tea, et planeete on üheksa, ning ma ei tea, et kassid on olemas. Küll aga tean ma, et ma olen olemas, mida iganes ma ka selle “mina” all ei mõtleks, ja niisamuti saan ma palvetada kõigevägevama poole lootuses, et ehk ei peta ta mind ning ei hakka petma ka tulevikus.

Teiseks jõuame skeptitsimi, kui teeme vahet kahte liiki uskumustel – esimesed on tõsikinldamad kui teised ning võivad olla teiste õigustuslikuks aluseks. Epistemoloogias on sellele ebameeldivale vaa-tele pandud inetu nimi – *fundatsionalism*. Aluseks olevad uskumused moodustavad nn vundamendi, millele toetuvad kõik ülejäänud uskumused. Enamasti eeldatakse, et need alususkumused käivad minu ideede või meeleandmete kohta, mida ma tunnen vahetult. Ideed aga esitavad seda, kuidas miski mulle paistab, mitte aga seda, milline on tema olemus. Viimast saan ma teada üksnes kaudselt kui üldse (meenutagem Kanti asja iseeneses). Siit aga on väike samm skeptitsismi, nagu eespool sai kirjeldatud.

Kontekstualistlik alternatiiv sellisele mudelile rõhutab, et õigustuslik ehitisi ei pruugi olla absoluutne. Uskumuse õigustatuse määrab tema kontekst. Sellest kontekstist nähtub, millised asjaolud lähivad arvesse põhjendustena või kas põhjendust üldse tarvis ongi. Enam ei eeldata, et meile on vahetult kättesaadav vaid kitsas liik

uskumusi – tajuuskumusi, millele mis tahes muu teadmine on tagasiviidav. Kui märgatakse, et uskumus omab mõtet ja kohta üksnes kontekstis ning et see kontekst ise sisaldab paratamatult teisi uskumusi maailma ja konteksti enda kohta, siis kaotab privilegeeritud uskumuste klassi väljaeraldamine oma mõtte. Teatud kontekstis on täiesti mõttekas kahelda ka minu teadmises omaenda vaimuseisundite kohta. Igatahes annab kontekstualism meile õiguse toetuda uskumustele palju enamate asjade kohta kui omaenda vahetu kogemus.

Kolmandaks eeldab skeptitsism seda, et teada on võimalik vaid *eelneva põhjenduse* olemasolu korral ning et teadja peab ise seda põhjendust teadma.¹² Skeptik lähtub teadmise traditsioonilisest internalistlikust mudelist, mille kohaselt saan ma ainult siis midagi teada, kui mul on selle kohta põhjendus varuks ning ma olen võimeline seda põhjendust esitama. Seejärel mõtleb skeptik välja olukorra, kus mul see põhjendus puudub või ma ei ole võimeline seda andma. Ja olemegi nurka surutud. Teadmine osutub võimatuks. Kuid tasub märgata, et see on nii ainult nendel eeldustel. Kuid miks peaksime neid eeldusi skeptikuga jagama? Nendest ei tule muud kui tüli ja häda. Eelneva põhjendamise olemasolu nõue viib kergesti lõputusse regressi. Ma tean A-d siis, kui mul on A-le põhjendus B. Kuidas tean ma B-d? Aga sellele on mul põhjendus C. Milline põhjendus on mul C teadmisele? Seda rida võiks jätkata lõputult. Tähestik võib otsa saada, kuid nõue põhjenduse

¹² M. Williams, *Skepticism*, lk 50–51.

teadmisele jääb. Ühesõnaga, tundub, et ma ei saagi tegelikult teada A-d, sest kusagil tuleb ette piir, mida ma ei suuda enam põhjendada. Mida teha?

Teadmisest tuleks mõelda teisiti. Minu uskumused ei vaja mitte eelnevat õigustamist minu poolt, vaid neid peetakse vaikimisi õigustatuks. Vaikimisi õigustatus tähendab, et uskumus on enamasti õigustatud, välja arvatud vaid neil juhtudel, kui on alust arvata vastupidist.

Neid kahte teadmise mudelit on võrreldud kahe erineva kohtusüsteemiga.¹³ Esimeses süsteemis on süüdistatav süüdi, kuni ei ole tõestatud tema süütust. Teises süsteemis koheldakse kahtlusalust süütuna, kuni ei ole tõestatud, et ta on süüdi. Traditsioonilise teadmise mudeli kohaselt ma ei tea, kuni ma ei ole esitanud põhjendust. Alternatiivses mudelis ma tean ning põhjendust on tarvis vaid juhul, kui on alust arvata, et ma ei tea. Peale selle ei pea isik ise olema tingimata võimeline põhjendust esitama. Õigustatuse võivad tagada ka isikuvälised asjaolud – näiteks teadmisele jõudmise usaldusväärne meetod, mis viib antud kontekstis alati tõestele tulemustele.

Siinkohal võidakse skeptiku kaitseks lausuda, et purgiajude stsenaarium ongi just seesugune väljakutse teadmise kehtivusele, mille välistamine vajab põhjendust. Just tänu purgiajude võimalikkusele ongi alust arvata, et ma ei tea, et ma ei ole aju purgis. Kuid kontekstualistidel on ka siin vastus olemas.¹⁴ Nad ütlevad, et sellist väljakutset saab esitada vaid siis, kui

eeldada internalistlikku fundatsionalismi. Inimkeeles öelduna tähendab see, et purgiaju stsenaarium kujutab endast ainult siis väljakutset, kui eeldatakse, et isikule antakse millegi teadmiseks õigus vaid siis, kui ta on ise võimeline purgiaju võimalust välistama ning tegema seda ainuüksi oma kogemuslike nähtumuste põhjal.

Kui teadmisele esitada säärased nõudmised, mis iseenesest on põhjendamata, nagu nägime, siis on muidugi igasugune teadmine omadega purgis. Kui aga tagasi lükata skeptiku varjatud eeldused, terve tema teadmise mudel, siis ei kujuta teadmatus sellest, kas ma olen aju purgis, endast ohtu teadmise võimalikkusele. Kui ma olen juba jõudnud uskumusele, et minu ees istub kass, siis on mul täielik õigus uskuda, et ma ei ole aju purgis kurikavala teadlase laboratooriumis. Pange tähele – kui ma olen jõudnud uskumusele, et minu ees üksnes näib kass istuvat, siis ei oleks mul alust uskuda, et leidub reaalseid kasse, ning ainult selle uskumuse põhjal ei saa ma skeptilist võimalust välistada. Siinkohal võib näha kontekstualismi seost eksternalismiga. Teatud kontekstid näevad ette, et meie uskumused haaravad maailma ega piirdu üksnes meie nähtumuste kitsa ringiga. Kui mu uskumused maailma kohta on vaikimisi õigustatud, siis pole skeptikul ruumi tõustagi.

Kuid ikkagi – kas ei kasuta eksternalistlik ja kontekstualistlik vastus tõestatavat argumendina? Kas kusagil ei tooda ikkagi sisse eeldust, et meie ei ole ajud purgis? Williams selgitab kontekstualismi

¹³ M. Williams, Skepticism, lk 51.

¹⁴ Sealsamas, lk 55.

kaitsjana olukorda järgmiselt.¹⁵ Nimelt pole kontekstualism otsene vastus skeptikule, mis lähtuks skeptiku poolt kindlaksmääratud mängureeglist. Pigem on see alternatiivne teadmisekäsitlus, mis kasvas välja skeptiku eelduste, purgiajude eksperimendi aluste analüüsist ning tagasilükkamisest. Kui skeptilised eeldused viivad tulemusele, et teadmine ei ole võimalik, siis on meil igati alust need eeldused tagasi lükata. Teadmine, õigustamine ja muu episteemiline tegevus on normatiivne tegevus teatud kontekstis. Nendes kontekstides on skeptiline võimalus vaikimisi välistatud. Teadmine satub ohtu vaid skeptiku poolt eeldatud kontekstis, millesse me aga pole sunnitud sisenema. Selline sund tekiks ehk siis, kui skeptilises kontekstis kehtivad normid on eesku-

juks igasugustele õigustusnormidele – et teadmine peab olema põhjendatud isikule kättesaadavate alustega ning need alused pärinevad tõsikindlast teadmisest sisemiste meeandmete kohta. Aga pole mingit alust arvata, et see nii on. Ning kui need õigustusnormid tagasi lükata, siis jääb ka üks skeptilise kahtluse ees suletuks.

Ühesõnaga, me võime vaadata filmi, elada kaasa kangelaste seiklustele, kuid me ei tarvitse tunda muret selle pärast, kas kassid, käed ja *Vikerkaar* ikka on olemas. Skeptiline stsenaarium on kas mõeldamatu või kohatu. Eksternalism ja kontekstualism on ajanud purgiaju idee omadega purki. Ma tean, et ma kirjutasin selle essee. Mitte miski ei saa veenda mind vastupidises.

¹⁵ M. Williams, Skepticism, lk 59–60.

TANEL TAMMET

MATRIX, SKYNET JA SÕDA TEISPOOLSUSEGA

Matrixi filmi kaks rööbast on ühelt poolt klassikaline ajud-purgis, maailm-on-une-nägu teema ning teiselt poolt suurejooneline sõda masinate ja inimsivilisatsiooni vahel.

Sõjaaspekt filmis on paratamatu. Pidevate võitlusstseenideta oleks väga raske teha selletaolist müüdavat filmi. OK, maailm võib ju olla simuleeritud, ja selle üle on põnev mõtiskleda, kuid kassafilmi (kui üldse mingit filmi) on abstraktse mõtiskelu ümber võimatu ehitada.

Sõda, selle võimalus, põhjused ja meetodid ei ole ehk üldse igavam teema kui reaalsuse olemus. Isegi piiblitekstides on sõjateema ning hea ja kurja lakkamatu võitlus olulisemad kui muud konkreetset teemad. Sõja – olgu siis sisemise või välimise – puudumisel taanduks kristluskis millekski budismi- või taoismi-sarnaseks.

Pärast Neo ärkamist ehk taasündi Nebuchadnezzari pardal teeb Morpheus uuele supersõdurile selgeks parasjagu käimasoleva sõja vastaspooled ja meetodid.

Morpheus teab, et 21. sajandi alguses ehitas inimkond teadusega tehismõistuse (*a singular consciousness that spawned an entire race of machines*) ning varsti seejärel algas kõikehävitav sõda inimese ja tema loodud masinate vahel. Sõda vaibus inimeste taandamisega elektrit tootvateks patareideks: "Inimkeha genereerib rohkem bio-

elektrit kui 120-voldine patareid ning üle 120 000 BTU soojust. Masinad olid leidnud energiaallika, mis rahuldab kõiki nende vajadusi."

Inimesed on niisiis muudetud patareideks. Matrix on ainult abivahend olukorra kontrolli all hoidmiseks.

Terminaatori triloogias, mille filmilised põhialused on sarnased Matrixi triloogiaga, käib samuti sõda inimeste ja masinate vahel – selle erinevusega, et terminaatori-masinate tsivilisatsioon ei leia inimestele mingit kasutust ning koondab kogu oma potentsiaali nende armutule mahanõtmisele.

Teisipoolsus

Ma ei saa kuidagi lahti küsimusest, miks masinsivilisatsioonid inimesi meeleheitlikult orjastada (Matrix) või maha nõttida (Terminaator) püüavad ning kas ja kuidas taoline masinsivilisatsioon üldse tekkida võiks.

Matrixi-taolise supersimulaatori või terminaatorlike, ajas rändavate intelligentsete robotite ehitamine eeldab masinsivilisatsioonilt pöörast intellektuaalset potentsiaali. Niisugused tehnoloogiad eeldavad muuhulgas inimese ajutegevuse mõistmist ning seega inimesest mõõtnatult kõrgemat intellekti. Ükski olevus – või masin – ei suuda iseennast kui tervikut hästi mõista.

Samas võib ta mõista lihtsamaid olevusi.

Matrixi-masinad peavad olema inimesest vaimselt vähemalt sama palju kõrgemal kui inimene sipelgast. Inimühiskond ei ole oma pingutusi siiani keskendanud sipelgate halastamatule mahanottimisele või nende metoodilisele orjastamisele.

Aga oletame siiski, et inimesed asuvad sipelgaid oma huvides ära kasutama, neid karjatama ja kasvatama nagu lambaid. Võibolla leitakse, et sipelgamürgist saab toota vähi- või aidsivastast ravimit, nii et mine tea. Kas seejuures võiks tekkida oht, et sipelgad alustavad inimeste vastu mässu ja neid on vaja suurte pingutustega ohjes hoida? Ilmselt mitte. Sipelgad ei saaks üldse aru, et neid kuidagi ära kasutatakse ja kontrollitakse.

Vähe sellest: sipelgad ei mõista mingilgi moel, et on olemas inimesed oma eesmärkidega. Sipelgas ei suuda inimest tervikuna isegi mitte tajuda. Sipelgas ei erista inimeste maju, teid, autosid ja televiisoreid mis tahes muudest looduslikest objektidest. Inimestena ei ole meid sipelgate jaoks lihtsalt olemas, ja mitte mingil viisil ei ole võimalik sipelgaid meid mõistma panna.

Samas ei ole sipelgad üldsegi väga mõistmatud. Nad on võimelised oma liigikaaslasi ja muid väikesi putukaid edukalt ära tundma, pessatungijaid ründama, toitu otsima, infot vahetama, sipelgaema toitma jne jne.

Inimeste maailm on lihtsalt teisel pool sipelgate maailma. Me oleme teispooluses, tunnetamatud, mõistetamatud.

Suutmata mõista, mida arvavad meist väga sarnaste ajudega lähisugulased – teised imetajad –, kahtlustan siiski, et nad peavad meid kas ohtlikeks röövlomadeks või

karjajuhtideks, aga mitte “kõrgemateks olenditeks”, kes on ehitanud teed, autod ja püssid. Lamba jaoks ei ole inimesel ja karjakoeral suurt vahet.

Me ei püüa sipelgatele tsivilisatsiooni tuua või nende juhtidega kokku saada. Kui sipelgaid ei oleks iga metsaalune täis, siis suudaksime kõik sipelgad hävitada. Ühe pesa hävitamine ja kõigi elanike tapmine on ühe inimese jaoks lihtne, ning sipelgad ei saaks absoluutselt aru, milline taevane välk neid äkki tabas.

Sipelgate tapmine või ”kontrollimine” tundub terve mõistusega inimesele mõttetu ja imelik. Kui sipelgas ei saa inimesega võidelda (suur hulk sipelgaid suudaks küll ühe inimese ära süüa, aga ega nad ei mõistaks, millise jubedusega nad seejuures hakkama saavad), siis kas on võimalik, et inimesed võitlevad supertsivilisatsiooniga – Matrixi või Skyneti maailmas?

Unikaalsus

Inimesed paistavad liigina unikaalsed selles mõttes, et me ei ole kunagi näinud ühtegi muud liiki või olendit, kes oleks inimesest nutikam, võimekam ja targem. Kogu maa-kera loodusest oleme meie kõige kõrgemale jõudnud. Olles küll endale ohtlikud, suudame end siiski oma loodud ohtude eest kaitsta: vähemalt me saame aru, et meid ähvardavad tuumatalv, osooniaugud, hiid-korporatsioonid ja kontrolli ülevõtvad masinad.

Ainus reaalne vaenlane – st miski, millega saab võidelda – on omasugune, näiteks teine isik, teine riik või teine kultuur.

Oletame nüüd, et kohe meie lähedal, mitte universumi lõputult kauges nurgas,

asub supertsivilisatsioon, mis on meist umbes sama palju intelligentsem, kui meie oleme intelligentsemad sipelgatest.

Analoogia põhjal kahtlustan, et me ei aduks sellise tsivilisatsiooni ja supermõistusega olendite olemasolu üldse. Veel enam, kardetavasti ei oleks meid isegi võimalik neid olendeid tajuma õpetada. Ma võin ju proovida ennast sipelgale näidata: võtan ta sõrme peale, lasen närida, sakutan ja seletan. Sipelgas ei saa seepeale karvavõrdki targemaks minu kui inimese olemasolu osas.

Inimese veider unikaalsus (miks ei ole keegi džunglist, ookeanist või Marsi pealt intelligentseid rohelisi mehikesi leidnud?) oleks lihtsalt lahendatav unikaalsuse eitamisega.

Oletagem siiski, et võibolla me ei ole üldse unikaalsed. Oletagem, et kas või siinsamas lähikonnas on superintelligentne tsivilisatsioon või intergalaktiline maantee. Kui meie tasemevahed on piisavalt suured, siis me ei taju neid. Võibolla asi ongi nii. Aga me ei saa seda kunagi teada.

Meie hämmastavas unikaalsuses kahtlemine on enamiku religioonide üks loovaid aluseid. Me kahtlustame kõrgemate olendite olemasolu. Jumalad on teadupärast mõistetamatud. Nende olemasolu saab uskuda, aga mitte mõista. Arutelud jumalate olemasolu, eesmärkide ja olemuse kohta jooksevad liiva. Isegi äärmuseni läbianalüüsitud kristlik doktriin jääb altiks sadade sektide eriarvamuste paljususele.

Singulaarsus

Matrixi loonud masintsivilisatsioon on erinev võõrastest supertsivilisatsioonidest,

sest ta on inimese enda loodud. Ühest küljest on see vägev tehnoloogiline saavutus, mis nõuab küsimust, kuidas ja millal selline imetükk võiks õnnestuda.

Bioloogilisel evolutsioonil on omadus ajaloos pidevalt kiirenedada. Primitiivsete organismide ajastul võttis tohutult kaua aega, et midagi uut ja huvitavat tekiks. Imetajate tekke järel ei läinud enam pikalt inimese väljaarenemiseni.

Tehnoloogia areng on natuke sarnane: kivi kirvest ratta leiutamiseni kulus palju rohkem sajandeid kui rattast aurumasina juurde jõudmiseni. Aurumasinast arvutini läks omakorda hulga kiiremini. Arvutite järel on uusi tehnoloogiaid sündinud üha kiiremas tempos.

Kiirenev leiutamistempo on seletatav asjaoluga, et olemasolev tehnoloogia aitab teha uut tehnoloogiat. Kell koosneb ratasest, transistori sees voolab elekter, arvuti sees on transistorid, olemasolevad arvutid on hädavajalikud abivahendid uuemate arvutite disainimiseks ja geneetikauuringute läbiviimiseks. Eksponentsiaalselt kiirenev tehnoloogiline areng on tekitanud teooria nn tehnoloogilisest singulaarsusest: oletuse, et kuna arengu kiirus ei saa lõputult kasvada, toimub mingil hetkel kvalitatiivne murrang tehnoloogia edasiminekus, midagi radikaalselt uut, mis pöörab kogu elukorralduse pea peale.

Tehnoloogilise singulaarsuse mõiste tõi 1993. aastal laiemasse kasutusse arvutiteadlane Vernor Vinge. Vinge oletab, et n-ö tõeline tehisintellekt – inimesega vähemalt sama võimsa, seetõttu tema mõistust paratamatult ületava mõistusega arvuti – suudetakse luua lähematel kümnenditel. Loomulikult ei oska keegi ennustada, kuidas

see konkreetselt sündida võiks. Võibolla liidetakse arvuti- ja geenitehnoloogia, võibolla areneb internet iseseisvaks, intelligentseks neurovõrguks. Võibolla tekib uus olend hoopis muul, praegu ettearvamatul moel.

Ehk ei teki uus intelligentne tehnoloogiline olevus veel paarikümne aasta jooksul. Praegusaegsete arvutite võimsus jääb väga palju alla kõige lihtsamate loomade aju võimsusele – nii hästi või halvasti kui viimast hinnata osatakse. Arvutiteaduse saavutused tehisintellektinduse alal on lapsekingades. Ei arvutiteadlastel ega ajuteadlastel pole sisulist arusaamist kärbse või hiire ajutegevuse põhimõtetest, veel vähem mõistuslikest ajumehhanismidest või niisuguse süsteemi ehitamise viisidest. Võibolla kulub paar sajandit või aastatuhandet – arenguajaloo mastaabis on mõlemad ühikud siiski väga lühikesed. Inimese kui liigina oleme kohe-kohe murranguni jõudmas.

Muidugi, ehk ei tekita tehnoloogiline singulaarsus üldse midagi intelligentset: võibolla tekib juhusliku eksituse kaudu midagi tobedat, näiteks nanoteadlaste poolt kokkupanud uus mikroorganism, mis sööb ära kogu eluslooduse ning katab planeedi pinna ühtlase sültja massiga.

Murrang – kui see toimub – võib olla väga järsk. Juba praeguses, väga varajasel arenguetapil olevas internetivõrgus levivad primitiivsed võrgu-ussid sekunditega, suutes paarikümne minuti jooksul paljunedes halvata kümneid või sadu tuhandeid arvuteid ja võrgukanaleid. Viimase suurema võrgu-ussi vastu võideldigi juba vastu-ussigi, kes väga kiiresti ja täisautomaatselt mööda maailma levides püüdis likvideerida

esialgset paha-ussi.

Kui intelligentne masin suudetakse päriselt luua – või oleks õigem arvata, et ta tekib etteplaneerimatult – siis suudaks ta ennast kiiresti täiustama asuda, luua uusi endasarnaseid jne, pannes aluse uuele laviini-taolisele arenguprotsessile, mida me ette ennustada ei oska.

Kuuekümnendatel aastatel kirjutas I. J. Good: "Nimetagem ultraintelligentseks masinaks sellist masinat, mille intellektuaalsed võimed ületavad suurelt mis tahes inimese omad. Kuna uute seesuguste masinate disainimine on üks intelligentse tegevuse liike, siis suudab ultraintelligentne masin disainida endast veel paremaid masinaid. Paratamatult toimub "intellekti-plahvatus" ja inimese intellekt jääb sündivate masinate omast väga kaugele maha. Seega on esimene ultraintelligentne masin üldse viimane leiutus, mis inimesel on kunagi vaja teha."

Ainuraksed organismid olid olemas enne hulkrakseid. Lihtsad ainuraksed elavad päris iseseisvat elu. Hulkraksed tekkisid evolutsiooni käigus – kuidas täpselt, seda me ei tea – ning nad koosnevad, nagu nimi ütleb, ainuraksetest. Mina koosnen tohust hulgast ainuraksetest, kel pole minu olemasolust aimugi. Kõik inimesed on ainuraksete ühiskonnad, kelle jaoks see ühiskond ise oma võimetega on tunnetamatu, teispoolne, kõrgem olend.

Sõda teispoolseusega?

Ultraintelligentne masin ei ole inimesesõbralik tööriist ja abimees. Ta ei ole mingi huugav "masin", mille juhtme saab stepslist välja tõmmata. Isegi harilikul, mõistuseta

internetil ei saa juheta stepslist välja tõmma- ta: majandusliku ja poliitilise reaalsusena on internet juba praegu praktikas hävita- matu.

Võiks kahtlustada, et uus ultraintelli- gentne olend on tunnetamatu teispoosuse elanik samamoodi, nagu mina olen tunne- tamatu teispoosuse elanik sipelgate või mind ennast moodustavate üksikrakkude jaoks.

Küllap suudaks niisugune masin inimlii- gi hävitada. Samas ei ole ka mingit põhjust arvata, et tal oleks huvi Skyneti moodi inimesi maha nootida või Matrixi kombel kookonites kasvatada: see tundub lihtsalt jabur. Me oleksime liiga vähe ohtlikud ja praktiliselt kasutatud primitiivsed olendid.

Soovides oma eneseteadvust tõsta, võik- sime spekuloida, et äkki osutume ise selle masina komponentideks, umbes nagu üksikrakud on inimese komponendid. Kui see naljakas lootus peaks ka tõeks osutama, siis ikkagi: vaevata küll, et me asjade sellisest käigust teadlikuks suudaksime saada.

Singulaarsusteoreetikute oletus, et inim- kond sünnitab uue superolendi, on evolutsiooni üldpildi kontekstis meeldiv: tähendaks ju see, et inimesel kui liigil on arengu- loogikas oma ülesanne või eesmärk. Ei ole näha, et inimesed kui liik suudaks edasise evolutsiooni käigus ise nutikamaks muutu- da: mõistuse tekitatud moraal ja ühiskond- likud normid pärsvivad inimese enda edasist evolutsiooni üpris efektiivselt.

Superolendi loomise võimalus ei tohiks minna vastuollu isegi enamiku religioossete kaanonitega, mis reeglina niisuguseid kü- simusi lihtsalt ei käsitle. Tavakristliku vaa- tenurga kohaselt on inimese ülesanne olla n-ö "tubli" ja jumalakartlik, mingeid suu-

remaid konstruktiivseid ülesandeid piibli- tekstid meie ette ei sea. Ilmselt ei saaks me neist lihtsalt aru.

Asjakohast kirjandust

1. V. Vinge. The Coming Technological Singularity: How to Survive in the Post-Human Era. *Whole Earth Review*, 1993. <http://www-cse.ucsd.edu/users/goguen/misc/singularity.html>
2. M. Kaku. Parallel universes, the Matrix, and superintelligence. 2003. <http://www.kurzweilai.net/articles/art0585.html?printable=1>
3. B. Joy. Why the future doesn't need us. *Wired*, 2000. <http://www.wired.com/wired/archive/8.04/joy.html>
4. S. A. Kauffman. Self-replication: even peptides do it. *Nature*, 1996. <http://www.santafe.edu/sfi/People/kauffman/sak-peptides.html#one>
5. D. Broderick. Tearing Toward the Spike. *Crossroads? Scenarios and Strategies for the Future*, 2000. <http://www.panterraweb.com/tearing1.htm>
6. P. D. Turney. A Simple Model of Unbounded Evolutionary Versatility as a Largest-Scale Trend in Organismal Evolution. <http://www.kurzweilai.net/meme/frame.html?main=/articles/art0505.html>
7. S. Lloyd. The computational universe. 2002. <http://www.edge.org/documents/archive/edge106.html>
8. E. S. Yudkowsky. Singularity analysis. http://www.midcoast.com/~pierce/singularity_analysis.htm

VAATENURK

ÜLO MATTHEUS Mõttemasinaga sakraalajas

ANDRES HERKEL. MÜÜT JA MÕTLEMINE. *Ilmamaa, Tartu 2002. 272 lk. Hind 151 kr.*

Sissejuhatuseks

Eessõnas oma raamatust kõneldes on Andres Herkel jätnud selles sisalduvad tekstid žanriliselt määratlemata ning kasutanud kahte tagasihoidlikku mõistet “töö” ja “lähenemine”. Esimest pruukides osutab ta, et “see töö on valminud aastatega, kildhaaval” ja teisel puhul seab endale söaka eesmärgi, kirjutades, et tema “lähenemine püüab heita uut valgust psühholoogia ja mõtlemise ajaloole, esitades kõige olulisema, mida kahel vanaindia tähtsamal tekstitraditsioonil – upanišadidel ja budismil – on meile anda” (lk 6). Lehekülg eespool sisaldub viide ka sellele, et kõnealune töö võiks olla osa ta teadlasekarjäärist.

Eelnev lubab kokkuvõttes oletada, et tegemist on teadusliku *lähenemisega*, mis Herkeli enda selgitustele tuginedes tegeleb taju, mälu ja mõtlemise probleemidega. Kuid jäägugi žanr esialgu määratlemata.

Teaduslik mõtlemine pole eelisõigus

Oma *lähenemiste* põhilised dominandid on Herkel eristanud juba pealkirjas: müüt ja mõtlemine. Need ei ole Herkeli käsit-

luses vastandid, millele osutab ka sidesõna “ja”. Kui seda sõnapaari oleks kasutatud teistsugustes seostes, näiteks *müüt või mõtlemine* või *müüdist mõtlemiseni* – oleks tulemuseks kas teineteise välistamine või viide arengule madalamast kõrgemasse. See on küllap ka Herkeli lähene-mise kõige julgem püstitus, millest lähtuvalt on püütud “hoiduda kergemeelsetest vastandustest nagu loogiline ja eelloogiline (...) või ka mütoloogiline ja tüübilt teaduslik mõtlemine” (lk 158).

Üldlevinud seisukoha järgi arenes tänapäeva arusaamadele vastav teaduslik mõtlemine välja viimase paarisaja aasta jooksul. Iseenesest pole niisuguses väites midagi põhimõtteliselt vale. *Teaduslik mõtlemine* on üks võimalik mõtlemise tüüpe. Vaieldavaks muutub asi siis, kui üldistavalt väidetakse, et varasem mõtlemine oli primitiivne või naiivne, et varem pole tänapäeva mõistes *mõtlemist* toimunud või et teistes kultuurides puudusid teaduslikule mõtlemisele omased tunnused. Niisugusele lihtsustamisele seisab Herkel otsustavalt vastu.

Mõtteloo arengust kõneldes näib Herkeli tekstides asetuvat mõõdupuuks mõtlemine, “mida me erinevaid termineid kasutades võime nimetada refleksiivseks, kriitiliseks või teaduslik-filosoofiliseks” (lk 237). Herkeli hinnangul tekkis selline mõtlemine enam-vähem üheaegselt nii Indias kui Kreekas. Herkel tõdeb samas, et “kreeka *lobby* oma saavutuste tutvus-

tamisel [on] olnud võrratult võimsam, mistõttu kahetsusväärset laialt on kombeks samastada teadusliku mõtlemise sündi ainult ja üksnes Vana-Kreekaga” (lk 237).

Ühelt poolt pole selline mõtlemine Herkeli arvates ainuomane ainult Euroopa kultuurile ja teiselt poolt osutab see, kuidas väär arengumudel on pärssinud võimalust mõista tüübilt ja mõistesüsteemilt erinevat mõtlemist teistes kultuuriruumides: “Kuigi vanakreeka mõteloolekäsitlused tahavad meile peale suruda stadiaalset arengurada müüdilt logosele ehk mütoloogiliselt mõtlemiselt teaduslikule mõtlemisele (...), ei saa me sarnast mudelit kuidagi üle kanda ei vanaindia mõteloole ega ilmselt ka teistele vanaaja kõrgkultuurides sündinud mõttelugudele. Tõik, et Kreekas ja Euroopas sündinud mudel pole mujal üheselt kopeeritud, ei tähenda ju kaugeltki seda, nagu oleks teaduslik ja refleksiivne mõtlemine ainuüksi Euroopa kultuuriloo prerogatiiv” (lk 159).

Kanooniline Herkel

On ilmselt paratamatu, et seda prerogatiivi kritiseerides kasutab ka Herkel õhtumaa kultuuriruumile omast teaduslikku *lähenemist*. Paratamatu on see seepärast, et vastasel juhul oleks siinsesse kultuuriruumi kuulujail raske mõista, millest ta kõneleb. Ühes teises kontekstis osutab Herkel, et erinevused diskursuses muudavad lääne mõtlejad võime tuks mõistma ideede ja tunnetuse arenguid teises kultuuriruumis (lk 68). Nõnda siis püsib ka Herkel diskursuse raamides, kus ta on mõistetav – tõsi küll, ilmselt

mitte laiale lugejaskonnale, vaid indo- ja budoloogide kitsale ringile. Või lihtsalt väga haritud inimestele.

Mõtlemismudelite sarnasusest kõneldes võiks osutada üldlevinud arusaamale, mille kohaselt tõde sünnib vaidluses. Dispuut on oluline meetod näiteks tiibeti gelupka koolkonna budistide hulgas. Vaidlus eeldab väidet ja vastuväidet; tõde/arusaamine tekib omakorda nende kahe – teesi ja antiteesi – omavahelisest sünteesist.

Sellise kolmikjaotuse leidmiseks pole Herkeli arvates vaja pöörduda ilmtingimata just Fichte või Hegeli poole, vaid selline triaad on olemas ka budismis (lk 131). Budistlikus maadhjamika koolkonnas on kasutusel lisaks tetralemma mõiste, kus eelnevale kolmikule lisandub veel neljas jaotus – kasutan siin lihtsuse huvides mõistet *antisüntees*.

Maadhjamika ehk šuunjaavada koolkonna rajas Nāgārdžuna, kes elas arvatavalt 2. sajandil. Nāgārdžunale viidates leidis tema hilisem kommentaator Tšandrakīrti, et Buddha tugines oma õpilasi õpetades neljale erinevale väitele vastavalt õpilaste võimekusele (lk 168). Nii võib tetralemma esitada lühidalt viisil:

kõik asjad ja nähtused on reaalsed;

kõik asjad ja nähtused on ebareaalsed;

kõik asjad ja nähtused on korraga nii reaalsed kui ka ebareaalsed;

kõik asjad ja nähtused pole ei reaalsed ega ebareaalsed.

Viimane väide tähendab seda, et asju ega nähtusi pole olemas ei reaalsel ega ebareaalsel tasandil. Või teisisõnu: “Ei jää järele mingit positiivset ega negatiivsetki väärtust, sest tetralemma nelja liidetava

summa on null ehk tühjus (śunyaṭā)” (lk 169).

Kenneth Libermanile, Ian Mabbett'ile ja David Loy'le viidates osutab Herkel maadhjamika sarnasusele tänase postmodernismi ja dekonstruktsiooniga: “David Loy ütleb, et Derrida radikaalne kriitika lääne filosoofia aadressil ei ole veel radikaalne piisavalt. Erinevalt Nāgārdžunast ta ei dekonstrueeri iseend ega astu üle raja, kus metafüüsiline mõtlemine lakkab” (lk 147).

Ekslikult võiks niisugust lähenemist pidada nihilistlikuks kõige eituseks. Budistlik kultuuritava, nagu osutab Herkel, ei võimalda midagi niisama lihtsalt lammutada, vaid selle “lammutustöö eesmärk [on] avada teadvus mõistmisele, teha lipipäasetavaks kõrgemad teadvusesisundid” (lk 175).

Samas ei taha ma hästi nõustuda Herkeli väitega, et “tetralemma [oli] Nāgārdžuna ja Tšāndrakīrti jaoks eeskätt meele-ravi vahend” (lk 169). Mõnevõrra eespoolt leiame pikema analüüsi, mille kohaselt budismi üks keskseid õpetusi *pratītyasamuthpāda* ehk õpetus sõltuvuslikust tekkimisest kannab endas kas meeletervenduslikku aspekti või on eeskätt meditatsioonitehniline abivahend (lk 143–149). Või siis veidi kaugemal: “Teadvuse puhastamise eesmärk on ennekõike soterioloogiline, heuristiline ja psühhoteraapiline” (lk 175).

Meeletervendusel on india ja ka tiibeti tekstipärandis väga oluline roll, kuid selle esiplaanile seadmine või ületähtsustamine oleks siiski üleliia lihtsustav. Seega teeb Herkel sedasama lihtsustamise pattu, mida ta teisel vältida püüab. Mulle tundub,

et meeletervendus on pigem kõrvaltulemus või -toime, nii nagu on budismis kombeks liigitada kõrvaltoimeks ka võimalikud üleloomulikkuse ilmingud. Eesmärk on vaibumine, nirvaana. Kuid ilmselt on seegi osundus lihtsustav, sest tetralemma loogikast lähtudes poleks ükski väide lõpuni õige ja tõde ei peitu ühes ega teises, vaid nende vahepeal nullis. Vale oleks ka see, kui väidaksin, et eelkõige kannab kõnealune tekstipärand endas religiooside sihte. Pole välistatud, et seda pidas silmas ka Andres Herkel, osutades teadvuse puhastamise soterioloogilisele eesmärgile. Minus tekitab see spetsiifiline kristlikule lunastusõpetusele viitav termin siiski vaid segadust, mida ilmselt võib põhjustada ka minu poolt kasutatud, kuid oluliselt üldistavam mõiste “religioosne”.

Sõnadelt tunnetusele

Kuid mis oleks siis mitte-lihtsustamine? Mitte-lihtsustamine eeldaks ilmselt seda, et välditaks kergekäelisi otsustusi ja lastaks toimida esile manatud paradigmatel endil. Õnneks on Herkel niisugustest osundustest üldjuhul ka hoidunud. Pigem võib täheldada suundumust n-ö otsustus- ehk tekstivälisele tunnetusele, kus viidatakse pigem sellele, mis on sõnadega kirjeldamatu. Herkel nendib lõpuks ka ise, et “vanaindia mõtteloo kõige iseloomulikumat joont – tugevat metafüüsist tõmmet – ei õnnestu meil mõtlemispsühholoogia kaudu põhjendada ega seletada” (lk 161). Interpreteerides katkendit *Chāndogya-upaniṣadi*’st viitab Herkel nn peidetud õpetusele ehk millelegi, “mille läbi nähtamatu saab nähtavaks, kuulmatu kuuldavaks, äratundmatu äratuntavaks”

(lk 164). See on Herkeli sõnul “midagi niisugust, mis ei allu tavakeele määratlusele ning mida ei saa õpetajalt õpilasele anda mingi üks-üheselt edastatava formaalse teadmisenä” (lk 164).

Budistlikus kontekstis võiks see *midagi* sisalduda sanskritikeelses mõistes *sarvajñatā*. Linnart Mällile viidates märgib Herkel, et “selle terminiga püütakse tähistada teadvuse kõrgeimat seisundit, mis võimaldab haarata maailma kogu selle terviklikkuses (...) Mingil juhul ei tähenda *sarvajñatā* siin Mälli arvates kõikide üksiknähtuste teadmist. (...) Pigem osutab *sarvajñatā* mõiste millelegi, mis on hõlmamatu ning mida ei saa sõnades väljendada” (lk 85–86).¹

Herkeli *lähenemised* ei ole keskendunud siiski ainult tunnetuse kõrgematele tasanditele, vaid need jälgivad taju, psühholoogia ja tunnetuse arengut läbi mitme tuhande aasta pikkuse tekstitraditsiooni. Mitte alati pole võimalik tõmmata selget piiri, kas kasutatud instrumentaarium on laenatud parasjagu etnoloogia, psühholoogia, filosoofia või pigem usuliste õpetuste “tööriistakastist”.

Mõnevõrra vaieldav on piiri tõmbamine ajaloo ja tänapäeva vahele, täpsemini, tänapäeva vältimine, silmas pidades tõsi-asja, et mitmed india iidset tekstitraditsioonid on jätkuvalt elus ja toimivad edasi. Nii näiteks leidis budistlik maadhjamika jõulise edasiarenduse juba mainitud tiibeti gelupka koolkonnas, mille areng pole vaatamata Hiina kultuurirevolutsiooniga kaasnenud tagasilöökidele peatunud. Mul on õigupoolest kahju, et Her-

kel on jätnud tiibeti budismi oma seerkordsetest *töödest* välja, piirdudes vaid mõne juhusliku tsitaadiga. Samavõrra on Herkel vältinud seoseid kaasajaga teistest india tekstitraditsioonidest kõneldes. See- ga saab selgemaks ka alul lahti jäetud žanri küsimus ja Herkeli *lähenemised* võib suurtes piirides määratleda etnoloogilise- budoloogiliseks uurimuseks iidsest kultuuripärandist selle tekkimise ja arengu ajaloolistes faasides.

Teadusliku lähenemise nukrus

Teaduslik-historistliku lähenemise üheks loogiliseks tulemuseks on tuginemine peamiselt lääne autoritele ja mõnevõrra nukravõitu ühekülgus. Ma ei suuda kuidagi vältida provotseerivat küsimust, miks näiteks väga suur osa lääne budoloogidest uitab ennekõike vaid oma lääne kolleegide mõtteriägastikes, ainult üksteisele viidates ja üksteise väiteid ümber lükates; kõneledes sellest, kuidas asjad võiksid olla või kuidas need ilmselt ei ole, selle asemel et otsida vastuseid kõige autentsemast allikast – budismi autoriteetidelt ja elavalt kehastajailt endilt. Euroopa keeltes on märkimisväärne hulk maadhjamikat käsitlevaid teoseid, mille on kirjutanud tiibeti kloosterülikoolides *geshe* või *k'empo* kõrge kraadi omandanud autorid või mis tuginevad nende loengutele.

Ühelt poolt tundub, et lääne teadusliku mõtlemise konserveerumine tuleneb sellest samast tõdemusest, et tegemist on aegade hämaruses eksisteerinud õpetustega, mida tuleb käsitleda samamoodi kui jääliustikust avastatud diplodookuse

¹ Vt ka L. M ä l l, Nulli ja lõpmatuse vahel. Tartu, 1998, lk 265.

skeletti: seda saab eesmärgipäraselt kirjeldada vaid lääne teaduslike meetoditega, viidates seejuures oma eelkäijate töödele ja seisukohtadele. Kuna elavat diplodookust ei ole olemas, ei jää tema tundmaõppimisel tõepoolest muud üle. Kuidagi väär on aga sedasi suhtuda elavatesse asjadesse. Ka india tekstitraditsioonidele tuginevatesse õpetustesse.

Ent tõde ehk peitubki selles, et ida autorid, kellel pole lääne mõistes akadeemilist kraadi ja kelle käsitlused ei allu teaduslikule distsipliinile, pole selles tähenduses ka autoriteetid. Parimal juhul võiksid nende teosed olla vaid uurimisobjektiks. Nõnda “uurib” teadus ka vanu suutraid, üritades neid allutada lääne mõttemallidele. Millist eesmärki suutrad tegelikult kannavad, jääbki saladuseks. Enamasti jõutakse järeldusele, et need on kas eetika- või moraalkooded, või on kirjutatud meeletervenduselikel eesmärkidel. Vaevalt, et maadhjamika tõeline asjatundja, õpetatud *geshe*, niisuguse selgituse annaks.

Teadusliku lähenemise kasuks räägib teisalt asjaolu, et see kõigele vaatamata üritab raskesti mõistetavaid algtekste mõistetavaks muuta ja need “lääne” keelde ümber tõlkida.

See ehk on ka üks intrigeerivamaid väljakutseid üldse – kuidas lõhkuda vahesein kahe erineva mõttelaadi vahel. Kui püüda vanaindia kultuuriruumist otsida sobivat vastet kas või mõistele *teaduslik*, võib sünonüümi leidmisega tekkida tõsised raskusi, sest adekvaatset vastet õigupoolest polegi. Küllap ütleks india või tiibeti mõtte-

tark lihtsalt ja lühidalt – see on *dharm*a. Ilmselt vastaksid idamaa targad samamoodi ka siis, kui pärida neilt vastet mõistetele filosoofia, religioon, psühholoogia jne. Ka need on *dharm*a.

Vahendamise metodoloogilistele raskustele osutab ka Linnart Mäll, väites, et budoloogias tuleb “kõigepealt luua kesksed metamõisted, mille abil saaks budismi kirjeldada ranges vastavuses Ida ettekujutustega”. Uue mõistejada esimeseks lülits võiks tema arvates saada termin *lüsioloogia*, mis on õpetus lüsioloogilise isiku vabaneemisest.² Samas näiteks mõiste sünyavāda – võiks Mälli arvates tõlkida *zerooogiaks* jne.³ *Sünyavāda* on maadhjamika sünonüüm, mis viitab selle kõige olemuslikumale osale, tühjuseõpetusele.

Kuigi Linnart Mälli vastav artikkel on ilmunud üle 35 aasta tagasi, pole probleemi olemus kuigipalju muutunud – ida ja lääne tekstid ei ole üks-üheselt tõlgitavad ja veelgi suuremad raskused on tõlgendatavusega ehk teksti poolt loodud tunnetusliku ruumiga. Samas ei saakski tekkida mingit ühtset mõistesüsteemi, vaid see oleks keeleruumi erinev. Kõige kaugemale on oma integratsiooniga jõudnud inglise keel, millest omakorda lähtub ingliskeelsete mõistete ekspansioon teistesse keeltesse. Nii näiteks seostub (ladinatüveline) “meditatsioon” enamasti idamaiste õpetustega, kuigi tegemist on inglise keele kaudu levinud mõistega.

Eesti keeles, paljuski tänu Linnart Mällile, on juba tekkinud ka omakeelseid vasteid, kuid esialgu on neid veel õige napilt.

² L. M ä l l, Nulli ja lõpmatuse vahel, lk 303.

³ Sealsamas, lk 306.

Sellele osutab ka sanskritikeelsete terminite suur hulk Herkeli tekstis.

Kuid minu arvates pole tõkkes mitte niivõrd lingvistilised, kuivõrd peituvad ikkagi lähenemises. Iga luku jaoks peab paratamatult olema oma võti. Antud juhul ei tähenda see ainult terminoloogiat, vaid eeldab veelgi enam – täiesti teistsugust mõtlemist. Sestap olen mina seisukohal, et lääne teadusliku mõtlemise eri distsipliinid ei ole kohased lahti seletama ida õpetuste sisu – eriti kui üritada seda teha psühholoogia, etnoloogia, eetika vms mõistesüsteemi abil. Teisalt tuleb tõdeda, et midagi paremat meil ju esialgu ei ole.

Teadusliku lähenemise barjääride taha takerdub paratamatult ka Andres Herkel. Me saame vastuse eelkõige küsimusele, mil määral ida mõtlemise, psühholoogia või taju käsitluste need või teised osised vastavad lääne teaduslikele kaanonitele. Ja me ei saagi saada vastust küsimusele, millised on vanaindia tekstitraditsioonidele tuginevad mõttelaadid ise – omaenda ilus ja hiilguses, sest sellist eesmärki pole Andres Herkel endale seadnud. Ja ei saanudki seada, sest selleks puudub vastav metakeel ja neile tuginev mõtteviis.

Ajamasina metafoor

Aeg-ajalt on lääne autoritel siiski õnnestunud tekitada ka n-ö lisaväärtus, kus ida ja lääne arusaamadest on sündinud huvitav süntees. Üks nüisugune on kahtlemata ajamasina metafoor sõltuvusliku tekkimise ehk *pratītyasamuthpāda* ühe tõlgenduse-na. Seda metafoori aitab süvendada asja visuaalne pool: nimelt moodustab kahe-teistkümnest lülist koosnev sõltuvusliku tekkimise ahel välimise ringi nn eluratta

mandalast. Iga lüli viitab just nagu ühele tunnile metafüüsilises ajas surmast sünnini. Selle kella järgi saabub surm kell 12, kell 3 tekib uus teadvus ja kell 11 järgneb uus sünd. Mõistagi käib see kell oma (paradoksaal)loogika järgi ja lülide järgnevus ei tähista mitte niivõrd ajalist järgnevust, kuivõrd viitab psüühiliste protsesside põhjuslikele seostele ja viljadele eelmisest elust järgmisse: “*Pratītyasamuthpāda* on psühholoogilise aja mudel, võib ütelda “ajamasin”. Erinevad mõistmistasandid – igavesti korduvast ümbersündide ahelast ajavälisuseni ja paradoksaalloogilise põhjuslikkuse-käsitluseni ehk siis lõpmatuses nullini ja nullist lõpmatuseni (...), argiolemisest sakraalseni ja vastupidi – loovad õige avara perspektiivi aja mõtestamiseks” (lk 144).

Merab Mamardašvilile viidates osutab Herkel, et nüisuguseid aja- või mõttemasinaid on vaja selleks, et süveneda mõtteseisundisse, mis “tekib ja eksisteerib väljaspool aega”, milles “ei kehti aja tavajaotus minevikuks, olevikuks ja tulevikuks”. Mõtteseisund on ajatu, kus iga hetk võib kesta terve igaviku (lk 145).

Jättes kõrvale need vaieldavused või aspektid, milles siinkirjutaja on Andres Herkeliga ehk eri meelt, tõden vaid, et Herkeli “Müüt ja mõtlemine” on ju lõpuks samuti üks väärtuslik “masin”, mis aitab süveneda aja ja mõtte sakraalsetesse sügavustesse. Samuti täidab see Eesti kultuuripildis valdkonda, kus valitseb õige suur tühik – nii nagu on napid ka meie orientalistide read. Sestap on minul isiklikult küll väga hea meel, et mu raamatariivis on nüüd üks “mõttemasin” jälle rohkem.

JAANUS ADAMSON

Ideaal ja iha

AARE PILV, KADRI TÜÜR. SÜNDMUS. KOHT. *Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, Tallinn, 2003. (collegium litterarum; 15). 192 lk. Hind 95 kr.*

Mõnda aega tagasi ilmus *Sirbis* kuulutus, kus üks luuletaja kutsus meid oma luule- raamatu esitlusele lubadusega: kogu õhtu jooksul ei kuulda kordagi sõnu “postmodernism”, “diskursus” ja “paradigma”; seejuures ei saanudki päris täpselt aru, kuhu ta end sellega – oma arust – positsioneeris, kas mingi (valgustatud?) eliidi või (pohhuistliku?) massi sekka.

Üht teist luuletajat, Jaan Kaplinski, on alati paelunud pigem müstiline “Nimepidi Nimetamatu”¹, kuigi just tema oli üks esimesi, kes postmodernismi teemadel umbes 1980. aastate keskel – mulle meelde jäävalt – sõna võttis.

Eks tulegi ju tunnistada mis tahes nimetuste kokkuleppelisust ja alati mingit nimetamatuks, sümboliseerimatuks jäävat (“neetud” või “püha”) osa meie elus, seda nii müstilis-luulelisel, kriitilis-teoreetilisel vms tasandil.

Muidugi, tänaseks on minussegi sigenenud kiusakaid kahtlusi, kas 90ndatel hoogustunud moeka kirjandusliku ja filosoofilise mõtte ja mõistevara “maale toomine” on kohalikus kirjanduselusel (kõige laiemas mõttes) midagi paremaks

muutnud, kirjutajaid ja lugejaid kuidagi – silmanähtavalt – targemaks teinud. Ma otsin, aga eriti ei näe seda (välja arvatud muidugi teatud erandid...).

Paralleelina võiks siin tuua Jan Kausi mure loodust reostava prügi ja filosoferimise (viljatu) vahekorra pärast; ta kirjutab: “Mis on kasu tekstist, mille fooniks on mure looduse pärast? Kui ma tsiteerin tarku filosoofe, kas sellest jääb prügi vähemaks? (...) Seega küsimus on: kuidas see, mida me saame nimetada filosoferimiseks, peaks ulatuma väljapoole teooria piire?”²

Võiks niisiis samal moel küsida: *kuidas see, mida me nimetame kirjandusteaduseks (filosoofiaks, psühhoanalüütiliseks ideoloogiakriitikaks vms) peaks ulatuma väljapoole teooria piire? kuidas ta peaks puudutama, mõjutama (kirjandus)elu ennast? Kas tõesti raisatakse lihtsalt paberit, rahuldatakse oma intellektuaalset edevust, teenitakse pisut raha ja – “prügi” muudkui koguneb?*

Lühidalt: tarkade ja teoreetiliste tekstide üha sagedasem ilmumine justkui ei suudakski kuigivõrd piirata “prügimägede” kerkimist kultuurimaastikel; või mis veelgi hullem – mõttepiiri ristustava rämpsunäe on hakanud paljudele (?) mõjuma nii targad teoreemid kui neist pärinevad terminid (“postmodernism”, “diskursus”, “paradigma” jms), sest eks neidki ole ju mugav (nagu firmamärgiga pakendeid) siia- ja sinnapoole loopida.

Kui Jan Kaus otsis oma kirjutises prü-

¹ Vt J. K a p l i n s k i, J. S a l m i n e n, *Ööd valged ja mustad. Kirjavahetus aastast 2001. Loomingu Raamatukogu* 2003, nr 19/20, lk 71.

² J. K a u s, Koos ja vastu. Kas filosoofia aitab loodust hoida? *Sirp* 01.08.2003, lk 14.

giprobleemidele heideggeriaanlikke lahendusi, siis mina piirduksin siin lermontovliku nendinguga: "Aitab sellestki, et haigus on ära näidatud, aga kuidas seda ravida – jumal seda teab!"³

*

Aare Pilve ja Kadri Tüüri raamat "Sündmus. Koht" sisaldab kahte Tartu Ülikoolis kaitstud bakalaureusetööd (juhendajateks vastavalt Tiit Hennoste ja Mart Velsker) ja – juba see peaks ära ütleva, et ilma "diskursuse" ja muu sääraseta seal läbi ei aeta; "diskursus" on leidnud oma – kõigiti põhjendatud – koha koguni Pilve uurimistöö pealkirjas: "Kivisildniku "Liivlased" kirjandusdiskursuse sündmusena".

Peensusteni siin minna muidugi ei jaksa, kuid kõige "diibim" lause, mille ma Pilvelt leidsin, ja mis minu meelest ka asja kõige olemuslikumalt kokku võtab, on järgmine: "...Kivisildniku vähegi adekvaatseks defineerimiseks on vaja kogu kirjandust; kirjanduse võimalikkuste muutmine enese möödapääsmatuks defineerimiskontekstiks on viis, mille kaudu Kivisildnik defineerib omakorda ka kirjandust" (lk 49).

Eks kõla uhkelt: millise kirjaniku rind ei paisuks erutusest, kui keegi väidaks pika ja põhjaliku teoretiseeringu tulemu-

sel, et tema tekstide defineerimiseks ei piisa vähemast kui kogu kirjandusest, mille kaudu ollakse omakorda sunnitud defineerima ka (kogu) kirjandust.

Väidetu üle mõtisklema jäädes ("mida autor tahtis öelda?") jõudsin järgmise, pisut lihtsustava ja teravustava ümberpanekuni: Kivisildniku tekstid peaksid panna meid vältimatult küsima: *kas see on kirjandus?* (vaid sel juhul muutuvad "kirjanduse võimalikkused" Kivisildniku "möödapääsmatuks defineerimiskontekstiks"), mis peaks omakorda viima meid vältimatu küsimuseni: *kui see on kirjandus, siis mis üldse on kirjandus?* (nõnda asuksime kirjandust defineerima Kivisildniku *järele*, siis, kui Kivisildnik on *juba haaratud* kirjandusse).⁴

Ja kui nüüd toda mõtet veelgi julgelt kokku suruda, asja loogikat veelgi lakoonilisemalt ("kui x, siis y") edasi anda, saaksime lause: *Kivisildniku defineerimiseks kirjandusena tuleb kirjandus ümber defineerida.*

Selles paistab olevatki kogu asja "konks" – Kivisildniku "Liivlaste" kui "kirjandusdiskursuse sündmuse" puhul on tegu küll teatava protsessi ja selle teguritega, kuid tolle sündmuse "sisu" või tulemi saame Pilve järgides taandada *teatavale maksimaalsele, implitsiitsele või*

³ M. L e r m o n t o v, Meie aja kangelane. Tallinn, 1967, lk 4.

⁴ Seda mõttekäiku saab muidugi varieerida ja laiendada: Kivisildniku tekstide – antud juhul "Liivlaste" – defineerimiseks kirjandusena on vajalik (teatava hulga inimeste) kahtlemine nende kirjanduslikkuses; kuid kahtlemine peab vältimatult pöördima kahtlejate kaotusega kirjandusajaloolisel ja -poliitilisel areenil (nagu ongi juhtunud): nad kas jäävad jalgu uuele võimudiskursusele või muudavad oma käsitust kirjandusest. Et võitluse ja võimu kujundid on siin asjakohased, näitab järgmine Pilve tsitaat: "Liivlased" suhestub tuglasliku romantilis-realistliku võimudiskursusega eesti kirjanduses, püüdes Juhan Liivi kui selle võimu olulise manifestatsiooni subjektust lõhustada. Kivisildniku tegevust "Liivlastes" võib näha kui tolle võimudiskursuse usurpeerimise katset..." (lk 47).

ideaalsele efektile, mida ennist tegingi – ja tundub, et ümberformuleering, milleni jõudsin, sobiks juba ka teise formaati kui ülikoolilik formaat, näiteks *Eesti Ekspressi* formaati: lüüv, lühike ja täpselt seitse sõna (pikemaid ja keerukamaid lauseid on lehelugejatel, ja ma kardan, et mitte ainult neil, raske mõista). Kõike saab formatida, ümber formuleerida.

Kuid teisalt: kui selliste irdsete ja elliptiliste mõttekäikude abil asudagi Pilve kirjutist (näiteks ajakirjanduses) tutvustama, tõmbuks Pilve süda ilmselt valuliselt kokku: milline absurd!⁵

Igal väitel on omad tingimused, nii siingi.

Nii tuleks kindlasti rõhutada, et Pilve (ümb)formuleeritud mõttekäik kehtib ainult Eestis, *Eesti kirjanduse*, *Eesti kirjandusdiskursuse piirides* – maailmakirjanduse kontekstis (st kui tõesti lähtuda “kogu” kirjandusest) võiks väidetu mõjuda ka naiivse ja ülespuhutud retoorikana; millest omakorda tuletub, et Kivisidnik on väga rahvuslik (nagu Runnel), rahvuslikult mõistetav ja rahvuslikku kirjandusteooriat viljastav kirjanik – kui näiteks mõnele välismaisele intellektuaalile öelda, et meil on kirjanik, kes tavatseb oma tekste teha mõne kohaliku klassiku tsitaatidest

(montaaži meetodil, lammutades originaaltekstide “lüürilist subjekti” ja ideoloogilist konteksti), siis ta heal juhul ehk ühmaks: “jaa, jaa, vana hea avangardism (postmodernism), te olete ju tublid...” vms.⁶

Ühe (implitsiitse) konsekventsina toobki Pilve kirjutis esile kohaliku kirjandusdiskursuse teatava mahajäämuse: kui näiteks Ortega y Gasset kirjeldas 20. sajandi algupoolel domineerivaid kunstilisi “avangardseid” tendentse “kunsti dehumaniseerumisena” (mis muuhulgas tähendas ka nalja, mängu, infantiilsuse jms esiletõusu), siis meil kehtestus samal ajal valustõsine “humanistlik inimesekäsitlus” ja romantilis-realistlik (tuglaslik) kirjanduskaanon.

Pilv ei jäta kahtlust, kes sellele kaanonile (alles) 90ndate keskel suutis piisavalt tagajärjekalt vastu astuda: “Kivisildnik on humanistliku kirjanduskontseptsiooni võimukamaid lõhkujaid...” (lk 27).

Teisalt on siiski nii, et sellele, mida nimetasin *Kivisildniku maksimaalseks, implitsiitseks või ideaalseks efektiks* – kirjanduse vältimatuks ümbermõtestamise vajaduseks, kui tahame “Liivlasi” defineerida kirjandusena –, liitub Pilve uurimistöös enam-vähem varjamatult ka üks tei-

⁵ Valutekitavad formaadimuutused on tõesti olemas; üks isiklik näide: *Eesti Ekspressis* juunikuist *Vikerkaart* tutvustanud Mele Pesti väitel taandasin ma seal “kogu viimase aasta eesti proosa infantiilseks, kohati koguni idioodikirjanduseks” (M. P e s t i, Kirjanduse kaksikvennad. *Eesti Ekspress* 31.07.2003, lk B 13). Ometi polnud see nii: rääkisin infantilismist kui Eesti uuema proosa “dominandist” (ja see on midagi muud, kui “kogu viimase aasta eesti proosa”), osutasin ka “täiskasvanuliku” kirjanduse olemasolule ning lõppude lõpuks – “tõeliste mehepogade” (Ervin Õunapuu, Tarmo Teder, Peeter Sauter jt) kallale ei läinudki. Vt lähemalt: J. A d a m s o n, Üks. Üheselt eesti proosast 2003. *Vikerkaar* 2003, nr 6, lk 58–67.

⁶ Pilv rõhutab ka ise – korrekselt – kohalikku kirjanduskonteksti, määrab piirid: “Analüüsi kaudu püütakse esile tuua “Liivlaste” ja Kivisildniku tähenduslikkust eesti kirjanduse jaoks” (lk 9).

ne üsna loogiline (ja ahvatlev) lootus: nimelt, et Kivisildniku tegevus ei *pürdu lihtsalt* kohaliku kirjandusdiskursuse virgutamisega ("potentsiaal eesti kirjanduse kontseptuaalsel väljal teatud nihkeid saavutada"), vaid et ta aitab meil paremini mõista *kogu kirjandust, kirjandust üleüldse*.⁷

Entusiastlikult või idealistlikult lähenedes – ja milleks seda vältida? – võiksime niisiis ka öelda, et Kivisildniku tegevuse kaudu on jõutud Eesti kirjanduslikus praktikas (ja Pilve kirjutise kaudu ka Eesti kirjandusteoorias) teatava valgustuspunktini; seda juhul, kui lähtume "valgustuse" käsitamisel foucault'likust-krullilikust mõtteliinist: valgustuslik kirjandus ei põhjenda end enam kirjandusväliste (humanistlike, rahvuslike jm) müütide ja ideoloogiate abil, ta ei funktsioneerigi enam "millegi muu tööriistana": "selle asemel saab oluliseks kirjanduslikkuse enese tingimuste uurimine" (lk 26–27).

Ja nagu näiliselt paradoksaalselt ilmsiks tuleb, on Kivisildniku tekstides tolle "kirjanduslikkuse enese" tingimuseks just nimelt müüdid, ideoloogiad ja varasemad kirjandustekstid (täpsemalt: klassikutelt näpatud keelekatked), mille tähendusi ja subjektsust ta – "tööriistana", teistsuguse kirjanduskäsituse instrumendina (?) – transformeerida või tühistada üritab.

Üheks "kirjanduslikkuse enese" tingimuseks, mida Kivisildnik meil üha uuesti ja uuesti teadvustada aitab, on niisiis *süsteemne, väga põhimõttekindel vampiirius: kirjanduse kalkuleeritud parasiteerimine varasematel kirjandustekstidel*. See ei pruugi küll eriti avastusliku või "valgus-

tuslikuna" mõjuda, kuid igal juhul – märkimisväärne on Kivisildniku *non plus ultra*.

Eelneva jutu mõistmiseks tuleks igaks juhuks veel (üle) rõhutada, et Kivisildniku "Liivlaste" kui "kirjandusdiskursuse sündmuse" puhul on Pilve kirjutises suuresti tegu *teoreetiliselt modeleeritud virtuaalse või koguni metafoorse (meta)kirjandusliku sündmusega*, millel on mitmeid suhteid: esiteks, *mudeli ja teksti suhe*: sotsioloogivistikast pärit mudeli "rakendamine kirjandusteosele on mõneti metafoorse loomuga, sest teksti koos oma intertekstuaalse ja retseptiivse kontekstiga on siin käsitletud analoogselt tavaasuhtluses aset leidva kõnesündmusega..." (lk 22); teiseks, *teksti ja retseptiooni suhe*: "Liivlaste" kirjanduskommunikatiivset aspekti saab "vaadelda suuresti kujutuslikuna selles mõttes, et otsesest dialoogi see tekst esile ei kutsunud..." (lk 25); kolmandaks, *teksti ja metateksti suhe*: Pilve kirjutises on üsna otsustavaks Kivisildniku suunatus "kirjanduse metatasandi poole": "...sageli on Kivisildniku tekstid olulisemad kirjandusteooria jaoks kui otsese retseptiooni jaoks (nii vist ka siinses töös)" (lk 37); ja veel: kui teatud tõlgendusraamistike konfliktisusest lähtuda, on kogu Kivisildniku tegevus "vaadeldav omalaadse metakirjandusliku kujundina, mitmekihilise metafoorina" (lk 48).

Niisiis selgub, et mingit otsa pidi on meil paljuski tegu *virtuaalse, metafoorse ja – võiks isegi öelda, et – ideaalse Kivisildnikuga*.

Ning tagatipuks on meil endilgi oht

⁷ "Liivlastes" on suur kirjanduse määratlemist ajandav potentsiaal... (lk 64).

sattuda tolle metafoorse (ideaalse) Kivisildniku osaks: “Kivisildniku võim seisneb võimatuses teda ta totaalset metafoorsusest välja defineerida, sattumata ise selle metafoori osaks” (lk 49).

Jätkem siin Kivisildniku meta-metafoorsused siis igaks juhuks rahule; püüdnud sedastusega, et nagu paljud metakirjutised, toob ka Pilve kirjutis vältimatult esile kirjanduselu ja kirjandusteaduse vahelise lõhe: teatud mõttes ta koguni rõhutab – tahtmatult – seda lõhet, kiskudes selle servi laiali.

Kas pole igapäevane kirjanduselu üks suhteliselt tume müttamine valgustusliku kirjandusteadusega võrreldes?

Kui sellele lõhele tahta kõige jämedamal kombel näpuga osutada, siis võiks küsida kas või järgmist: kui palju teadvustab üks keskmine Eesti kirjanduselus pikemat aega toimunud subjekt, kriitik või kirjanik, kes on valmis endastmõistetavalt tunnistama teatavate kirjanduseluliste ja isegi kontseptuaalsete muutuste mõju oma tegevusele, et midagi on muutunud *just nimelt pärast Kivisildnikku või Kivisildniku pärast... rääkimata Kivisildniku mitmekihiliselt metafoorse olemuse tajumisest?*

Olen mõnikord kuulnud öeldavat, et see või teine kriitiline kirjutis on parem (huvitavam vms) kui tema objekt ise, see või teine kirjandustekst; niisuguseks kipub suhe ka Pilve kirjutise ja Kivisildniku kui “kirjandusdiskursuse sündmuse” vahel: *esimene mitte ainult ei kirjelda teist, vaid ka “teeb” teda, olles ise palju “puhtam”: teadlikum, ideaalsem, idealistlikum...*

Pilve kirjutise “puhtust” võib muidugi pidada juba vastava (üliskooliliku) for-

maadi põhimõtteliseks tingimuseks; kuid siin on teinegi moment: kirjandusteaduslikke uurimusi, nagu kirjanduslugusidki, kirjutatakse nii või teisiti peamiselt “võitjate” positsioonilt (st kehtivast võimudiskursusest lähtudes): saab vaid tagantjärele selgitada, miks läks nõnda, nagu läks (teatud autorit hakati aktsepteerima teatud sorti kirjanikuna), ja mis on selle (maksimaalsed, ideaalsed) tagajärjed kirjanduskaanonile vms; tänu teoreetilisele ja ajalisele distantstile läheb kaduma kirjanduselu vahetu ja tegelik obstsöönus, mis tahes – siis ja seal – kehtestunud võimu(diskursuse) tume ja segane pahupool.

Kujundlikult öeldes: teadlane uurib kahjurputukat desinfitseeritud pintsettide ja luubiga ja alles siis, kui putukas juba surnud on; nii jõuab ta putuka toimejõu puhta ja ideaalse valemini (“kui x, siis y”), mida olen siin, tõsi küll, ise agaralt puhutamaks kirjutanud.

Mainisin surma – Kivisildniku tekstide puhul pole sugugi kohatu “surmast” rääkida, kuigi biograafilise isiku ja kindlasse ajakirjanduslikku formaati (“tuhandete lemmik”) kuuluva autorifiktsioonina on ta täiesti elusjõus.

Teatud mõttes on Kivisildniku tekstid – tänu tema kirjutamisprintsibile – alati juba “surnud” olnud, juba algusest peale... Vähemalt Pilvel on nad võimaldanud Barthes'i kuulsa vormeli (“lugeja sünni hinnaks on Autori surm”) järgneval moel ümber kirjutada: “Nii on tekst midagi, millel pole oma kindlat subjektset keset, teksti subjektiks saab iga uus lugeja; kirjandus on selle vaate järgi surnud, kui teda ei kasutata uute tekstide algmaterjalina” (lk 35).

Kuid tundub, et “iga uue lugejaga”, kes Kivisildniku tekstide “subjektikeskmeks” saab, on täpselt samuti nagu barthes’ilikult “sündiva” lugejaga: *ta on kas igavesti tulevikuline (utoopiline, ideaalne) või on ta alati juba olemas olnud.*

Niisiis, ka surma ja sünni teemad juhvavad meid elamise ja teoretiseerimise vahekorra juurde.

*
Pilve Kivisildnik on küll paljuski teoreetiline ja ideaalne Kivisildnik, kuid kirjutist tasub lugeda kõigil, kes tahaksid heita mõtestatuma tagasipilgu kirjanduselulistele sündmustele lähiminekis, kus Kivisildnikul ja tema “advokaatidel” oli oluline roll. Kivisildniku “Liivlastele” foku-seerudes viib Pilv meid “1990. aastate eesti kirjanduse maailmavaatelistele, kirjanduselulistele ja kaanonipoleemikatele”, kuna Kivisildniku tekstid on “nende poleemikate ilmekaks kehastuseks, üht-aegu ajendiks ja järelduseks” (lk 30).

Kokkuvõtlikult võiks ka öelda: teatud mõttes on Pilve kirjutis Kivisildnikust äärmiselt ammendav (kui mu eelnev jutt sellist tunnet ei tekitanud, siis rõhutan – püüdsin olla vaid omal moel sissejuhatav, mitte ammendavalt ülevaatlik).

Üheks ammendav-olemise märgiks on see, et Pilv on oma uurimistöö lähtelise mõistelis-kontseptuaalse raamistiku seda-võrd rääs kirjutanud, et kipub kohati üle “kujuteldava” äärte voolama; veel veidi... ja tekiks tunne põhjendamatus, koguni tüütavast liiasusest.

Niisiis, antud plaanis, antud kontseptuaalses sõrestikus on ta vähemalt minu (epistemoloogilise) iha suutnud rahuldada ja (teatava tõrkeni) sulustada. Nüüd tu-

leks tal – või kellelgi teisel – kirjutada Kivisildnikust juba teisti, hoopis teisiti, et olla heuristiline ja mitte muutuda sama-võrd (tungiliselt) kordavaks nagu Kivisildnik ise.

Veel üks tähelepanek: kõik, kes asja vähegi jagavad, teavad, et Kivisildnik on – tänu oma tungilisele süstemaatilisusele – äärmiselt “dissertaabel” autor, st ta on üsna hõlpsasti allutatav akadeemiliselt kohustuslikele (kesksetele) kirjandusteooriatele. Pilve kirjutis kinnitab mu vana kahtlust: mida “dissertaablim”, seda ammendatavam... Pilve-taolistele.

*
Kui Pilvel siginesid mõtted nagu maod purgis, täitsid etteantud ruumi ja hakkasid klaasitagust “teispoolsust” taga nõudma, siis Kadri Tüür (kirjutises “Koht ja kohatus Karl Ristikivi romaanides “Kõik, mis kunagi oli” ja “Ei juhtunud midagi”)) laseb nad lahti tõelisse džunglisse – eesmärgiks siiski “kaardistada” kogu võimalikust pindalast vaid mõnedsajad või tuhanded ruutkilomeetrid.

Et kaardistamisega tõsi taga on (see pole paljas kujund) näeme joonisel lk 113, kus skemaatiliselt on visandatud vaatlusaluste romaanide “eksistentsiaalse ruumi” põhielemendid, st piirkonnad, kohad ja rajad: “Tegelaste liikumise rajad, mis on joonisel näidatud nooltega, ühendavad kohti ja piirkondi omavahel ning annavad edasi tegelaste kogemusi ja kavatsusi” (lk 112).

Kirjutisega järk-järgult tutvudes taipame, et Tüür suudab mängida lugejate (epistemoloogilise) ihaga sama osavalt nagu “Tuhande ühe öö” muinasjuttude

Šahrazad mängis mörvarliku valdja kuulamisihaga, kuigi jõuab jutustada vaid kolm "lugu".

1. Esimeses peatükis esitab "jutustaja" ülevaate "romaanide "Kõik, mis kunagi oli" ja "Ei juhtunud midagi" ilmumisjärgsest retseptioonist ning ka hilisematest tõlgendustest" (lk 71).

Lehekülgede kaupa on refereeritud nii paguluses kui kodumaal viibinud arvustajate (Artur Adson, Harald Parrest, Valem Uibopuu, Ilmar Laaban, Endel Nirk jt) arvamusi ja tähelepanekuid Ristikivi romaanide kohta; esile tõusevad järgmised iseloomustused: "süžee hajalikus-pinnalikus", "tegelaste paljusus", "kesksete karakterite puudumine", "sündmusetuse esteetika", "katkemise poeetika", "erapooletust vaatlusviisist tulenev intensiivsusepuudus" jms.

Kuid täpselt hetkel, mil kallale kipub piinav tüdimus ("So what?", "Milleks see kõik?"), tõmbab Tüür meid uuesti konksu otsa, tehes kokkuvõtte.

Ta nimelt leiab, et pole suudetud seletada nii "paljude jutu ladusust tõkestavate tegurite kuhjast sisuliselt ühteainsasse teosesse (...)", ja pakub välja oletuse: "ülalloetletud asjaolud on hoopis nende romaanide "päris-loo" edasiandmise vahendid, teadlik ülesehitusprintsip. Seda hüpoteesi edasi mõeldes on vahest võimalik jõuda lähemale ka Ristikivi loomingule tervikuna" (lk 93).

Ristikivi mõlema romaani ülesehituse ja teostuse eripärades ei tuleks nüüsi näha mitte nende puudusi (nagu varasemad kriitikud on kippunud nägema), vaid kirjanikupoolset taotlust, mis töötab pakkuda meile võtme kogu Ristikivi loomingu

paremaks mõistmiseks – kuid sellest, nagu eeldada võime, jutustatakse meile juba järgmistes "lugudes".

Loomulikult ei saa me nüüd loobuda edasi lugemisest.

2. Teine "lugu" sisaldab "erinevate kohateooriate tutvustust. Keskkel kohal on Kanada humanistliku geograafi Edward Relphi teooriad kohalikkusest ja kohatusest" (lk 71).

Taas lehekülgede kaupa vastavate teooriate ja lähenemisviiside tutvustusi; loeme "ruumiromaanist" (W. Kayser), "kronotoobist" (M. Bahtin), "ruumipoetikast" (G. Bachelard), "ruumi tähendusest kunstilises tekstis" (J. Lotman), "binaarsetest opositsioonidest inimeste füüsilise keskkonna tajumise alusena" (Yi-Fu Tuan), "kirjandusgeograafia peamistest uurimissuundadest" (F. Lando), "ruumi ja koha mõistete tähendussisust ja kasutamise keskkonnaesteetikas ja kunstis" (K. Lehari), "koha ja kohataju probleematikast" (E. Relph), "juurtest ja juurteusest" (C. A. Middleton), "kohatu-olemisest ja kohanemise protsessist" (D. Seamon) ja paljust, paljust muust.

Ja taas, enne kui jõuame saatuslikult tüdineda ("So what?", "Milleks pean ma seda lugema?"), virgutab Tüür meid *juba uue, lugemisiha ülevalhoidva (ja veidi ennatlikult järelduseks maskeeritud) hüpoteesiga*: "Kirjandusgeograafia käsitlusviisi ilukirjandusele rakendades on seega võimalik nii kirjandusteoste kui mõningatel juhtudel ka nende autorite tõekspidamiste kohta öelda midagi uut, mis traditsiooniliste kirjandusteade meetoditega alati nii selgesti välja ei pruugi tulla" (lk 126).

Niisiis, kui eelmises “loos” püstitati hüpotees vaadeldavate Ristikivi romaani-de potentsiaalset pakkuda võti kogu Ristikivi loomingu paremaks mõistmiseks, siis nüüd tutvusime kontseptuaalse sõrestikuga, mis peaks järgnevalt aitama meil sellise mõistmiseni jõuda. No mis teha! Tuleb edasi lugeda!

3. Kolmandas “loos” (ehk siis uurimistöö viimases peatükis) on “analüüsitud tegelaste ja kohtade vahelisi suhteid teoste maailmas. Tegelaste liikumine kohtade vahel ja nende kaugenemine sisseelatud koduruumist leiab aset märkamatult, kuid ometi kindlalt, viidates pagulasliku võõrandumise tekkimisele juba paralleelselt lahkumisosustuste sünniga” (lk 71–72).

Saame teada veel näiteks sedagi, et “enamik neist üksiktegelastest, kellele pööratakse põhitähelepanu, on mingis suhtes kindlast kohast maailmas ilma jäänud. (...) See annab teostele teksti pinnal vaevalt tajutava paine, mida oleks raske nimetada kuidagi teisiti kui *kohatuseks*” (lk 181). Ning lõpuks jõuame kokkuvõtteni: “Oma teostes jutustab Ristikivi eksistentsiaalse kohatuse lugu üha uutes variatsioonides. Võib ehk öelda, et see ongi Ristikivi lugu ning neis kahes teoses avaldub see kõige selgemini” (lk 186).

Niisiis, just neis “kaksijäänud” romaanides (“Kõik, mis kunagi oli”, “Ei juhtunud midagi”), mida on Ristikivi loomingu peetud nii “vahemängude perioodiks” kui “poolelijäänud ettevõtmiseks”, mida on kriitikas nimetanud ka “ummikteeks Ristikivi kirjanduslikes otsingutes” ja mis on asetatud “vaikimise hämarasse akvaariumi”; niisiis, just neis romaanides, mida on Ristikivi teostest ehk kõige “vääralt”

või ebaõiglasemalt koheldud, neid ebaõnnestunuks, marginaalseks jne pidades, paljastab Tüür kõige selgemini, kõige “kaitsetumalt” avaldumas Ristikivile kõige põhilisema: tema “päris-loo”, eksistentsiaalse kohatuse loo.

Oluliste tähendusteni jõudmine suhteliselt marginaalsete, näiliselt ebaoluliste teoste kaudu meenutab nn “Morelli meetodit”: kunstivõltsingute paljastaja Giovanni Morelli ei keskendunud mitte maali (autori, koolkonna) kõige silmatorikavamate tunnuste uurimisele – neid on lihtne kopeerida –, vaid pigem väikestele, tähtsusetutele detailikestele, millest võltsijad võivad üle libiseda (sõrmeküünete kuju jms).

Carlo Ginzburgi väitel oli Morelli tööst mõjutatud nii Sigmund Freud oma lähenemisviisis mitteteadvuse mõistatusetele (näiliselt tähtsusetud sõnavääratused jms) kui Arthur Conan Doyle'i Sherlock Holmes oma detektiivitöös (koera “kõnekas” mittehaukumine jms): kõigi kolme meetod oli niisiis põhimõtteliselt sama. Ja pole siis ehk juhus seegi, et nii Freud kui Doyle on siiani ühed meisterlikumad luigejate (epistemoloogilise) iha üleval hoidjad.

*

Mida me lõppude lõpuks ootame ülikooli lõpetavatel noortelt kirjandusteadlastelt (lisaks eruditsioonile jms)? *Et nad suudaksid üleval hoida (autori) ideaali ja (luigejate) iha.* Seda oskust on Pilv ja Tüür näidanud.

MÄRT VÄLJATAGA

Subjektiga vastu ideoloogiamüüri

SLAVOJ ŽIŽEK. IDEOLOOGIA ÜLEV OBJEKT. *Inglise k tlk Hasso Krull. Vagabund, Tallinn, 2003. (Avatud Eesti Raamat). 418 lk. Hind 160 krooni. (Lisa: Walter Benjamin, Ajaloofilosoofilised teesid; Ernesto Laclau, Ideoloogiateooria surm ja ülestõusmine.)*

Meil ei ole täielikku voli hellitada ükskõik millist arvamust või kavatsust. Mõned mõtted ja soovid tunduvad lihtsalt liiga pöörased, et neid tõsiselt võtta. Kuid mille põhjal me otsustame, kas miski on küllalt tähtis või teostatav, et seda taotlema või vähemalt pikema arutluse alla võtta? Mis määrab ära meie uskumuste ja tahtmiste realistlikkuse ning meie kujutluse piirid? Kas mingi sisemine loogika või väline jõud? Kirjasõnas tsiteeritakse sageli üht palvet, milles soovitakse tarkust, et teha vahet asjade vahel, mida ma saan muuta ja mida mitte. Kust aga peaks see tarkus tulema?

Vastused kõiguvad laias laastus kahe äärmuse vahel: 1) meie tõekspidamised ja soovid tulevad meist enestest, meie enda ratsionaalsest subjektist; 2) nad on meisse sisendatud mingi välise jõu poolt, olgu selleks saatan, kuri teadlane, massiühiskonna eelarvamused, süsteem või ideoloogia. Voluntaristlikel hetkedel me kaldume end pidama omaenda mõtete ja soovide autoriks ning usume, et meie elu piirjooned on vabalt ümberkujundatavad; fatalistlikel hetkedel aga tunneme

end mängukannina jõudude käes, mis meid tüssavad ja ära kasutavad.

Need kaks poolust, subjekt ja ideoloogia, on olnud mandri-euroopa filosoofia püsitemad. Prantsuse strukturalismi (või poststrukturalismi) üheks loosungiks oli subjekti surm. Selle all peeti silmas, et Descartes'ist lähtuv klassikaline käsitlus inimese subjektsusest, täielikust enesevalitsemisest ja -mõistmisest peab taanduma arusaama ees, et meie mõtteid, soove ja tegusid määravad hoopis anonüümised struktuurid: olemine, keel, tekst, tehnika, süsteem, episteem, alateadvus, võim, ideoloogia. Kuid subjekti ületamine tähendas tegelikkuses sageli hoopis objekti mahasurumist. Ühe ratsionaalse subjekti asemele asetati subjektide paljusus ning tunnetusobjekt (fakt, maailm, tekst) lagunes isiklike tõlgenduste mosaiigiks.

Marksistlikus traditsioonis on üheks anonüümseks struktuuriks, mis lammutatud või ületatud subjekti asemel inimekäitumist määrab, ideoloogia. Ideoloogia on moonutatav ja erapoolik uskumustekogum, mis teenib mingeid erihuve, ning teooria ülesandeks on ideoloogia demaskeerimine, demüstititseerimine või paljastamine. Näiteks maksiiimid "Kõik, mis on, on hea", "Kes püüab kõigest väest, saab üle igast mäest", "Vara tööle, hilja voodi, nõnda rikkus majja toodi" väljendavad vastavalt konservatismi, individualismi ja protestantliku töö- eetika ideoloogiat.

Klassikaline ideoloogiateooria ütleb, et inimesed ei tea, mida nad teevad, teavad ja tahavad. Kui sa usud midagi, siis see, mida sa usud, ei ole tegelikult see, mida sa usud, et sa usud, vaid hoopis see, mida sa usud, et sa usud, et sa usud. Subjektli

on raske end kaitsta süüdistuse eest, et teda pimestavad kodanliku ideoloogia, tehnika ülemvõimu või alateadlike tungide silmaklapid. Meile kinnitatakse, et reiselseltskond, kes imetleb ürgset jõge, ja metsnik, kes armastab oma tööd, on "tõeliselt" hoopis puhkuse- ja puidutöötlemistööstuse nutrikesed, teadku nad seda ise või mitte. Kapitalismi tingimustes rügevad töölised või patriarhaadi ikke all elavad naised ei saa päriselt aru oma tõelisest vaimsest ja füüsilisest viletsusest, sellest, kuidas neid põhiseaduslike vabaduste varjus tegelikult rõhutakse ja tüssatakse.

Totaalsete ideoloogiate postuleerija ja paljastaja peab siiski olema hoolikas, et mitte lüüa iseendale kirvega jalga. Ta peab leidma vastuse mõnele ebamugavale küsimusele: 1) Kui ideoloogia võim on niivõrd totaalne, siis mis ime kombel küll on ideoloogiakriitikul endal õnnestunud selle alt pääseda? 2) Kuidas saab ideoloogilist ülekohut või valelikkust arvustada või vastustada, kui õigluse või tõesuse mõisteid endid loetakse kõigest ideoloogilisteks võimuavaldusteks? Pealegi eeldab "ideoloogia paljastamise" kontseptsioon tõeluse ja nähtumuse eristust, millest paljud postmodernsed mõtlejad soovivad vabaneda. Sageli tahavad nad justkui ühelt poolt väita, et iga näivuse taga on teine näivus, mask või tõlgendus, ning teiselt poolt pretendeerida teadmisele, kuidas asjad tegelikult on, kui kõik maskid on langedud.

Nende probleemide tõttu tekibki kiusus loobuda üldse ideoloogiateooriast või vähemalt ideoloogia käsitlemisest kõikehõlmava horisondina, ning jätta alles üksnes ideoloogia kitsam tähendus

kui mingi konkreetne ja piiritletud ideede kogum (näiteks sotsiaaldemokraatlik ideoloogia, sürrealismi ideoloogia, haridusideoloogia jne). Kriitilise mõistena kaldub ideoloogia manduma lihtsalt sõimusõnaks, mis tähendab "teiste inimeste halbu ideid".

Ühiskondlik-poliitilise *status quo* kaitsjad püüavad selle kritiseerijaid nurka suruda nn "transsendentaalse argumendiga", et *status quo* usutava kriitika "võimalikkuse tingimuseks", "ületamatuks horisondiks" või lähte-eeldusteks on need samad liberaaldemokraatlikud põhimõtted, mida kritiseeritakse. Või näiteks et valgustusprojekti varjukülgi saab kritiseerida ainult valgustusaadete eneste valguses. Meile kinnitatakse, et radikaalne kriitika, mis tahab olla usutav ja mõistlik, peab püsima süsteemi sees ning sel juhul ei saa ta enam olla kuigi radikaalne. Laias laastus niisugune on olnud Fukuyama ja Rorty seisukoht – selle erinevusega, et esimene peab meie intellektuaalse või ideoloogilise horisondi sulgumist loomulikuks paratamatuseks ja teine ajutiseks sattumuseks. Aga nagu demonoloogid kinnitavad, et saatana salakavalaim trikk on jätta mulje, nagu teda polekski olemas, nii on ka raske vabaneda kahtlusest, et jutud ideoloogia lõpust on ise läbini ideoloogilised, st tõde kellegi huvides moonutavad.

Slavoj Žižek on kõigest ideoloogiakriitika paradoksidest ülimalt teadlik, kuid koos Ernesto Laclauga on ta teinud ära intellektuaalse Heraklese töö, et poliitilise mõtte horisondi paratamatuna näivat ahenemist peatada ning muuhulgas päästa ka ideoloogia kui kasutuskõlblik mõiste.

Isegi kui ideoloogiakontseptsioonide teoreetiline toestik logiseb, ei ole vajadus selle mõiste järele kadunud, sest me kogeme ju iga päev seda, kuidas raskesti kritiseeritavate põhimõtete (inimõigused, demokraatia) varjus aetakse küünilist jõupoliitikat või kuidas meile ühes või teises poliitilises küsimuses sisendatakse alternatiivide puudumist.

Žižeki püüd ideoloogiat kui sisukat mõistet rehabiliteerida käib käsikäes püüdega päästa subjekt selle postmodernsete dekonstrueerijate käest. Uutmoodi ideoloogiateooria möönab ka teoreetiku enese määsitust ideoloogiavõrku, kuid samas ei ole see võrk ise ega selle vastas seisev subjekt enam nii ühtlased ja terviklikud, nagu eeldati varasemates käsitlustes. Ühiskonda ja kultuuri ei saa üleni taandada tähistajate mänguks, sest tähenduse tekkeks ei piisa ainult tähistajatevaheliste erinevuste võrgustikust – tarvis läheb ka subjekti, kelle sekkumine seda võrgustiku pidevalt teisendab. Subjekt ja ideoloogia ei ole Žižekil vastandpoolused, vaid nagu Möbiuse lehe “kaks” külge, nii et üritades ideoloogialoori taha piiluda, leiame eest silmikissitava subjekti.

Tõlkija eessõnas “Ideoloogia ülevale objektile” tsiteeritakse üht Žižeki hilisemat enesekirjeldust: “kogu minu töö tuum seisnebki selles, et ma kasutan Lacani kui soodsaimat intellektuaalset tööriista saksa idealismi taas-aktualiseerimiseks. Minu jaoks tähendab kuulus postmodernse subjektiivsuse “nihe” vaid seda, et ei jõuta kokkuleppele modernse subjekti tõelise traumaatilise tuumaga.”

Saksa “uusidealiste” Dieter Henrichi (mitte Heinrich, nagu tõlkes seisab) ja

Manfred Franki jälgedes püüab Žižek taastada klassikalises idealismis peitunud alternatiivset arusaama subjektist, mis on liigendatud keerulisemalt kui Descartes'i või ka Kanti enesepeegeldaja. Kanti-järgsed idealistid panid tähele, et subjekt ei saa olla lihtsalt enesetunnetaja, kes jälgib ennast nagu peeglist. Selleks et ta saaks iseennast oma tunnetuse peeglis ära tunda, peab tal olema juba mingisugune ürgsem teadmine iseendast. Ilma selle sõnasamatatu teadmista ma ei mõistaks, et see, keda ma oma teadvusepeeglis kohtan, olen mina ise. Subjekti lõhenenud struktuur peab põhinema juba mingil ürgsemal ühtsusel, mis jääb enesetunnetuse peeglis märkamatuks.

Mõnevõrra üllatav tundub küll see, et Žižek on valinud saksa idealismist inspireeritud tähelepanekute taas-aktualiseerimise ja selgitamise tööriistaks just Jacques Lacani. Selle tagajärjel ei taasaktualiseeru ega selgine niivõrd klassikaline idealism kuivõrd hoopis Lacani süsteem (käsitused suurest Teisest, imaginaarse, sümboolse ja reaalse registrist jne), ehkki näiteks Lacani iha-graafide (lk 168 – 198) lahtimõtestamine nurjub kardetavasti ka kõige leidlikumatel lugejatel. Hämara stiili poolest kurikuulus prantsuse mõtleja Jacques Lacan (1901 – 1981) arendas oma seminarides välja sulami Freudi psühhoanalüüsist, Saussure'i strukturaallingvistikast, Heideggeri eksistentialismist, Hegeli vaimufenomenoloogiast ning sürrealistlikest ja patafüüsilistest naljadest. Mõnikord on naljatamisi öeldud, et lacanism on saanud lausa Sloveenia riiklikuks ideoloogiaks. (Lacani teooriate populaarsusest Tšehhimaal aga kõ-

nelevad mitmed lõigud Kundera romaani- ja romaanimälestustes.) Žižekile on eriti tähtis Lacani käsitus reaalsest kui traumaatilise- st mõrast või vasturääkivusest ühiskonnas käibiva diskursuse (sümboolse) koes ning subjektist, mis moodustub fundamentaalse “puude” ümber. Žižekit lugedes tekib mõnikord tunne, et tegelane nimega Lacan funktsioneerib muidu järjekindlas tekstis samamoodi nagu too vasturääkiv reaalne keset sümboolse valda.

Tõlkija eessõnas leiduvad tsitaadid näitavad, et Žižek on iseenda parim ise- loomustaja. Ta rõhutab, et tema stiili kirju tulevärk, paradoksid, uperpallid ja lakkamatud naljade- ning näidetevalangud varjavad suhteliselt püsivat, “monomaanilist” tuuma. Ja see tuum – teooria subjektist, mis on moodustunud tühja tuuma ümber – meenutab veelgi kaugemaid, uusplatonistlikke, idakiriklikke või koguni indiaalike mõttetradit- sioone.

Žižeki poliitikafilosoofia puhul ker- kib aga üles sama küsimus, mis kummi- tab ka varasemat ideoloogioteooriat: kust võtta praeguse maailmakorra kri- tiseerimiseks ideoloogiaväline punkt, mis ei jääks puhtsubjektiivseks? Miks näiteks idealiseerida Lenini revolutsioo- ni ja taunida Iisraeli valitsuse kuritegu-

sid Läänekaldal? Miks tegutseda “demo- kraatia” nimel ja vastustada “tugevamate el- lujäämist”? Žižek mõnab, et koht, millelt ideoloogiat kritiseerida, peabki jääma tüh- jaks, sest muidu muutuks kriitika ise ideo- loogiliseks. Aga kas tühjalt kohalt lähtuv kriitika ei jää ka ise tühjaks või vähemalt poliitiliselt impotentseks? Ka Laclau teooria “tühjade tähistajate” (demokraatia, vaba- dus, vendlus jne) hõivamisest ei ole strateegilises mõttes eriti informatiivne ega üt- le, milliseid tühje tähistajaid ja mille nimel hõi- vata tuleks.

Võibolla nende probleemide tõttu ongi Žižek oma viimase aja kirjutistes hakanud üha tugevamini rõhutama religiooset mõõdet, ehkki erinevalt Derridast ja Levi- nasist ei huvita teda messianism, vaid reli- gioon kui käsuseadus ja rituaal. Vara on öelda, kas vasakmõtlemise pöördumine religiooni poole on pankroti või lootuse märk. Kuid paistab, et ka tänane vasakteo- ria ei pääse samasugusest kõikumisest “perversiooni kahe külje” vahel, mida Žižek käesolevas *Vikerkaares* “Matrixi” filmi näitel teraselt eritleb: ühelt poolt valitseb tunne, et ühiskonnareeglid on ainu- üksi teoreetilise või kunstilise mõtte jõul painutatavad, ning teiselt poolt meelega, et progressiivse inimkonna ajud on juba kõik pistetud Coca-Cola purki.

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 646 4059
Marika Mikli 646 4054
Kajar Pruul
Marek Tamm 646 4054
Keeletoimetaja Tiina Lias 646 4054
Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 646 4062

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta

Toimetuse address:
Voorimehe 9, 10146, Tallinn
Fax: 644 2484
E-mail:
Vikerkaar@vikerkaar.ee

Väljaandja:
kirjastus "Perioodika",
Voorimehe 9, 10146, Tallinn
Trükk:
AS Printall, Tatari 64, tel. 669 8400

"Vikerkaar" nr. 9/2003

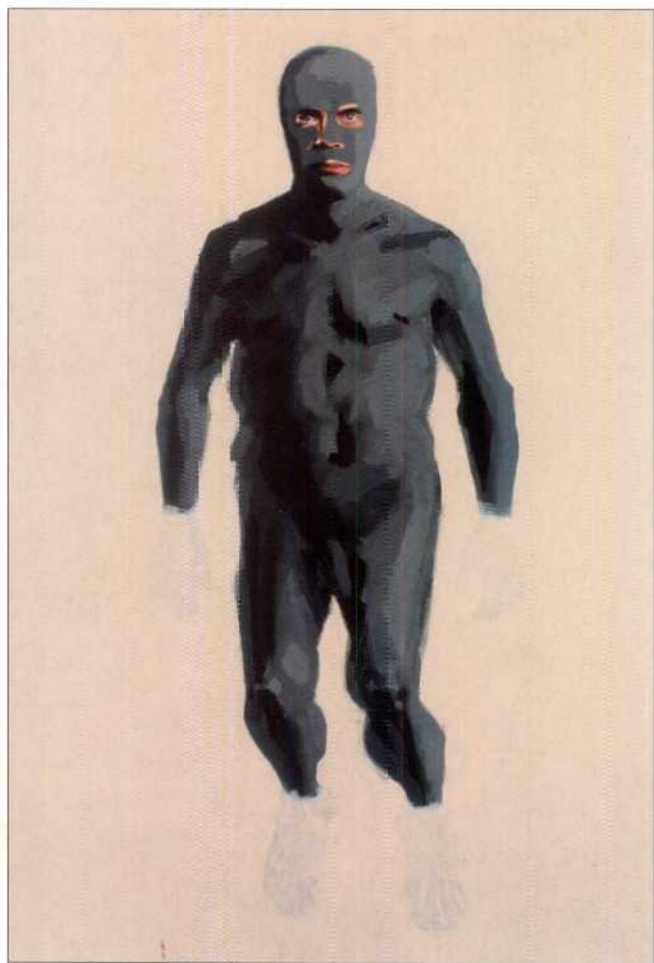
*"Vikerkaar" kuulub Euroopa
kultuuriajakirjade võrgustikku
www.eurozine.com*

*Ajakiri "Vikerkaar" ilmub
Eesti Vabariigi Kultuuriministeeriumi ja
Eesti Kultuurkapitali toel*

*Hea lugeja!
Vikerkaart on nüüd võimalik ka
otsekorraldusega tellida
(kvartalimaks 52 krooni).
Tellimiskeskus <http://www.tellimine.ee>,
tel 0800 2444 ja 666 2535*

Vikerkaar

9/2003

ISSN 0234-8160

9 770234 816043

78245